

Международни

...красно
...нанесен ог
...ава богу, я предчу
...меладное за день до несча
...Беда словно носилась в воз
...духе, и большую часть наших са
...мых ценных картин и эксклюзи

РАГА. Министерство
...ных дел ЧССР вы
...с заявлением, в
...приветствует
...мынского народа
...против репрес
...инародной поли
...еску. Многолет
...вление румын
...а, завершив
...ическим вос
...де городов,
...демократи
...говорится в
...доку... ительство

'89 RENDSZERVÁLTOZÁSOK KELET-EURÓPÁBAN

...до в огне или повреждено пуля
...ми. Посмотрите, дворец весь как
...решето. Ни одного целого окна.
...Что будет дальше? Хочется ве
...рить в лучший исход: народ от
...стоит свою страну.

Вечером по свободному ру

...етим, поскольку
...глава государства несет
...прямую ответственность за
...убийство безоружных
...участников демонстраций.

● ВАРШАВА. Совет Ми
...нистров ПНР осудил ис
...пользование в последние
...дня

'89 Rendszerváltozások Kelet-Európában
- konferenciakötet -

Szakkollégiumi Füzetek V.
2010

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK V.

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium
időszakos tudományos kiadványa

Lektorok:

Dr. Sipos József

Dr. Tibori Tímea

Főszerkesztő:

Kovács Attila

Szerkesztőmunkatársak:

Ambrus András

Ambrus Judit

Gyarmati Sándor

Gyenge András

Nagy Lili

Pekár Judit

Veres Imre

Végh Endre

Zsolnai Boglárka

Angol nyelvi lektor:

Douglas Bell

Borítóterv:

Kovács Áron

ISBN 978-963-06-9153-6

© Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium, 2010.

© Szerzők, 2010.

Kiadta:

Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium

6722 Szeged, Egyetem utca 2.

6701 Pf.: 1182

szttsz@stud.u-szeged.hu

Felelős Kiadó: Bartók László

Nyomta: Bába Nyomda, Szeged

Tartalom

Előszó	5
Botos Katalin : Magyarország valóban más? (Is Hungary really different?)	6
Ripp Zoltán : A magyar rendszerváltás a világpolitikában (The Hungarian transition in world policy)	13
Szántó Tamás : Adósságválság és rendszerváltás (Credit crunch and transition)	22
Jancsák Csaba : A perifériáról a centrumba: '89 és a felsőoktatás világa (From the periphery to the central: '89 and the world of higher education)	33
Piotr Kowalczyk : Lengyel rendszerváltás – magyar rendszerváltás (Polish transition – Hungarian transition)	42
Kulin Ferenc : A médiaháború frontvonalai (The frontlines of the media war)	50
Voszka Éva : Rendszerváltozás és privatizáció (Transition and privatization)	53
Csanádi Mária : A globális válság hatása a kínai rendszer politikai átalakulására (The effect of the global economic crisis to the transformation of the Chinese politics)	59
A. Sajti Enikő : A nemzet és az állam diszharmóniája Jugoszláviában a 20.században (The disharmony of the nation and the state in Yugoslavia in the 20 th century)	89
Révész Béla : A magyar-román kapcsolatok migrációs konfliktusai 1987-1989 (The migration conflicts related to the Hungarian-Romanian connections)	95
Csanádi Mária : Az eltérő eltérő rendszerátalakulások szerkezeti háttere (The structural background of the different transitions)	106
Löffler Tibor : „Módszerváltás? Rendszerváltás? Modellváltás?”	112
Mítoszok és ellenmítoszok a rendszerváltásról (Transition? Modelchange? Myths and counter myths about transition)	
A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégiumról	123

Előszó

Egyesületünk, a Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium úgy döntött, hogy idén, azaz 2009 tavaszán, '89-es konferenciát szervez, **Konferencia a rendszerváltásokról** címmel. Szervezetünk célja, hogy kielégítsük a hallgatók kíváncsiságát és olyan kurzusokat, előadásokat és tudományos konferenciákat szervezzünk, amelyek lefedik a felsőoktatás hivatalos körén kívüli területeket is. Egyszerre kívánunk közéletiek és szakmaiak is lenni. Épp ezért esett a választásunk erre a témára, és döntésünket nem elsősorban a rendszerváltás huszadik évfordulója motiválta.

Hogy miben áll '89 jelentősége? Az remélhetőleg a konferenciánkon elhangzó előadásokból kiderül. Érdemes hazánk, és a többi Közép-európai ország rendszerváltását összevetni. Nemcsak a különbségek és hasonlóságok okán, hanem amiatt is, hogy megvizsgáljuk: az Európa keleti felén lezajlott rendszerváltások sajátosságai hol, milyen mértékben határozták meg a közben eltelt húsz esztendőnket. '89 a félmúlt: olyan múlt, amely közvetlenül hat jelenünkre. Különleges helyzetben vagyunk: történelmünk formálói, sorsfordító személyeket, akik egy-két generáció múlva bekerülnek a tankönyvekbe, lexikonokba, azokat mi hús-vér emberként, kortársakként szemlélhetjük.

Remélem, a konferencián elhangzó előadások mindenki számára tartogatnak érdekességeket, és belőlük levonható tanulságokkal is bőven szolgálnak majd. Nem titkolt célunk az, hogy a konferencia előadásai az elhangzottak továbbgondolásra készítsék a hallgatóságot.

Szeged, 2009. április 23.

Kovács Attila

MAGYARORSZÁG VALÓBAN MÁS?

Tézisek a II. világháború utáni magyar gazdaságtörténetből

A II. világháború utáni magyar és kelet-közép-európai történelemről elmondható, hogy *a világ eme részén nem fejlődés ment végbe-kitérővel, más szóval, nem „terelőúton” voltunk, hanem tévúton.*

Az idézőjeles kifejezés Berend T. Iván azonos című munkájára céloz, (Terelőúton. Vince Kiadó, 1999), amely nagyon érdekesen mutatja be Közép-Európa gazdasági-politikai útját 1945 után. Berend T. úgy látja, hogy kitérőkkel ugyan, de a régió mégiscsak haladt előre a társadalmi-gazdasági modernizáció útján.

Tézisem: a kelet-európai és így a magyar társadalmi fejlődés egy zsákutcs irányba ment el, ahonnan nem volt más út: vissza kellett térni a kapitalista gazdaságfejlesztésre. Az átállás, a „kompország” gazdaságának átállítása 1945 után a szocialista igényekre, majd ismét a nyugat-európai versenyképességi szintre, óriási pazarlásokkal járt. Emberben, reál-erőforrásokban egyaránt.

Való igaz, hogy a dagály minden hajót felemel, s a második világháború utáni általános konjunktúra végső soron Kelet-Európának sem volt kedvezőtlen. Az is tény, hogy az erőforrások - meglehetősen durva állami aktusokkal történő -allokációja kiépített bizonyos korábban nem létezett gazdasági struktúrákat (és tönkretett másokat...). A vas és acél országának produktumai, az új struktúrák azonban semmit érőnek bizonyultak a rendszerváltozás után. Ózd, Sztálinváros (ill. Dunaújváros), és a Csepeli Vasmű a maga 50-60-as évekbeli formájában eltűnt a gazdaságföldrajzi térképről. Részben törvényszerűen, mert a világsszinttől elmaradó modernizáció miatt a struktúrák által gyártott termékek versenyképtelenek voltak, a termékszerkezet elavult volt, de részben az átalakulás hibáinak, és bizonyos tendenciózus külső hatásoknak is betudható volt. (Piacszerzési célú privatizáció, ami a hazai gyárak bezárásához vezetett.) Sok olyan, a hatvanas-hetvenes években nagy erőfeszítéssel létrehozott iparág- vegyészeti, gépgyártás, autóbuszgyártás, élelmiszeripar-, amelyet a szocialista piac igényeire hoztak létre, megszűnt, vagy nagyságrendekkel lecsökkent termelési potenciálja.

Ha a vállalatok a „pénz túlélő gépezetei”, (hogy Mérő Lászlót idézzem –A Pénz evolúciója c. munkája), akkor bizony, hogy az a pénz, amit ezekbe investáltak, *elveszett*. Éppen úgy, mintha a világháborús pusztítás söpörte volna le a föld színéről. A kár azonban a mi esetünkben sokszoros, mert nem csupán a befektetett értékeket veszítettük el, de a piacokat is, amire helyreállítás után termelhettünk volna. A rendszerváltozás után a gazdaságpolitika teljes hiányának a következményeivel kell szembesülnünk.

Ipari kultúrák tűntek el, a mezőgazdaságban elért eredményeink a következetlen és koncepciótlan agrárpolitika miatt váltak semmivé. Az iparosítás fellegváraiban, amelyek már a szocialista kurzus előtt is komoly szintet képviseltek, a Váci úton autószalonok és áruházak sorakoznak. Bennük többségében nem hazai előállítású termékeket kínálnak az

eladók. Ikaruszok helyett Volvo buszokon utazunk, holott az Ikarusz volt közép-Európa legnagyobb buszgyára. (Aligha valószínű, hogy a volt szovjet nagyvárosokban, azóta gyalog járnának munkába az emberek- még akkor sem, ha a buszpark felújítására az elszegényedett városi önkormányzatoknak kevés volt a rendszerváltás után a pénze. Komoly exporthitel-biztosításra azonban nem volt tőkefedezet a költségvetésben, a nemzetközi pénzintézmények által vezérelt gazdaságpolitika gátat vetett az ilyen célból történő adósságvállalásnak.)

Az iparpolitikai koncepció hiányára mutat, hogy azoknak a jó színvonalú magyar készítményeknek a gyártása is megszűnt, amelyeket tömegesen használ fel maga a magyar gazdaság is. Példásképpen: osztrák kasza, finn ásó, lapát, metszőolló, kínai öntözőfejek, mexikói fogók, kalapácsok, csavarhúzó. Magyar termék nincs a piacon... Pedig korábban - száz éves hagyománnyal- gyártott ilyen termékeket a magyar ipar. Lássunk tisztán: nagy hazai piac feladásáról van szó! Nem a gazdaságos termelés abszolút lehetetlensége, hanem a gazdaságpolitika tehetetlensége („majd a piac eldönti..”) az oka ezek megszűnésének. Nem kell ahhoz vas és acél országának lenni, hogy szöveget és csavarokat rentábilisan termelni tudjunk.

Tartósabb hozama volt a szocializmus éveiben elért általános oktatási és egészségügyi helyzet javulásának, ami ugyancsak világtendencia volt a nyugati féltekén. Másutt is javultak a halálozási ráták, másutt is tovább élnek az emberek – nálunk kissé kevésbé tovább, mint nyugaton. Ezen kívül másutt is terjedt – a miénknél nagyobb ütemben – a közoktatási tevékenység. Az emberi tőkébe való beruházás azonban a mi esetünkben – az ideológiai torzítások leszámításával is – idő állóbb volt a reálberuházásoknál. *(Most vagyunk éppen ott, hogy ezt a pozitívumot is felszámoljuk.)*

A második világháború utáni magyar gazdaságtörténetnek fontos választóvonalai voltak. Ilyenek: 1956, 1968, 1981, és természetesen, 1989-1990.

1956 fontos fordulópont volt a gazdaságtörténetben is. Olyan korszak következett utána, amelyben a lakosság jóindulatának megnyerése érdekében folytatott gazdaságpolitika – a forradalmat követő terror után – igyekezett bizonyos minimális életszínvonal – garanciákat adni. Az 1956-ot követő időszakban már nem a lakossági megszorításoknak a beruházási-megszorítások ciklikussága jelentkezett, hanem a beruházási szükségleteknek a fizetési mérleg terhére történő biztosítása. (Ezt a tételt, kissé más formában, Bauer Tamás közgazdász is megfogalmazta).

Tézisem: A Kádár-korszak legitimációjának sikere az agrárium terén járt „külön úton” gyökerezik: a nagybirtok és a háztáji gazdaság összekapcsolásában.

A magántulajdonú háztájiakban folyó termelést integrálták a TSz-ek. A TSz-ek tevékenységében integráló szerepet töltött be a néhány sikeres állami gazdaság. Így az agrárium támogatásának ideológiai akadályai, (hogy esetleg a szocialista állam a magántőkét segítené), elhárult. A viszonylag jó belső ellátás meghozta gyümölcsét: a társadalmi békét (Pontosabban: a tespedést. Kifejező cikk cím a korabeli Valóság című folyóiratból: „A hetvenes évek a semmibe néznek..”).

Az 1968-as mechanizmus-reform egy *módosított központi irányítású gazdaságot* hagyott ránk (Antal László: „Indirekten direkt irányítás.” Fejlődés – kitérőkkel Pénzügykutatási Intézet Kiadványai, 1982). Ebben tabu volt a tulajdon és a deviza-konvertibilitás. Az előzővel viszonylag sokat foglalkozott a korabeli magyar közgazdaság-tudomány. A szocializmus rákfenéje a magántulajdon kiirtása. Azt állítom azonban, hogy a sajátos magyar problémák fő gyökere viszont az utóbbi, a devizakérdés kezelése volt.

Tézisem: A mechanizmus-reformból az 1972-es visszarendeződés után is megőrzött vállalati érdekeltségi rendszer a vállalatokat a könnyebb piaci ellenállás felé terelte, s ezt a szocialista piac jelentette. Ide nem kényszerből, hanem önként és lelkesen szállítottak a magyar vállalatok.

Nem érzékelve, hogy az ezen a piacon elért többletek ára a jelentős kereskedelmi deficit a tőkés relációban, azaz, a makrogazdaság szintjén a dollár konverziója ment végbe rubelre. Ennek a fordítottját nem tudtuk elérni. *Egyre nagyobb lett a tőkés fizetési mérleg hiánya, majd így az adósságállományunk is.* Egyrészt mellett jelentett tehát súlyos gazdasági problémát a szocialista aktívum és a tőkés passzívum. Hogy ez hogyan volt lehetséges?

Tézisem: Úgy, hogy a párt- és állami vezetés csak forintban gondolkodott. Nem vette figyelembe a devizahatásokat. Valutánkat nem a piaci folyamatokkal összhangban értékeltük fel, s ez kedvezőtlen hatással volt a kereskedelmi mérlegre, viszont jótékonyan csökkentette az inflációs nyomást. Pontosabban: konvertálta az inflációt fizetési mérleg-problémává.

Forintban a gond lényegesen csekélyebb volt, s azt is csak a legfelsőbb szint – OT, MNB, PM – érzékelhette. A vállalatoknál nemhogy nem volt hátrányos a szocialista piacra szállítani, de egyenesen egybevágott a nyereségérdekeltségi rendszerrel.

Az irreális felértékelés oka a súlyos voluntarizmus volt, amely a „megállítjuk a határon az inflációt” tételben jelentkezett. (Tarthatatlanságára a maga idejében Hagelmayer István közgazdász mutatott rá.) Miért döntöttek így a szakemberek, noha kellett, hogy tudják, mihez vezet a folyamat? (Ha másból nem, Hagelmayer elemzéséből.)

Tézisem: A korabeli szakmai elit – saját pozíciója megőrzése érdekében – igyekezett eleget tenni a politika – a pártelit – elvárásának, hogy ne jelentkezék belpolitikai feszültség az életszínvonal esetleges romlásával, s ezt ne használhassák ki a moszkovita szárny politikusai a hatalom esetleges visszaszerzésére a pártban folyó belharcok során. Ezzel természetesen csak elnapolta a problémák megjelenését, hiszen a felhalmozódott adósság a csőd szélére sodorta az országot. Kiútnak az IMF -be való belépés mutatkozott, amit a politika engedélyezett, a szovjet nemtetszés ellenére is. Más útja az elitnek a hatalomban maradásra ugyanis nem volt.

1982-től megkezdődött az ország külső irányításának áthelyeződése a moszkvai központból a nyugati pénzvilág centrumaiba. Az IMF szorgalmazta az adórendszer, bankrendszer reformját. Létrejött a külföldi tőkét becsalogató közös vállalati törvény is.

A rendszerváltás előtti évtizedben fokozatosan terjedtek Magyarországon a kisvállalkozási struktúrák, amelyek hasonlóan a mezőgazdasághoz, a közösségi tulajdon alapelveinek

feladása nélkül terjesztették a vállalkozó szellemet (GMK, VGMK-k).

Téziseim: Éppen ez, vagyis a tulajdon ideologikus abszolutizálása vezetett olyan párhuzamos erőfeszítésekhez a nagyvállalati alkalmazotti státus mellett a kisvállalkozói létben, (hasonlatosan a TSz – háztáji együttműködéshez), amely a magyar humán-erőforrás végletes kizsákmányolásához vezetett. Míg a parasztság már a hatvanas évektől kezdve, addig a munkásság a nyolcvanas évektől kezdve dupla műszakot teljesít. Ezt nem lehet büntetlenül megtenni. Ezt tükrözi a magyar férfilakosság katasztrofális egészségi állapota. Nem lehet ugyanis más magyarázatot találni arra, hogy éppen a középkorú férfiak, s a 80-as években aktívak mai fizikai állapota kirívóan rossz hazánkban, a régióval egybevetve, de szélesebb nemzetközi összehasonlításban is. Kétségtelen, hogy a ma középkorú férfiak nagy halandóságához a rendszerváltás stressze is hozzájárult, de az előző korosztályok egészségét ez a végtelen túlhajszoltság tette tönkre. Így ért bennünket 1989-90.

ITT:

A Kádár-rendszer tehát súlyos örökséget hagyott ránk: a deviza-függést, a felborult államháztartási egyensúlyt, a társadalom leromlott egészségi állapotát és a szabad tőke (azaz a megtakarítások) szinte teljes hiányát. Ez hajszolt bele – egyéb okok mellett – a rendszerváltás után a nagyarányú külföldieknek történő vagyon-értékesítésbe.

A rossz egészségi helyzet pedig terheli a társadalombiztosítást, mindkét kasszáján, a nyugdíj – és egészségügyi biztosítón keresztül egyaránt. A gyors piaci váltástól és gazdasági visszaeséstől fölöslegessé vált munkaerő – a magyar állampolgárok egy része – a társadalombiztosítás mentőcsónakjába kapaszkodott. Hirtelen félmillió nyugdíjas-többlet lett 1990 után. Az egészségügyi szolgáltatások iránti igény, s a gyógyszerkassza megugrott. Ebben a privatizáció, a TB intézményi változásai és elmaradt érdemi reformja (feltőkésítése, paramétereinek változtatása) és az egészségügyi finanszírozási módszerek módosítása is súlyosan felelős volt.

A deviza-adósság szolgálatát az Antall kormány – kényszerűségből – vállalta. Az ország államadóssága azonban az évről évre jelentkező jelentős költségvetési hiány miatt tovább nőtt. Minthogy hazai forrás – a megtakarítási deficit miatt – alig volt, s mivel a nemzetközi pénzügyintézmények a hazai pénzkibocsátással való jegybanki finanszírozástól – annak inflációs hatására hivatkozva – eltanácsolták az országot, (azt az elfogadott jegybank-törvény nem tette lehetővé), az államháztartási hiány gyakorlatilag külföldi finanszírozást jelentett. Ami közvetve, forintkötvények tőzsdei forgalmán keresztül, vagy adott időszakokban közvetlen devizában denominált kötvények kibocsátásával történt. Az államkötvényeket lejegyző pénzügyi intézmények maguk is külföldi tőketulajdonosok kezében voltak, anyavállalataik deviza-hitelvonalai álltak a vásárláshoz rendelkezésükre. Tehát még a forintban jegyzett állampapírok mögött sem hazai forint megtakarítások álltak, hanem külföldi források. Azaz, deviza. A magyar államadósság menedzselése a külföldi finanszírozási hajlandóságtól függ. A nemzetközi pénzpiaci elvárások sokkal nagyobb mértékben érvényesülnek ily módon a magyar gazdaságpolitikában, mint az más országok deficitese költségvetési gazdálkodása esetén tapasztalható.

A magyar gazdaságra is rendkívül fontos hatást gyakorolt a nemzetközi gazdaságban az ezredforduló után kialakult helyzet. Az export-orientált ázsiai fellendülés megtakarítással és jegybanki valuta-felvásárlással járt. A nemzetközi egyensúlytalanság likviditásbővülést hozott a nemzetközi pénzpiacra, ami *olcsóvá tette a nemzetközi hitelfelvételt. Ez a tény adósság csapdába csalta a kelet-európai országokat.*

A balti országok a növekedést finanszírozták külföldi hitellel; hazánk – és más közép-európai országok is – a közkiadások túlszaladását finanszírozták a külső forrásokból.

Azonban nemcsak a közkiadások igényeltek külső finanszírozást, a magyar lakosság is belefutott az adósságcsapdába, a lakáshitelek miatt – érdekes módon – az USA polgáraihoz hasonlóan. A magyar polgárok is, mint az amerikaiak, a saját lakás megszerzése érdekében eladósodtak. Mindez együttesen pénzügyi válságba sodorta az országot, annak ellenére, hogy a hazai bankrendszerbe nem került be sok un. „fertőzött termék”, (rossz minőségű, de jónak vélt értékpapír,) ami Amerikában a bizalmat megingatta. A külső finanszírozási források váratlan hirtelenséggel elapadtak. A nemzetközi fejlemények hatottak a magyar bankok anyabankjaira: ez elég volt ahhoz, hogy a magyar bankok hitel-vonalai is beszűküljenek. Hiszen, alapvetően ezekre a forrásokra támaszkodtak hitelkínálatukban. Ennek egyik következménye a vállalkozói szféra hitelhez jutásának megnehezedése. A másik: az állampapír-kínálat lejegyzésének átmeneti beszűkülése. A tőzsdei forgalom is akadozott: a pénzpiacok fokozott óvatossága a magyar állampapír-piacra is kiterjedt. A nemzetközi tőkepiacok szereplőit elbátortalanította az ország hitelminősítésének lerontása a minősítő intézmények által, (aminek oka viszont az volt, hogy folyamatosan nem teljesítette a kormány az egyensúly-teremtési ígéreteit. Mivel az új kibocsátású állampapírok eladásából kellett volna kifizetni a lejárókat, így a magyar pénzügyi válság államcsőddel fenyegetett egy rövid, ámde kritikus ideig. Ezért kellett ismételt igénybe venni az IMF „szolgálatait”. A magyar válság kettős gyökerű: a külső és belső körülmények egyaránt szerepet játszottak a kibontakozásban.

A döntő szerepet a nemzetközi viszonyok megváltozása játszotta, annak ellenére, hogy a magyar gazdaságpolitika is sok kívánni valót hagyott maga után. Ez a megállapítás véletlenül sem szolgálhat felmentésként a magyar gazdaságpolitika hibáira. Az a gátlástalan „piaci fundamentalizmus”, elvakult profitmotiváció, amit a szociálliberális kormányzatok támogattak súlyos károkat okozott az országnak. Fokozta a nemzetközi tőkétől való függőségünket, az indokolható mértéken túl is, s elvakultan követve a Washingtoni Konszenzus „államtalanítási” javaslatait. Pusztán arról van szó, hogy a nemzetközi fejlemények egy kis, nyitott, s a szocialista gazdálkodás által tőkéjétől jelentősen megfosztott, függő helyzetben lévő országra rendkívül nagy hatást gyakoroltak. Amit – sajnálatos módon – a hazai gazdaságpolitika nem vett figyelembe, folyamatosan, a rendszerváltás óta.

A kilencvenes évek végétől hatalmas deviza-tartalékok képződtek Kínában a sikeres exportoffenzíva következtében. Az olajkonjunktúra is megnövelte az olajdollárokat a tőkepiacra. Az USA fizetési mérleg-hiánya és nemzetközi adóssága ezzel párhuzamosan egyre nőtt. A két folyamat kölcsönösen feltételezi egymást. A pénzügyi apály 2008-ban a bizalmi tőke elillanása miatt jött létre, nem az abszolút likviditás-hiány volt az oka.

Befektetésre váró szabad eszköz továbbra is volt a nemzetközi piacon, de nem számunkra. A válság szorosan összefüggött a pénzügyi innovációk korlátlan és nem rendeltetés-szerű használatával. Mindez megerősíti a morális kérdések fontosságát a gazdasági élet megszervezésében. Az tény, hogy világszerte az állami szerepvállalás leépítésének világméretű trendjét tapasztaltuk húsz éven át. A kapitalizmusnak azonban sok arca van.

Kínában is megkísérelték a Teng-féle reformok (1978óta) a kommunizmus megreformálását. Itt azonban maradt az egypárti politikai rendszer, míg teret nyert a magántőkén alapuló gazdaság („Mindegy, hogy milyen színű a macska, csak fogjon egeret.”). Amiben az a furcsa, hogy a modellt a magyaroktól kölcsönözték, s ezt hangoztatják is. A magyar rendszerváltás azonban egész más úton indult el. A pártok versengése Magyarországon belül is a társadalmi modellek versengését jelentette, s ebből a fundamentalista kapitalizmus került ki győztesen (Ámbár a politikai színtéren jóléti rendszerváltásnak maszkírozta magát a választók előtt.) A szociális piacgazdaság eszméje háttérbe szorult, intézményei nem épültek ki. Ami mégis megvalósult, töredékes volt. Az egymást váltó kormányok áthúzták elődeik intézkedéseit. Az ország ennek következtében gyakorlatilag helybenjárásra kényszerült. Csak a privatizálás vált véglegessé, s ezzel az is, hogy a vagyon kikerült jelentős részben a magyar kezekből.

Tézisem: A privatizálás szükséges volt. Az is, hogy a javak jelentős része, külföldi kézbe kerüljön, hiszen nem volt hazai megtakarítás a készpénzes vásárláshoz (a hitelkonstrukciók meg szerények voltak). Az azonban nem volt törvényszerű, hogy az infrastruktúra nagy részét is eladjuk külföldieknek. Ez tartós nyomást jelent a magyar devizamérlegre, folyamatosan tőkekiáramlást fog majd eredményezni.

Következtetés:

A jelenlegi magyar gazdasági helyzet egyenes következménye a rendszerváltás előtti helyzetnek. Ami akkor a legjobb barakká tette a lágerben, éppen az vált az okává jelenlegi problémáinknak. Az eladósodás kifizetésének kényszere fosztott meg olyan jelentős tőkéktől, amellyel a szociális piacgazdaság intézményrendszerét meg lehetett volna erősíteni. Ugyanazzal a módszerrel, amivel a Kádár-korszak kormányai hatalmon maradtak, vagyis az eladósodás folytatásával, hosszabbították meg ideiglenesen a hatalmukat a szociálliberális kormányzatok. Egészen addig, amíg elértek a külső finanszírozási korlátig. Itt már nem tudják folytatni a hetvenes években követett stratégiát. A nemzetközi pénzvilág pedig azt diktálja, hogy az újraelosztás nagy sebességgel fokozódjék a munka-tőke között, továbbra is a tőke javára. A szerény életszínvonal, amit a hetvenes években elértünk, a nyolcvanas években éppen hogy fenntartottunk, a kilencvenes évek átalakulási válságában bekövetkezett csökkenés után visszatornáztunk 2004-ben a nyolcvanas évek végi szintre. Ez a szerény életszínvonal 2009-ben drasztikusan csökkenni fog az ország lakosságának többsége számára. Kiszolgáltatottságunkban pedig, ez ellen alig tudunk védekezni.

Katalin Botos: Is Hungary really different?

Eastern European (including Hungarian) economic development reached a dead end after 1945, from which we had to return to the capitalistic model of economics. The switch cost a lot of money and energy. National products such as iron and steel were not needed after the change of the political system in 1989. Our industrial structure was antiquated. We lost our former markets due to the lack of economic policy. There were several periods of Hungarian economic history after World War II: 1956, 1968, 1981 and of course 1989-90. After 1956 the aim was to give the people an essential standard of living. Restrictions were easing. The legitimating success of the Kádár Era is based on the "special approach" in agriculture: in the junction of big parcels and crofts. It resulted in social peace, which was the goal of the politics. But on the other hand the debt of Hungary was getting bigger and bigger. It is totally related to our choosing the socialist markets. The political leaders were concentrating only on the forint: they did not think about the currency effects, which meant that the problem was much bigger in comparison with the dollar than with the rubel, the Russian currency.

The growing debts took Hungary to the economic brink. The solution for recovery seemed to be joining the IMF (International Money Fund). So the centre of economic control seemed to shift to Western Europe from Moscow after 1982. The IMF urged the change of banking and tax systems. In addition the health of our workers was very poor because of excessive overworking, which resulted in a higher mortality rate among middle-aged Hungarian men in comparison with those in other countries. This situation continues to have a negative impact on our system of social insurance. Since the economic change many workers have become redundant, creating an additional burden on the social insurance system.

The debt got bigger every year because of the continual and significant deficit of the budget. So the expectations of the international monetary market had a much bigger influence on our economic politics than in other countries. Around 2000 the export-oriented Asian boom made it easier for countries to get international credit. As a result, Eastern European countries increased their debts. We financed our debt by borrowing from other countries while they financed their growth through sound economic policies. In addition individual debt increased in the Hungarian population. Like in the USA, Hungarians took risky mortgages to own their own homes. All these circumstances are the source of our current financial slump. The slump threatened us with state-failure for a short but crucial time. That is why we had to turn to the IMF for credit. In this breakdown also the internal and the external grounds played a big role. Our dependence on foreign capital is the sad consequence of the false Hungarian economic policies and the rabid profit-orientation of the different governments after 1989. Privatisation was necessary but not the selling off of big portions of our infrastructure. It is causing a continuous outflow of capital.

Our current economic state is the direct consequence of the politics of the Kádár Era. The same thing that made Hungary a socialist paradise prior to 1989 is now the source of our problems. We cannot make any excuses for our defencelessness any more.

A MAGYAR RENDSZERVÁLTÁS A VILÁGPOLITIKÁBAN

Ma már talán közhelyszerűen hat a megállapítás, hogy a magyar rendszerváltást és az egész kelet-európai átalakulást, amely a kétpólusú világrend felbomlásához vezetett, a *globalizációs folyamat* összefüggésében lehet csak érvényes módon vizsgálni. De éppilyen fontos, hogy történetünk nem fogható fel úgy, mintha egyszerűen derivátuma volna a globalizációnak. A történések sohasem alternatívátlanok, tehát a politikának nagyon is fontos szerepe van abban, hogy pontosan mi és miért éppen úgy, olyan következményeket maga után vonva történjék.

Az Egyesült Államokból és az Egyesült Királyságból hódító útjára indult *neoliberális-neokonzervatív doktrína* jelent meg a globalizációs folyamat adekvát gazdaságpolitikája és egyúttal ideológiája gyanánt. Ez felelt meg leginkább a globalizálódó tőkés centrum érdekeinek, meggyőző fellendülést hozva. Nagyon is világos *összhang* fedezhető fel a *gazdasági* fejlődés dinamikája és a domináns nyugati *nagyhatalmi politika* irányultsága között. Ebből azonban hiba volna összeesküvés-elméletet fabrikálni. Az összhangból nem következik, hogy megkonstruált forgatókönyv szerint zajlott volna le a nagy átalakulás.

A történeti vizsgálatok megmutatják, hogy a folyamatok sokkal bonyolultabbak, sokrétűbbek és eredendően *nyitottabb végűek* voltak, mintsem azt a népeket megtévesztő világméretű konspirációt feltételezők vélik.

Létezik egy valóságos diszkrepancia a *világgazdasági* folyamatok hatásai és a *világpolitikai* játszmák között, amelyek alapot adnak konspirációs teóriákra. A *világgazdaság* meghatározó erői (és az érdekeikre tekintettel működő nemzetközi szervezetek) nagyobb hatást gyakoroltak a kelet-európai válság elmélyülésére, ezáltal a rendszerváltást elősegítő lépések közvetett kikényszerítésére, mint a *világpolitika* felszínén tapasztalható látványos jelenségek.

Ahogy a Nyugatnak nem volt forgatókönyve a keleti rendszerek megváltoztatására, a Szovjetunióban sem az történt, amire bárki is számított volna. Gorbacsov kurzusának eredményei inkább rációfoltok az eredeti elképzelésekre. Az a felismerés, hogy a világrendszerek hatékonysági versenyében a szovjetizált részvilágrendszer az addig konstrukció fenntartásával jóvátehetetlenül halad a vereség felé, meggyőzte a vezetőket a radikális reformok szükségességéről. Ennek mibenlétével és főleg a kimenetelével viszont nem voltak tisztában. A keményvonalas kommunisták ismerték fel a rendszerükre leselkedő veszélyt, de a reformokkal szemben nem tudtak perspektivikus alternatívát felmutatni.

Remélem előadásommal sikerül alátámasztanom a tézist, miszerint Magyarország volt a *gorbacsovizmus mintaállama*. Fehér és Heller egykori, a kádári Magyarországra és a hrucsovizmusra vonatkozó kifejezésének ezzel a parafrázisával arra utalok, hogy a magyar rendszerváltás mutatta meg és vetítette előre a legtisztább formában a térség sorsának alakulását. Azzal, hogy a válságba jutott rendszer bomlása és a felbomlást felgyorsító reformkurzus közös folyamatban egyesült, és mindez komoly társadalmi lázadás nélkül alakult át békés, tárgyalásos rendszerváltássá.

A lengyelországihoz hasonló *tömegmozgalom nélküli*, koordinált átmenet adta az igazi bizonyosságát annak, hogy az új világhelyzetben a rendszerben meglévő fejlődési potenciál kimerült. A nemzetközi viszonyok alakulása tette lehetővé, hogy kiderüljön, a szovjet típusú rendszernek nem a megváltoztatása, hanem a *leváltása* van napirenden.

Négy kérdéskörre bontva igyekszem összefoglalni mondanivalómat:

I. A válság természete és a kettős függés

A 80-as évek végére Magyarországon a gazdasági válság *rendszerlegitimációs* válsággá alakult, amiben szerepe volt a nemzetközi gazdasági és politikai körülmények alakulásának is. Az *erősödő nyugati gazdasági függés* (lásd adósságcsapda) és a *gyengülő keleti politikai függés* körülményei között nem kínáltak esélyt a kilábalásra az addigi eszközök.

A legitimációs válságnak legalább négy döntő tényezőjét kell megemlíteni:

- 1) Fenntarthatatlan volt a szocialista rendszer „történelmi felsőbbrendűségének” *ideológiai* legitimációs tézise. A rendszerek hatékonysági versenyében a helyzet reménytelen volt. A *rendszer megújítását célzó radikális reform ideológiája* vehette át a legitimációs funkciót. Ez azonban a válság nyomán erősödő nyugati függés miatt csakis demokratikus és liberális irányultságú lehetett.
- 2) A kádárizmus *jóléti* legitimációjának alapját a válság felszámolta, a gazdaság modernizációjának elmaradása súlyos következményekkel járt. Hiányoztak a források a „gulyáskommunizmus” fenntartására. Az 1985-ös pártkongresszus döntése, a kádárista legitimáció helyreállításának utolsó kísérlete, katasztrofális gazdasági-pénzügyi hatással, az adósságcsapda bezárulásával járt.
- 3) Megszűnt a kádárista legitimáció „*kikacsintós*” faktorának érvényessége is. Gorbacsov kurzusával a moszkvai nyomásra és a rendszerkorlátokra utaló negatív legitimációs tényező hiteltelre egyre fogatkozott.
- 4) Megváltozott a magyar társadalom számára a *viszonyítási pont* a „gulyáskommunizmus” és a „legvidámabb barakk” kádárista modelljének elfogadását illetően. Korábban a szovjet blokk országainak helyzete volt az összehasonlítási alap, a 80-as évek végére a Nyugat fogyasztói-jóléti társadalma lett a *választhatónak* tűnő minta.

A legitimációs válsággal az egyre nyitottabb Magyarországon a nyugati *fellazítási* politika hatása megnőtt. A kockázat is csökkent a nyugati eszmék befogadása iránt, hiszen a peresztrojka és a glasznoszty nem jelölt ki definitív korlátokat a reformok radikalizmusa számára.

A Kádárt váltó *reformkommunista vezetők* – nyugati méltánylással is megtámogatva – jelentékeny népszerűsége tettek szert. Tudták, a legitimációs válságon csak akkor juthatnak túl egy *modellváltó* reformkurzussal, ha a változással járó keserveket elfogadtatják a társadalommal. Nem tűnt lehetetlennek, hiszen az ellenzék és a Nyugat sem számolt gyors rendszerváltással. Azzal kísérleteztek tehát, hogy a *két rendszer előnyeit egyesítsék*. A kettős függés körülményei is ezt a törekvést támasztották alá.

Mi volt a *kettős függésben a minőségileg új vonás?*

– Nyugati hitelek nélkül a rendszer finanszírozhatatlan volt, a hitelezők azonban egyre *keményebb gazdaságpolitikai feltételeket* szabtak, miután a magyar fél sorozatosan nem teljesítette a vállalt makrogazdasági mutató kritériumokat.

– Az erősödő függést a Szovjetunió nem tudta *anyagilag kompenzálni*, és ezt világosan a magyar vezetők tudomására is hozta. Maga is a nyugati kapcsolatok lényegi átalakítására törekedett, ezért kénytelen volt egyre szabadabbra engedni az utat a magyarok és lengyelek nyugati kapcsolatépítése előtt. Gorbacsov megelégedett azzal, hogy rendre figyelmeztette partnereit a rendszer eróziójának veszélyére és a *szövetségi rendszer* fenntartásának igényére.

II. A Gorbacsov-tényező

Gorbacsov reformpolitikájának van egy történelmi tanulsága: amikor a *globalizáció felgyorsulása* nyomán a világgazdasági folyamatokat a *hatékonysági verseny* minden korábbinál jobban eluralja, akkor a *demokratizáló és liberalizáló reformok jó eséllyel elindítják az államszocialista rendszer felbomlásához vezető folyamatot*.

A birodalom bomlásnak jelei a periférián mutatkoznak meg, miközben a centrumban gyökereznek a bajok. (Hangsúlyozandó: mindez utólagos okosság, a nyolcvanas évek vége felé is utópiának tűnt a szovjet rendszer megszűnése rövid időn belül.)

Három kérdéskört érintek:

1) A Szovjetunió belső helyzetének világpolitikai következményei

1987-re kiderült, hogy az *uszkorenyije* gazdaságpolitikája nem vezet sehová, mélyebbek a gazdaság problémák, nem dinamizálni, hanem átépíteni kell a szovjet gazdaságot. A források azonban nem voltak meg hozzá. Kimerítették a tartalékokat a világhatalmi törekvések, mindenekelőtt az afganisztáni háború. Jegor Gajdar a Szovjetunió összeomlásának történetét az élelmiszerimporttól való krónikus függésre és az olajbevételekkel való rossz sáfárkodásra, hatalmi célra való pazarlásukra vezette vissza. Moszkva csak úgy tudott nyugati forrásokhoz jutni, ha megadta a külpolitikai árát. A gorbacsovi enyhülés-kurzusnak, a még fenntartható „belső” birodalmi keretek közé való visszavonulás kísérletének tehát kemény gazdasági ösztönzői voltak. Nem is volt ésszerű alternatívája. Sztrájkokba torkolló szociális feszültségek, fegyveres akciókig fajuló etnikai konfliktusok, a balti államok kiválási törekvései fokozták a nehézségeket.

2) A Szovjetunió és a Nyugat

A Szovjetunió számára kérdésessé vált, hogy szilárd gazdasági alapok nélkül a korszakváltás körülményei között megőrizhető-e szuperhatalmi pozíciója. Vezetőinek rá kellett ébredniük, hogy nemcsak az expanzió kísérletével kell felhagyniuk, hanem a status quo megőrzése sem egyszerű.

Gorbacsov fellépése előtt nem gondolkodtak arról, milyen *átalakítások* révén volna esélyük a birodalom belső békéjének és egységének megőrzésére, a kétpólusú világrend fenntartására. Akkorra viszont egyértelművé vált, hogy *nem bírják a világhatalmi*

egyensúly fenntartásának a versenyszerűsítés, amely csak nőtt a technikai-technológiai lemaradással. Gorbacsov, aki valóságos sztár lett nyugaton, a legésszerűbb megoldást választotta, amikor enyhülési-fegyverzetcsökkentési politikát kezdett, visszavonult az erőszakkal való fenyegetéstől, nagyobb szabadságot adott alárendelt szövetségeseinek, pozitívan viszonyult a nyugati gazdasági nyitáshoz.

Lépései méltánylásaként a Szovjetunió megkapta azt a támogatást, amely hatalmon maradásához és bizonytalan kimenetelű reformkurzusa folytatásához szükséges volt. A kölcsönös katonai elrettentés jegyében Moszkva megtarthatta szuperhatalmi státusát, de gazdasági állapota erősen behatárolta az ebből fakadó alkulehetőséget.

3) A Szovjetunió és az alávetett szövetségesek viszonya

Először a KGST 1986. novemberi csúcstalálkozóján jelezte Gorbacsov, hogy vége a gyámkodásnak, a kommunista pártok saját népeiknek tartoznak felelősséggel.

Elvetette a szocializmus egységes modelljét, és utat nyitott a *rendszer határain belül maradó* reformok számra. Azt feltételezte, hogy ezzel fennmaradhat a *szövetségi rendszer*. Mivel nem tudta pontosan azt sem, hogy reformjai miként módosítják a Szovjetunió belső viszonyait, csak bizonytalanul jelezhetette szövetségesei számára mi az, ami még a rendszeren belülnek minősül.

Fő szempontja az volt, hogy *Kelet-Közép-Európában fennmaradjon a stabilitás*, hiszen egy konfliktus a szovjet reformoknak is véget vethetett volna. Ezen túl nem igazán látszott, *mit akar kezdeni a térséggel*. Varsó és Budapest hamar túlhaladta az eredetileg elképzelt határokat. A többieknek a peresztrojka és a glasznoszty is sok volt. Moszkvában eleinte abban bízhattak, hogy a *magyar modellkísérlet stabilizálja*, majd *versenyképessé* tudja tenni a szocialista rendszert.

Gorbacsov gyakran sugallta, hogy a *Brezsnyev-doktrína* el van temetve, de egyúttal igyekezett *bizonytalanságban* tartani szövetségeseit, hogy mérsékelje a rendszerváltással fenyegető reformok ütemét. Az erőszakos fellépésnek a Szovjetunió belüli hatalmi váltás esetén lehetett volna realitása. Ennek elkerülése érdekében sem volt hasznos a lengyel és magyar politikusoknak a reformok során provokatív lépéseket tenniük. Látható volt, hogy Moszkva *visszavonulóban* van, nem is parancsolt megálljt a folyamat egyetlen pontján sem. Gorbacsovék elvetették az erőszakos beavatkozást, de ezt igyekeztek minél tovább homályban hagyni.

1989 elején a lengyel átmenetről szóló döntés idején úgy látszott, hogy Moszkva türelését-támogatását egy *hatalommegosztásos átmenet*hez vezető, *tárgyalásos rendezés*hez lehet megnyerni. A varsói precedens, döntő volt, a magyar vezetés árgus szemekkel figyelte is a fejleményeket. 1989 januárjában az SZKP PB ülésén Gorbacsov már arról beszélt: a kelet-európai népek nem is tudják, milyen gyenge kötőfék tartja őket vissza a nyugati típusú parlamentáris demokráciára való áttéréstől.

1989 nyarán érlelődött a világpolitikai fordulat, amely megmutatkozott a „félíg szabad” lengyel választásokban és magyarországi tárgyalásos átmenet folyamatában. Gorbacsov ekkor tette egyértelművé, hogy Moszkva rendszerváltás esetén sem fog beavatkozni, és a csapatkivonásnak sem állnak ellen.

A rendszerek felbomlása azt jelezte, hogy *a gorbacsovi átalakítási stratégia válságba került*, amennyiben nem sikerült a reformoknak határt szabni. Tenni azonban aligha tudtak volna ellene, hiszen a Szovjetunió belüli nemzeti és szociális konfliktusok is ekkor erősödtek fel a Baltikumban, a kaukázusi és a közép-ázsiai köztársaságokban, a bányavidékeken.

Az igazi próbatétel a *német kérdésben* bekövetkezett fordulat kezelése volt. Miután Moszkva zokszó nélkül tudomásul vette, hogy *a magyarok a nyugatnémetek mellé álltak*, nem volt csoda, hogy nem álltak ellent a Kelet-Európán végigsöprő változásoknak.

III. A Nyugat és a magyar–lengyel átmenet

Reagan elnöksége idején az Egyesült Államok kataklizma nélkül akarta gazdasági erőfölényét érvényesíteni, tekintettel a kölcsönös nukleáris elrettentésen alapuló szuperhatalmi egyensúlyra. Nem gondolták, hogy a kétpólusú világrend egyszerűen felszámolható.

A Nyugat számára nagy kockázattal járt volna egy nyíltan offenzív külpolitika a kelet-európai rezsimek megingatására, amely ellenlépésre sarkallhatta Moszkvát. Európa vezető politikusai (Thatcher, Kohl, Mitterand és a többiek) különösen óvakodtak attól, hogy a status quo megbontásának szándékát sugallják.

A reagani új politika mindazonáltal arra irányult, hogy a növekvő amerikai gazdasági és technikai fölényt minden téren érvényesítve *inspirálja és előrehajtsa* a „gonosz birodalma” bomlásának folyamatát. Ennek eszköze volt a COCOM-lista szigorú alkalmazása és a fegyverkezési verseny felpörgetése arra a szintre, amely anyagilag és technikailag is túl volt Moszkva lehetőségein.

Az amerikai befolyás kiterjesztésének volt egy nem közvetlenül politikai – a nemzetközi pénzügyi szervezetek által közvetített – eszköze. A *washingtoni konszenzusnak* titulált gazdasági stratégia alkalmazásának megkövetelése volt ez az eszköz, a félperiféria (először Latin-Amerika) bajba jutott, eladósodott országainak megsegítése során. A válságból való kilábalás és a fejlődés receptjeként összeállított *neoliberális intézkedéscsomagot* tekintették általánosan érvényesnek – ezt alkalmazták azután – a kelet- és közép-európai országokra is. Szigorú fiskális és monetáris politika, dereguláció, privatizálás, a piac liberalizálása, szabad út a tőkemozgás számára, a magántulajdon védelme – ezek voltak a doktrína fő elemei.

A washingtoni konszenzus a globalizációs folyamat adekvát gazdaságpolitikája volt, olyan gazdasági *rendszerformáló* erőnek bizonyult, amely térségünkben *közvetve kikényszerítette a politikai konzekvenciákat*. Természetesen támadt politikai feszültség mindenütt, ahol a piacgazdaság szabad kibontakozása előtt rendszerjellegű politikai-hatalmi akadályok tornyosultak – mint az adósságcsapdába esett Lengyelországon és Magyarországon.

A nyugati segítségfeltételek teljesítését a neoliberális gazdaságpolitika révén lehetett elérni, amelyek még a „koraszülött jóléti állam” vívmányainak visszavonásával is fenyegettek, miközben a kelet-közép-európai *társadalmak* számára éppen a *jóléti állam*, a szociális piacgazdaság, a fogyasztói társadalom révén jelentett vonzerőt a Nyugat.

Olyan illúziók keltek szárnyra, hogy a nyugati nyitás, a piacgazdaság és a demokrácia bevezetése feloldja ezt az ellentmondást.

A „kapitalizmus általános válságáról” szóló tézisre rációval a Nyugat a tőke globális terjeszkedésének új korszakában *minden téren győzedelmesnek látszott*. Ezzel szemben a glasznoszty révén, éppen a szovjet rendszer válsága volt immár *ki is mondható* tény.

A nyugati „gorbimánia” fontos szerepet töltött be Gorbacsov *hazai* pozíciójának stabilizálásában. Ha hozzájárultak külpolitikai sikereihez, kevesebb esélyük volt a keményvonalasoknak a hatalom visszavételére.

Az Egyesült Államok politikája megváltozott a „kommunista blokk” országainak megítélési szempontjából. Gorbacsov fordulata után már nem a Szovjetunióval való konfrontálódás gesztusait méltányolták (mint a Ceaușescu-diktatúra esetében) hanem a gorbacsovi vonal támogatása és követése kapott elismerést. A reformok éllovasai, a lengyelek és a magyarok váltak privilegizálttá. Ennek gesztusértékű csúcspontja Bush elnök varsói és budapesti látogatása volt, kézzelfogható jele pedig a fejlett országok által a két országnak külön nyújtott segélyprogramok és a különleges kapcsolatok kiépítése.

Nyugati támogatásra akkor lehetett számítani, ha a megindult reformfolyamat nem törik meg. A visszarendeződés esélyét erősen korlátozta a nyugati pénzügyi-gazdasági függés. A rendszerbomlás megállítására a diktatúra eszközeinek alkalmazása a nyugati támogatás megvonásával járt volna, annak pedig fizetéseképtelenség, gazdasági összeomlás lett volna a következménye. Az 1989 elején bekövetkezett politikai fordulat külső *nyugati* nyomás-gyakorló tényezői közül a legfontosabb alighanem az IMF-tárgyalások felfüggesztése volt. (Soha nem támasztottak politikai feltételeket, csak gazdaságiakat, amelynek persze lettek politikai következményei.)

A Nyugat *külpolitikai* magatartása megmaradt a reformországokban elindult folyamatokat *óvatosan előrehajtó, a reformokat támogató és gazdasági nyomásgyakorló* szerepkörben. Tartottak egy kezelhetetlenül konfúzus helyzettől. A *nyugat-európai vezetők inkább lassították, mintsem sürgették a destabilizálódással fenyegető átrendeződést*, óvtak a túlzott radikalizmustól és a túl gyors haladástól.

A *semlegesség* követelését a Nyugat a destabilizálódás veszélye miatt nem támogatta. Különösen az NSZK-beli politikusok intették óvatosságra a magyar vezetőket.

A „dominók” eldőlése után a *máltai* Bush–Gorbacsov találkozón kiderült, hogy az amerikaiaknak eszük ágában sincs új Marshall-tervet kínálni Kelet-Európának. A volt szovjet tömb országai gazdasági talpra állításának segítségét az európai kontinens fejlett nyugati felétől várták el. Az akkori eufórikus hangulatban nem esett szó a nagypolitikában arról, hogy kik lesznek a legfőbb haszonélvezői a kelet-európai rendszerváltásoknak.

IV. Orientációváltás a magyar külpolitikában

A 80-as évek végi magyar külpolitika vázlatos bemutatása is önálló előadást igényelne, ezért csak a legjellemzőbb tényezőkre hívnám fel a figyelmet.

A külpolitika „sikerágazattá” válásában közrejátszott az a speciális szerep, amely révén aktív tényezője lett a nemzetközi viszonyok alakításának. Irányultsága, a Nyugathoz való közeledés végig azonos volt, mégis megkülönböztethetők szakaszok, amelyek a *híd szerep*, az *élharcos* szerep, illetve az *orientációváltás* kifejezésekkel jellemezhetők. A *híd szerep* ambícióját a Kelet-Nyugati *közeledésből* fakadó lehetőségek támasztották alá, aminek már a kádári érában is megvoltak a kezdetei. Addig volt igazán létjogosultsága, amíg a Nyugat és a Szovjetunió közötti viszony javulása el nem érte azt a kritikus szintet, amikortól a „rendszerközi” átjárást biztosító funkció *egyedisége* elmúlt. A külpolitikai offenzívában a magyarországi fejlődés *különlegességét* kellett hangsúlyozni, amit gyakorlati lépések is igazolnak. A külpolitikai nyitás lépései segítették gazdasági kapcsolatok kiszélesítését és minőségi változását, ez pedig komparatív előnyök megszerzését ígérte a gazdaságban a hasonló sorsú országokhoz képest. Hamar kiderült, hogy a reformer arculat nem elegendő: ha a támogatás *gazdaságpolitikai feltételei* nem teljesülnek, pusztá szimpátiából a Nyugat nem finanszírozza a rendszer fenntartását. Ennek belátása a technokrata reformerek pozícióját javította, akik a külpolitikában is határozottabban akartak a Nyugathoz közeledni. A nyugati kapcsolatépítés látványos aktusai megerősítették hazánkról, mint „*élenjáró reformországról*” alkotott képet. Európa megosztottságának felszámolását célzó gorbacsovi politika kibontakozása a híd szerep ártértelemezéséhez vezetett: a magyar *reformok dinamizmusa* és *radikalizmusa precedensteremtő* lehetett a térségben – mintegy „híd főállást” alakítva ki. Az *élenjáró reformország* szerep betöltése során Budapest egyszerre lehetett a Szovjetunió szövetségese külpolitikai törekvéseiben, és számíthatott a Nyugat pártfogására. A reformok révén elért különleges gazdasági kapcsolatokkal Magyarország (a lengyelekkel együtt) *privilegizált* helyzetbe került a térségben, ennek birtokában határozottabban léphetett fel a keleti integráció (a KGST) működésképtelen szerkezetének megváltoztatásáért. A politikai és katonai szövetségből való egyoldalú *kiválás* irreális volt, a várható moszkvai reakció mellett a status quo felmondása a nyugati hatalmak terveiben sem szerepelt. Az *orientációváltás* elfogadása a külpolitika vezérlő elveként 1989 tavaszától érelődött meg. Főbb tényezői és területei a következők voltak:

- 1) Követelés a KGST azonnali reformjára, a kapcsolatok piaci alapra helyezésére, illetve a nyugati gazdasági integráció szorgalmazása, a *világgazdasági folyamatokba való betagozódás belső feltételeinek gyorsított létrehozása*.
- 2) A „*vasfüggöny*” lebontása a nyugati határon, amelynek valójában a befejezése volt a szögesdrót szimbolikus átvágása; egyúttal a szovjet *csapatkivonások* megkezdése és tárgyalások a teljes csapatkivonás lehetőségéről.
- 3) A konzekvenciák levonása a Brezsnyev-doktrína megszűnéséből, vagyis annak felmérése, hogy a szovjetek *rendszer váltás esetén sem* avatkoznak be erőszakkal. Ettől kezdve a rendszerváltó folyamat dinamikája a belső erőviszonyoktól függött, miközben világos volt, hogy a demokráciába való *konfrontáció-mentes átmenet* révén szereshető nemzetközi támogatás. (Tanulságokat kínál Palmer nagykövet szerepvállalása.)
- 4) A *lengyelországi* fejlemények tanulságainak levonása, annak felmérése, hogy a részlegesen szabad választásokkal létrehozott parlamenti erőviszonyok ingatag, kétes legitimációjú helyzetet hoznak létre, vagyis az ideiglenes félmegoldásoknak jelentős hátrányai vannak.

- 5) Konfliktusok vállalása a nyugati orientációt és a belső átalakítást élesen ellenző szocialista országokkal a KGST és a Varsói Szerződés vitáiban, valamint egyenként is – így *Észak-Koreával* Szöul diplomáciai elismerése miatt; *Romániával* a nemzeti kisebbségi feszültségek, emberi jogi problémák miatt; *Csehszlovákiával* előbb Bős-Nagymaros, majd az 1968-as megszállás eltérő értékelése miatt; végül pedig a legnagyobb kockázatot magában rejtő konfliktus az *NDK-val* a keletnémet menekültek kiengedése miatt.

A német egység felé vezető utat elindító és a kelet-európai rendszerváltások sorának lökést adó magyar döntés volt a legnyilvánvalóbb jele a külpolitikai orientációváltásnak. Paradox módon ez a lépés egyúttal elősegítette, hogy *megszűnjön az a kivételes megítélés, privilegizált helyzet*, amelyet Budapest (Varsóval együtt) a nyugati politikában betöltött. A német egység lehetőségének megjelenésével Magyarországnak a keleti blokkban játszott „élharcos” szerepére a Nyugatnak már nem volt szüksége, még ha méltányolták is a budapesti vezetés bátor tetteit. Az éllovas szerepből annyi előny maradt, amennyi a hosszú reformfolyamatból, az átmenet gondosabb előkészítéséből, a gazdaság liberalizálásának előrehaladásából és az ellenzék alaposabb felkészüléséből származott. A Nyugat vezető politikusai ezután már nem a jószerint „elintézett” lengyel és magyar fejleményekre figyeltek, hanem a bársonyos és kevésbé bársonyos, de mindenképpen *forradalmi* benyomást keltő változásokra a többi országban. Elsősorban pedig Európa sok évtizede szunnyadó, de hirtelen aktuálissá vált központi problémájára, a *német kérdésre* fordították figyelmüket. A rendszerváltó erők külpolitikai doktrínája kivétel nélkül a *semlegesség* elérésére irányult. A Varsói Szerződés *fokozatos* felszámolása tűnt csak megvalósíthatónak. Sokan fantasztának tartották Horn Gyulát, aki 1990 februárjában fölvetette a NATO-hoz csatlakozás szükségességét. Valójában a Szovjetunióról való leválás és a nyugati orientáció következményeinek végiggondolása húzódott meg a kijelentés mögött. A szovjet csapatok kivonása volt a legfontosabb lépés a VSZ felszámolása felé vezető úton. Horn Gyula 1989. október végén jelentette be, hogy tárgyalások kezdődtek a csapatok kivonásáról, 1990. február elején a *teljes* csapatkivonásról indultak tárgyalások, majd március 10-én aláírták a megállapodást is, mely szerint a szovjet csapatok legkésőbb 1991. június 30-ig távozna Magyarországról. Mire a kivonulás befejeződött a Varsói Szerződés is értelmét veszítette – azzal szinte egy időben született döntés a felszámolásáról.

Zoltán Ripp: The hungarian transition in world policy

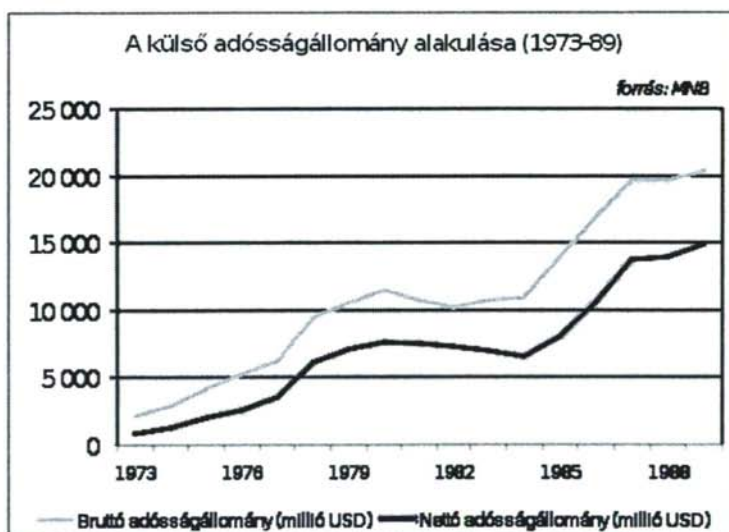
The change of the Hungarian political system, Eastern Europe's transition to democracy, and the break-up of the bipolar world regime can be analysed only within the context of the process of globalisation. At the same time politics also had an important role in the formation of events. The world economic processes of that time could be regarded as the engine of the later changes, since they mostly compelled the changes in the field of world politics too. This lecture attempts to support the notion that the political change in Hungary demonstrated the clearest example of those in the Eastern European countries. This change contains three states: dissolution of the regimes which were in crises, an introduction of new reforms which resulted in faster dissolution, and a political transition achieved through negotiations. The lecture analyses four subjects: first it looks into the nature of the crisis and the issue of double dependence. Regarding this topic, it clarifies how the economic crisis became a legitimacy crisis for the regimes and resulted in a growing economic

dependence on the West and a declining political dependence on Moscow. The next section of the lecture is about Gorbachev's policies in the late Eighties and the failure of his reform strategy. In addition it analyses the impact of domestic conditions in the Soviet Union on world politics, the relation of the Soviet Union and the Western World and the relation of the Soviet Union with its allies. The third part considers the relations between the West and the Hungarian and Polish regimes. Western foreign policy supported the Hungarian and Polish reforms, but after Gorbachev's new policy Western leaders did not engage in confrontation with the Soviet Union and did not support the advancement or the claims of neutral states. Both the change in orientation of Hungarian foreign policy and the increasing success of Hungarian foreign policy are analysed in the last section of the lecture. The transformation of Hungarian foreign policy in the 1980's has three phases: firstly Hungary had a sort of "bridge role" in the dialogue between the East and the West. Later this became the role of Hungary, the most successful „reform country," and finally its acceptance of the Western orientation was the last phase. The most spectacular act of Hungarian foreign policy was the opening of the border for East-German tourists, which had a huge effect on European political life. However, it was a paradox that Hungary was shifted into the background by this brave act because after the German reunification the West did not want Hungary to play a leading role.

ADÓSSÁG ÉS RENDSZERVÁLTÁS

Régi vita tárgya, hogy demokráciákban egyáltalán van-e létjogosultsága az államadósságnak, a közadósságnak.¹ Milyen többletterhet róhatnak az ilyen adósságok a jövőbeli nemzedékekre (azok megkérdése nélkül), illetve – tágabb értelemben – melyek a külső-belső eladósodás összefüggései az adózással, közteherviseléssel stb. Vannak demokráciák, ahol ezek a kérdések különösen aktuálisak. A diktatúrák esetében persze, ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása – mint sok minden más is – jóval „egyszerűbb”.

De kezdjük a tényekkel. Ha hinni lehet a Magyar Nemzeti Bank több alkalommal, utólagosan felülvizsgált, módosított adatainak, 1989. december 31-én Magyarország bruttó, külső adóssága hivatalosan 20,4 milliárd amerikai dollárnak (1990-ben 21,3 milliárd dollárnak) felelt meg. Minthogy akkoriban nem létezett külső magánadósság, az ország teljes külső adóssága egyenlő volt az államadóssággal. A 20-21 milliárd dollárnyi adósság a nemzeti jövedelem 70%-ára rúgott. Kérdésként merül fel, hogy a nemzeti vagyonhoz képest mekkora volt ez az összeg? Az 1980-as évek végén „elakadt” hivatalos vagyonszámla szerint, a nemzeti vagyon mintegy 4 ezer milliárd forintnak felelt meg,² azaz – 50-60 Ft/dolláros árfolyam esetén – hozzávetőleg az adósság háromszorosának-négyszeresének.)

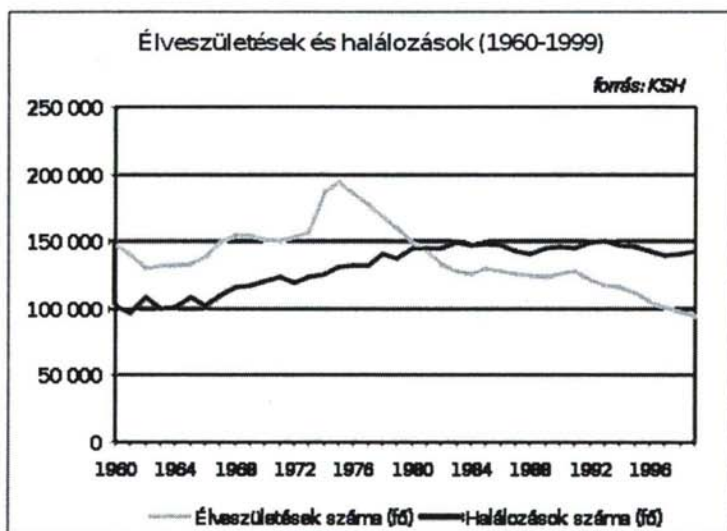

¹ E vitával összefüggésben ma is időszerű kérdésfelvetéseket tükröz James M. Buchanan: *Public Principles of Public Debt: A Defense and Restatement* c. (1962-ben kiadott) műve.

² Vö. Hubai József: Magyarország természeti erőforrásainak külgazdasági földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2001. 49-50. old. A szerző ehelyütt közli, miszerint „A nemzeti vagyon statisztikai mérése a nyolcvanas évek végére elakadt. A KSH 1991-es adatokat tesz közzé utoljára (azok is csak az állóeszközökre vonatkoznak).”

De mi a helyzet ma? Miközben az állami vagyon töredékére apadt, az ország teljes (bruttó) külső adóssága 2007-ben érte el a 100 milliárd eurós (mintegy 130 milliárd dolláros) szintet, ebből 34 milliárd euró (44 milliárd dollár) volt az állam teljes (bruttó) külső adóssága. Ugyanakkor, az állam tetemes belső (forint-) adósságot halmozott fel. A külső-belső államadósság ma összesen 18-19 ezer milliárd forintra (mintegy 80 milliárd dollár) rúg, s meghaladja a nemzeti jövedelem 73%-át.³

Nem szorul tehát bővebb magyarázatra, hogy *a népesség fogyásával párhuzamosan zajló eladósodás* kérdése – ami még inkább aláhúzza a jövő generációkra rakott terhek súlyosságát – ma (is) az egyik legsúlyosabb problémája Magyarországnak. S miután minden új fejlemény szükségképpen újraértelmezi előzményeit, különösen indokolt, hogy – mai nézőpontból – ismét terítékre kerüljön Magyarország 1990 előtti eladósodása (ha úgy tetszik eladósítása).

Közkeletű felfogás, miszerint az állampárt, az MSZMP vezette Magyarország eladósodása az 1970-es években kezdődött el, holott a probléma sokkal régebbi keletű. Minderről sokat elárul Kádár János, az MSZMP főtitkárának egyik 1963. júniusi felszólalása, a Politikai Bizottság ülésén. „Egész fizetési mérlegünkre azt mondanám, hogy kb. 6 és fél éve javítgatjuk... Ha nem tudunk változtatni azon az alapvető tényen, hogy Nyugatról mindig nagyobb a behozatalunk, mint a kivitelünk, akkor ez ilyen mértani arányban fog nőni mindaddig, amíg be nem következik az államcsőd.”⁴

³ Az a gyanúnk, hogy ezen írás megjelenésekor, az idézett adatok már túlhaladtak lesznek.

⁴ Földes György: Az eladósodás politikatörténete 1957-1986. Maecenas, Bp. 1995. 33. old.

Eme (látnokinak tűnő) szavakból kitűnik, hogy a Kádár-rendszer eladósodásra való hajlama a rendszer megalapításával egyidős. Fehér foltok természetesen akadnak.

Így pl. ma már tudjuk – részben levéltári, részben a „memoáirodalom”-hoz köthető források jóvoltából –, hogy 1956-ban, a forradalmat leverő rezsim, akkori mércével mérve viszonylag jelentős nyugati hitelekhez jutott. Az 1956-os forradalom napjaiban, a Magyar Nemzeti Bank átmenetileg külföldre menekült vezetői, az ország (ekkoriban csak nevében magyar és nemzeti) bankjának bécsi leánybankjából intézték a lejáró hitelek törlesztését, s az új hitelek felvételét. (Mintha mi sem történt volna.)

A későbbi években részben ezeknek a hiteleknek a törlesztése, részben pedig az 1959-től felgyorsított ipari program okozott feszültségeket a finanszírozásban. Ez volt az ún. DIP- („dognaty i peregnaty” – „utólélni és túlszárnyalni”) korszak, amikor célul tűzték ki, hogy húszéves távlatban a Szovjetunió és „szövetségesei” az egy főre jutó termelés tekintetében lekörözzék az Egyesült Államokat. A nagyratörő szovjet elképzelések nyomán Magyarországon is felemelték a tervszámokat, döntöttek a tsz-szervezés felgyorsításáról, nagyipari átszervezésekről, a korábban leállított nagyberuházások folytatásáról. Mindezek valódi célja az ország gazdaságának beillesztése volt a szovjet „birodalomba”. S noha az utolérés nem sikerült, a „beillesztés” még a Rákosi-éra reményeit is túlszárnyalta.⁵ Az ekkor kialakított gazdasági struktúra hosszútávon erősen korlátozta a külgazdasági orientáció későbbi átalakításának lehetőségeit...

A feszített program ugyanakkor számos területen – a szokásosnak mondható szervezetlenség, pazarlás, minőségi problémák miatt – komoly ellátási zavarokhoz vezetett.⁶ Ugyancsak sokatmondó adat, hogy 1963-ban a Magyar Nemzeti Bank küldöttsége az Egyesült Államokba utazott, azzal a (hazai társadalom előtt eltitkolt) szándékkal, hogy mintegy 3-400 ezer tonna búza vásárlását kieszközölje – hitelből természetesen. (Ez történt egy olyan országgal, amely a természetföldrajzi adottságok tükrében Európa egyik legeredményesebb mezőgazdasági termelője lehetett volna – s lehetne ma is...)

Terjedelmi korlátok miatt nincs módunk arra, hogy részletesen kitérjünk az „erőltetett”, (vagy inkább tékozlónak nevezhető) iparosítás következményeire. A külgazdasági vonatkozások tekintetében megállapíthatjuk, hogy a KGST-relációban szűkös, vagy elérhetetlen termékek esetében **valóságos** „importéhség” alakult ki, melynek jelentős részét nyugati forrásból próbálták meg pótolni. Az eladósodásra való „hajlam” ekkorra tehát már

⁵ Az 1960-as évek derekára az összes anyag- és energia-behozatal 69%-a, a gépbehozatal 75, az ipari fogyasztási cikkek importjának 67, az élelmiszerek behozatalának 40, a gépkivitel 87, a fogyasztási cikkek kivitelének 67%-a, stb. KGST-relációban realizálódott. A Szovjetunióból származott az importált nyersolaj 97, a vasérc 96, a nyersvas 100, a fenyőfűrészáru 92, a fűtőolaj 81, a cement 51, a papír 65%-a, stb. Szovjet igényekre fejlesztették ki – többek között – a gyógyszeripart, a közúti járműgyártást, a műszeripart, a híradástechnikai ipart stb.

⁶ Legsúlyosabb helyzet talán a mezőgazdaságban, az élelmiszer tekintetében alakult ki. A hatvanas évek első felében szinte mindegyik évben csökkent, vagy stagnált a betakarított gabonamennyiség. Takarmányhiány miatt kényszervágások tizedelték az állatállományt. A szorult helyzet miatt még a kenyérjegy bevezetése is felvetődött.

kialakult, leginkább azonban a külföldi források viszonylag szűkös voltának és kötött felhasználhatóságának köszönhető, hogy az adósság az 1960-as évtized során még nem lépte át az *egy milliárd dolláros* határt.

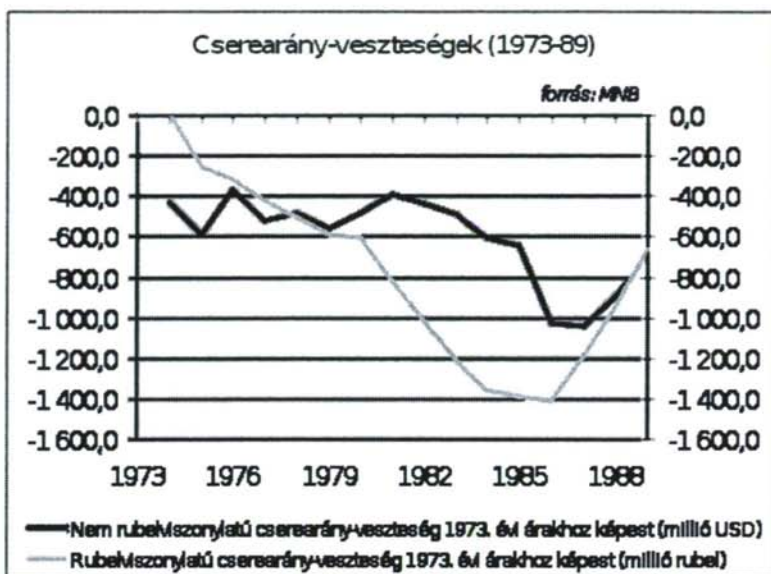
A hatvanas évek végétől bekövetkező világgazdasági átalakulás azonban változást hozott. A nemzetközi pénzügyi piacokon már a hatvanas évek elejétől érezte hatását a „kreatív” pénzügyi, hitelezési, spekulációs technikák elterjedése. Ilyen volt pl. az „eurodollar-piac” létrejötte, mely kicsusszant az akkor még szigorú nemzetközi tőkeáramlási szabályozás hatóköre alól. A vietnami háború okozta amerikai túlköltekezés miatt növekedett a dollár iránti bizalmatlanság – elsősorban Franciaország, és más államok részéről is. Mindez végül az ún. Bretton Woods-i rendszer széteséséhez vezetett: 1971-ben Nixon elnök felfüggesztette a dollár aranyra történő beválthatóságát. A nemzetközi pénzügyi piacok főszereplői „megelégtették” az államok gyámkodását, s megkezdődött a korábban viszonylag stabil pénzügyi piacok deregulációja. Tulajdonképpen ide köthető a globalizáció (vagy inkább amerikanizáció), s egyben a monetáris liberalizáció kezdeti, legdinamikusabb szakasza, melynek következtében a nagy nemzetközi korporációk egyre szélesebb körű befolyásra tettek szert a kormányok felett.

Végeredményben a Szovjetunió és az általa vezérelt szatellit-államok helyzetét is nagyban befolyásolta az új környezet. A hetvenes években lejátszódó kőolajár-sokkok, az ún. petrodollárok áradata nyomán, valóságos dömpingje alakult ki a laza feltételekkel nyújtott nyugati hiteleknek. Másrészt, a Szovjetunió fokozottabban érdekeltté vált a közvetlen nyugati szénhidrogén-exportban, és jelentősen leértékelődött az európai kommunista rezsimek gazdasági súlya, egyben a magyar gazdaság addigi (részleges) közvetítői szerepe.

Az export vezérelte gazdasági növekedés gondolata, a kényszerű nyugati gazdasági orientáció, a nyugati hitelek „rendszeres” és „átfogó” bevonása – a dráguló szovjet nyersanyagok problémájával összefüggésben – az 1968-as reform kulcsfontosságú elemeivé váltak. Témánk szempontjából ugyancsak nem mellékes, hogy (bármikor visszavonható szovjet jóváhagyással) 1966-tól [!] kezdődtek tárgyalások a Nemzetközi Valutaalappal, melynek vezető tisztségviselői közül egyesek több alkalommal is megfordultak (kezdetben „magánemberként”) az országban.⁷

A hazai eladósodás első nagy korszaka tehát az 1970-es években, a petrodollárok táplálta hitelbőség korszakában játszódott le. Ezt a hitelbőség azonban 1978-79-ben elakadt. Magyarországon ekkor „kattant” az adósságcsapda – azaz ettől fogva évről évre újabb hitelek kellett felvenni annak érdekében, hogy a meglévő hiteleknek sokszor csak a kamatterhét fizetni tudják.

⁷ A részleteket illetően számos adalékkal szolgált Bakó Ede „szubjektív” kronológiája, a HVG 1997. május 10-i számában.

Mindez személyi változásokat indukált a pártvezetésben. 1978-ban *Havasi Ferenc* lett az MSZMP gazdaságpolitikai ügyekért felelős titkára. Visszaemlékezése szerint „Az adósság összege már ijesztő volt, ez hatott a vezetésre. De az hihetetlen és felfoghatatlan volt, hogy hogyan lehet úgy kijutni ebből a helyzetből, hogy ha nem többet termelünk, hanem kevesebbet. Hogy ha visszafogjuk a fogyasztást. Ez volt akkor teljesen új!”⁸

A váláság kezelésének ezt a „teljesen új” felfogását a Magyar Nemzeti Bankból sugalmazták. 1978-ban, – amint az *Havasi Ferenc* visszaemlékezéseiből kitűnik – „összeállt egy banki csapat”.⁹ „Kidolgozták, hogy hogyan lehet a szokásos nyomvonalból kilépni és váltani, mert ha így viszik tovább az V. ötéves tervet, akkor még nagyobb lesz a gazdasági és pénzügyi csőd. 1978 tavaszán kijelentették, – írja *Havasi* – hogy *kezdjem előkészíteni a terepet a politikai bizottságban.*”

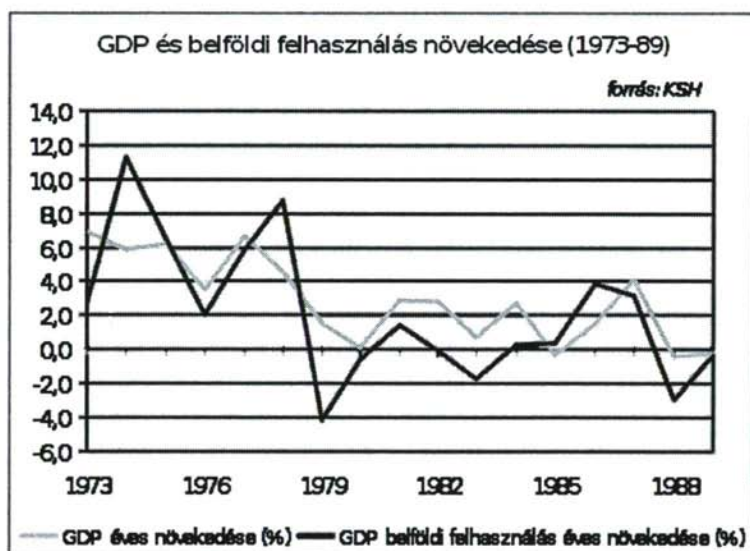
Az új irányvonal elfogadtatása azonban nem ment könnyen: „Lassítani kellett volna a gazdasági növekedést, vagy – még előbb – csökkenteni a fogyasztást – írja az egykori gazdaságpolitikai titkár. – Ennek borzasztó nagy ellenzéke volt a politikai bizottságban is, és egyáltalán a vezetésben. Azt állították: azzal, hogy kevesebbet fejlesztünk, nem oldunk meg semmit. Az életszínvonal csökkentésétől még jobban tartottak. Nagyon mélyen gyökerezett a félelem, hogy ha hozzányúlunk a lakosság életkörülményeihez, a kivívott eredményekhez, a vívmányokhoz, akkor ennek a rendszernek a politikai bázisa összeszűkül.” Akkoriban még

⁸ Az alább idézett (*Havasi*-, *Bakó*-, *Szalkai*-, *Balassa*-, *Zdeborsky*- stb.) interjúk forrása: *Bozzai Rita* – *Farkas Zoltán*: *Hitelválság. Adósságaink története*. CODEX, Budapest, 1989.

⁹ *Havasi* tudomása szerint ezt a csapatot *Pulai Miklós* vezette, benne volt még *Tarafás Imre*, *Bakó Ede*, *Bácskai Tamás*, *Fekete János* is. Elmondása szerint a párt gazdaságpolitikai osztályán *Hoós János* foglalkozott a koncepcióval, a Tervhivatalban pedig a közgazdasági főosztály vezetője, *Balassa Ákos*.

sokan úgy gondolták, hogy „Mi nem háríthatjuk a válság terheit a dolgozókra, ahogy akkor már a németek elkezdték, vagy ahogy az angolok, olaszok csinálták. A szocialista országok nem követhetik ezt a klasszikus kapitalista megoldást. Egy sor kérdés megoldásának ideológiai és világnézeti gátja volt. De ami ma természetesnek tűnik, az abban az időben egyáltalán nem volt az. Visszamenni 15 százalékkal a reálbérekkel? Egy sor ország ezt csinálta: ismert volt a thatcheri gazdaságpolitika. Ismert volt az, hogy hogyan váltotta fel a keynesizmust a monetarizmus, a friedmanizmus. Mindezt ismertük, csak azt mondták, hogy ez kapitalista módszer”.

Végül, az adósság nyomasztó súlya alatt, számos vita után sikerült elfogadtatni a „banki anyag” (a „kapitalista módszer”) szellemiségét, s így lett a restrikcio első (!) éve 1979.

1981. október 21.-én a Központi Bizottság elfogadta az IMF- és Világbankhoz történő csatlakozást. A döntés indoklása szerint a hagyományos hitellehetőségek kimerültek, az adósságszolgálat elérte az évi két milliárd dollárt, megnövekedett a bankok bizalmatlansága Magyarországgal szemben. November 4.-én Puja Frigyes külügyminiszter hivatalosan is kérte a Magyar Népköztársaság felvételét az IMF-be és a Világbankba. A kérelem beadása után nem sokkal drámai események történtek.

Lengyelországban kihirdették a szükségállapotot. Erre hivatkozva – okkal vagy ok nélkül –, a külföldi bankok gyors ütemben kezdték kivonni betéteiket a Magyar Nemzeti Bankból.¹⁰

¹⁰ Az 1982. április 14.-i rendkívül szűkszavú tájékoztató szerint – melyet a Gazdaságpolitikai Osztály terjesztett elő a Politikai Bizottság számára – „Nemzetközi pénzügyi helyzetünk az utóbbi hónapokban kritikussá vált: a hitelfelvétel lehetőségei szűkek, az arany és devizatartalékok gyakorlatilag kimerültek.” A nettó konvertibilis adósság az 1974. évi 1,3 Mrd-ról 1978-ra 6 Mrd-ra, 1981-re 7,4 Mrd-ra emelkedett. Az adósságszolgálat 1982-ben elérte a 2 Mrd dollárt. 1981-85 között – az előrejelzés szerint – mintegy 10 Mrd dollárt kell törlesztésre fordítani.

Az MNB számára elsősorban az okozott gondot, hogy 1981 májusa óta nem lehetett nagyobb összegű közép- illetve hosszú lejáratú hitelhez jutni. Közben, az összes arany- és devizatartalék az 1981. év végi 2,2 Mrd dollárról 1982 első negyedévére 570 millió dollárra csökkent.

Az eseményekre visszaemlékezve Havasi Ferenc, a Központi Bizottság ülésén beismerte, hogy ha nem lett volna IMF és rendkívüli szovjet segítség – dollárban eszközölt szovjet import – többlet energiaszállítás, és „ügyes” banki munka, akkor 1982-ben elkerülhetetlen lett volna a pénzügyi csőd bejelentése. „Nálunk kivettek pár hét alatt több, mint 600 millió dollárt. [...] Az összes nyugatiak, az arabok, de meg kell mondani, hogy a szocialisták és a szovjetek is kivették a pénzüket. [...] *Úgy érezhették, hogy veszik a parti* [sic], igen. Ebben az időben Nyugatról importálni csak biztos fizetési garanciákkal lehetett. [...] Pillanatok alatt olyan helyzet alakult ki, hogy egyik ország a másik után adta be adósságai átütemezésének kérelmét. [...] No, de nem csak ez történt. Már készen volt a VI. ötéves terv, 1980 decemberében a Parlament elfogadta. És akkor 1981 februárjában jött egy Brezsnyev-levél, hogy 1,5 millió tonna olajjal kevesebbet fogunk kapni, mert nincs a Szovjetuniónak sem elég és egyéb kötelezettségei vannak. Ez több mint 10 százaléka volt a magyar olajkontingensnek! Azt válaszoltuk, hogy ezt nem lehet, erre szerződésünk van. De hiába. [...] Most több mint 2 milliárd dollár deviza és valutatartalékunk van. Akkor ez lement olyannyira, hogy volt olyan időszak, amikor 200 millió dollár alá kerültünk. [...] Az arany már el volt adva! Mert egy időben az aranyat is eladtuk, aztán visszavásároltuk. [...] Ha bármelyik bank bejelentkezik telefonon, hogy kérem, fizessenek, mert elvesztettem a bizalmam maguk iránt, akkor végünk.” Az IMF-be végül 1982 májusában vették föl az országot ugyanis „a Valutaalap elhíresztelte, hogy fog adni hitelt Magyarországnak, és akkor a többi bank magatartása is megváltozott”. Amikor viszont megjött az értesítés az IMF-felvételről, be kellett fizetni a felvételi díjat. Havasi szerint azonban „Kiderült, hogy erre sincs pénzünk. [...] Gondolkodtunk, hogy hova menjünk most pénzért. Olyan volt, hogy valaki meghalt és nem tudjuk eltemetni. Vagy inkább megszületett a gyerek és nem tudjuk felöltöztetni. Mi a 'belépődíjunk' 80 százalékát forintban fizettük be, de mégis kellett úgy 100 millió dollár a csatlakozáshoz”. Ezt a hiányzó összeget Kína bocsátotta rendelkezésünkre, mert „Fekete Jánoséknak voltak Kínában személyes ismeretségeik, kapcsolataik.”

A belépés után tény, hogy az IMF – néhány évig – még nem a töle megszokott szigorúsággal járt el. Bakó Ede (az MNB néhai ügyvezető igazgatója) szerint az IMF Magyarországot „kísérleti ló”-nak tekintette. Havasi Ferenc, magánmegbeszélésekre hivatkozva, utalt arra, hogy az IMF vezetői nem a visszafizetést tartották fontosnak, sőt azt is mondták, hogy „*mikor pénzsűke van, tulajdonképpen nem kell sietni az adósság visszafizetésével*”. „Ők azt is tudják, – írja Havasi – hogy *hosszú távon minden szocialista ország tagja lesz a Valutaalapnak*. Ezt már akkor mondták nekem [!]. És azt is hozzátették, nagyon fontos, hogy Magyarországgal a Valutaalap hogyan bánik, mert nagyon jól tudják, hogy a leendő tagok közül először mindenki ezt fogja megnézni. Mindenki azt fogja megnézni, hogy a magyarokkal hogyan bánt a Valutaalap. Tehát inkább kíméletesek és tapintatosak voltak. Nagyon szigorúak a szabályaik, igaz, de ők a világ bankjaitól vesznek fel pénzt, azt ha ők kiadják, csak fejlesztésekre adják.”

Az IMF „engedékenységgel” a hazai gazdaságpolitika irányadói is összhangot találtak.¹¹

Ez az engedékenység persze nem tartott örökké. Szalkai István szerint, aki 1982-től a Magyar Nemzeti Bank Valutaalappal foglalkozó osztályának vezetője volt, az 1984. évi őszi tárgyalásokon az IMF már radikálisabb változtatásokat sürgetett. Ezek között szerepelt a *bankrendszer és bankirányítás* valamint az *adórendszer reformja, a támogatási rendszer radikális átalakítása, a szubvenciók csökkentése, ár- és bérreform*. Végeredményben az IMF előírásaiból állt össze az a csomag, melyet utóbb az MSZMP a saját reformjaként jelentett be!

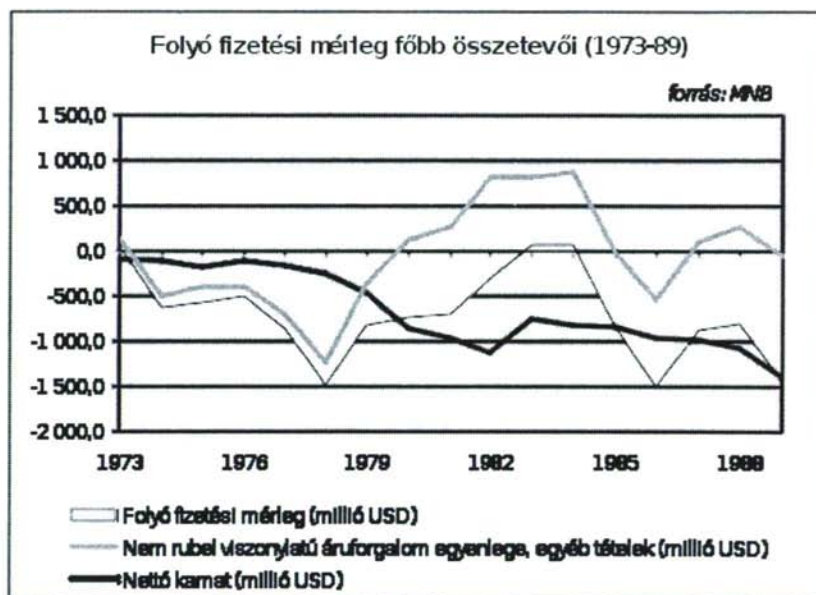
A pénzügyi krízis elmúltával azonban minden ott kezdődött, ahol azelőtt abbamaradt. Balassa Ákos, az Országos Tervhivatal egykori főosztályvezetője szerint 1984 végére a magyar gazdaság nemzetközi megítélése „igen jó” lett. „Méltányolták, hogy talpon tudunk maradni. Bár a Világbankkal közösen írt anyagok is hangsúlyozták, hogy az egyensúlyt az adott gazdasági struktúra fenntartása mellett, alapvetően restriktíóval sikerült csak helyreállítanunk, de mégis... könnyű volt hinni a dicséreteknek”. Szerinte akkor Fekete János felvetette, hogy „mivel most jó a külföldi megítélésünk, használjuk ezt ki, vegyünk fel újabb hiteleket”. Igaz, hozzátette, csak „jó célokra, hatékony fejlesztésekre” szabad ezeket elkölteni, „nem szabad az életszínvonalat csökkenteni”. Balassa szerint Fekete János, akinek *„szava erős volt”, „sokféle körben”* hangoztatta, hogy „Hitelfelvételi lehetőségeink nem teszik indokolttá, hogy a gazdasági modernizálást az életszínvonal terhére hajtsuk végre”.

A téma iránt érdeklődők közül talán már sokan feltették a kérdést, hogy Fekete Jánosnak (az MNB egykori párttitkárának, majd – mintegy három évtizeden keresztül – első elnökhelyettesének) mi miatt volt ilyen „erős” a szava? Anélkül, hogy kétségbe vonnánk az eladósodás sűrű eminenciásának szakértelmét, megállapíthatjuk: befolyása, speciális összeköttetései túlterjedtek a hazai párt- és kormányzati hierarchia legfelsőbb szintjein.¹²

¹¹ 1983 tavaszán Nyers Rezső elvetette az előző év decemberében hatályra emelt adósságkezelési politikát, minthogy a gazdaság dinamizálására „nem fogadókész a világpiac”. Nem javasolta az adósságtörlesztés azonnali megkezdését: „... úgy gondolom, nekünk relatív csökkentésre kellene törekednünk, hogy forgalmunkhoz képest az adósságállomány csökkenjen, de abszolúte ne... El tudnám képzelni, hogy adósságállományunk csökkenjen, ha aktív működő tőkét tudnánk behozni az országba...” – írja.

¹² A KGB elődjéhez, az NKVD-hez fűződő viszonyáról F. J. kendőzetlen nyíltsággal vall 1999-ben megjelent önéletrajzi művében. Többek között így: „... az a lényeg, hogy kötöttem egy megállapodást az oroszokkal. Eszerint én ott dolgozom, és leírom, amiket tudok. Ilyen régi harctéri élményeket. Nem voltak értékes dolgok. Jól együttműködtünk, az orosz tiszt megszeretett engem. [...] A velük való kapcsolatomat az jellemzi, hogy az életemet megmentették, és ezért én hálás vagyok. Mert az életemből ugye csak egy van! Hogy még ma is élek, azt tényleg a szovjet hadseregnek köszönhetem.” [Forrás: Fekete bárány? Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak. Print City Kiadó és Nyomda Kft. 1999. 61. oldal, kiemelés nélkül] – Elmondja ugyanakkor, hogy amikor a szovjet titkosszolgálat újra megtalálta, ő a „maga módján” soha nem csinált semmit. Önkéntes információért cserébe – bevallása szerint – nem fogadott el ellenszolgáltatást, de nem is kellett kényszeríteni. „Nem kell, hogy fenyegetsenek,

Az eladósodás második nagy szakasza 1985-1987 között zajlott le. Ekkor újabb adósságmegduplázódás történt. Zdeborsky György szerint, aki 1985-től a Devizagazdálkodási Főosztály vezetője volt, „Fekete János például mindig is a dollárban hitt és ő arra építette stratégiáját, hogy hosszú távon a dollár erősödni fog. Nagyon sokáig erősödött is, 1985-86-ban kezdett gyengülni, amikor mi a masszív hitelfelvételeket bonyolítottuk.” Visszaemlékezése szerint 1985-től előtörlesztettek. „Vagyis a régi hiteleket idő előtt visszaadtuk, hogy tehermentesítsen néhány évet. 1987-88-89-es lejáratokat törlesztettük 1985-86-ban.” Elmondásából kitűnik, hogy a devizális és lejáratok részben a fizetési mérleg kedvezőbb prezentálását szolgálták: „A folyó fizetési mérlegben a kamatteher benne van. Ha magasabb a kamatteher, akkor a folyó fizetési mérleget ez kedvezőtlenül befolyásolja. Fekete Jánosnak mindig az volt a véleménye, hogy a folyó fizetési mérleg rendkívül fontos mutató, ezért próbáljuk meg a kamatterheket úgy alakítani, hogy minél kisebbek legyenek. Dollárban, vagy angol fontban nem lehet alacsony kamattal felvenni, tehát automatikusan tolódtunk el a japán jen és a német márka felé...”

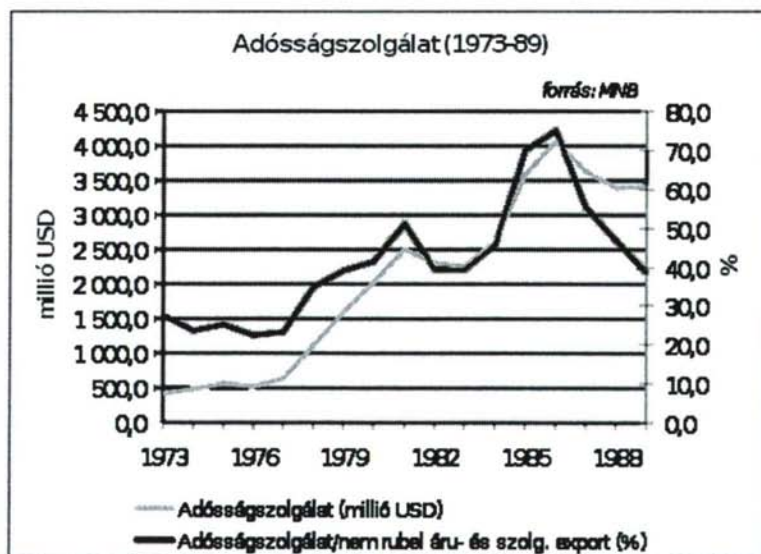
Bakó Ede szerint, átmeneti szünet után, az IMF-fel való megállapodást 1988-ban írták alá, melyben „igen komoly feltételek” szerepeltek. Ezek zöme a gazdaság reformjára vonatkozott. „Abban állapodtunk meg az IMF-fel, hogy 1989-ben 250 millió dollárra csökkentjük a fizetési mérleghiányt, 1990-re pedig egyensúlyt ígértünk”. 1988 októberében

mondjam el, hogy valaki ellenséges tevékenységet folytat velük szemben. Magamtól is elmondom. Az, hogy engem megbízzanak bármi ilyesmivel, az nem ment. De ha valaki nem tetszett, én mentem, hogy nézzétek meg az ürgét, valami rosszban töri a fejét. A mi rendszerünket, ahol lehetett, védtem – ilyen egyszerű. De, hogy ezért valamit adjanak, az vérlázító. Jött egy pofa, hogy adnak külön prémiumot... Elmész a fenébe!... Nekem azután sem lett semmi bajom. (Ma sem lenne, azonkívül, hogy én is minden bizalmas anyagot megkaptam, mint a Medgyessy, Nyers, Csehák vagy a többiek...)” [Forrás: uo. 111. old., kiemelés nélkül]

– ekkor már Grósz Károly volt az MSZMP főtitkára – a kormány által kiadott rezignált tájékoztatás szerint „a kormány a jövő évre nem számol számottevő növekedéssel, csökken a belföldi felhasználás. A lakosság életkörülményeinek átfogó javítása nem tűzhető ki célul. A kormány tisztában van azzal, hogy a kijelölt feladatok több tekintetben egyes rétegek tűrőképességének a határát súrolják.”

Mire ment el az adósság?

A választ egy hivatalos MNB-tanulmány adja meg, melyet 1993-ban adtak ki. „Az 1973-1989-es időszakot az jellemezte, hogy a kamatfizetések nélküli kumulált fizetési mérleg mindössze mintegy 700 millió dollár behozatali többletet mutatott. Azaz ilyen volumenű erőforrásbevonás történt, illetve ha a működőtőke beáramlását figyelembe vesszük, akkor ez csaknem 1 milliárd dollárt tesz ki. Ezen az időszakon belül az erőforrásbevonás az 1973-1978 közötti években meghaladta a 3 milliárd dollárt; az 1978-at követő években azonban – néhány évtől eltekintve – jelentősebb erőforrásbevonásra már nem került sor. Az 1979-1989-es időszak kumulált erőforráskivonása viszont 2 milliárd dollárt tett ki, ha figyelembe vesszük az 1987-1989 közötti 250 millió dollár pénztőke formájában bejött működőtőkét is. Az időszak egészét tekintve mintegy 1 milliárd dollár erőforrásbevonás viszont az ezt többszörösen meghaladó, összesen 11 milliárd dollár halmozott kamatkiadással járt.”¹³

Az 1973-tól 1989-ig terjedő egész időszak külkereskedelmi egyenlege tehát egy milliárdos nettó erőforrásbevonásban testesült meg. Ennek az egymilliárdnak az ára azonban 11 milliárd halmozott kamatkiadásban és mintegy 21-22 milliárd dolláros kötelezettségben nyilvánult meg (ennyi volt az ország bruttó külső adóssága).

¹³ Forrás: Külső eladósodás és adósságkezelés Magyarországon. MNB Műhelytanulmányok 2. Bp. Magyar Nemzeti Bank, 1993. 56. oldal

Végezetül mit is mondhatnánk? A magyar társadalom, az eladósodással-eladósítással (nevezze ki-ki ahogy akarja) komoly leckét kapott – anélkül azonban, hogy ennek a „leckének” a társadalmi megvitatása megtörtént volna. Az ún. rendszerváltás után felnövekvő generáció súlyos – legalább egy veszített háború gazdasági következményével felérő – terhet kapott útravalónak. S noha ez a teher nem rázható le könnyen, annyi azonban elvárható egy magára valamit is adó gazdaságtudomány részéről, hogy az eladósodás összefüggéseinek feltárására kísérletet tegyen, s a „rendszerváltás” valódi kérdéseit legalább megfogalmazza (még ha a válaszokkal adós is marad).

Tamás Szántó: Credit crunch and transition

How much burden does the current generation have to bear due to the floating debt created by the former power structure? When and why did that huge amount of debt start in the first place? It was already in progress at the time of the '56 revolution, and with forced industrialization, it sped up. But because of the government's squandering, which was specific to that age, and the wide range of inappropriate investments, the loans were depleted quickly. The situation is best illustrated by the following example: Hungary, a country famous for its agricultural products and capabilities, bought crops from the USA. In order to satisfy the country's needs, which the Soviets weren't able to comply with, the government started to purchase western products, from credit. The Oil Crisis of '73 made new kinds of credit possible, and one thing was common among them: the terms of their conditions were loose. The debt became huge, and after '79, further funds weren't available. From that point onward, we were caught in a debt trap. We had to take credit if we were to pay back the previous ones. Additional problems emerged, and the economy showed a tendency to decrease. And of course, as a socialist country, we couldn't afford to make cuts in the people's welfare: taking further money would have been on the horizon if the socialist system had continued. Because of Polish martial law, trust in the region disappeared. The country was on the brink of economic disaster. In the words of Havasi: „If any of the banks had phoned us saying, 'Please pay back your loans because we don't trust you anymore,' we would have been done.” Eventually, joining the IMF and receiving its granted credit, saved the economy. We played the role of the first socialist country to join such an organization. Through our example, others could see how they would be treated by the Foundation. Of course, such a state of affairs couldn't have lasted forever. The IMF tied further credit to economic reforms, which were later issued as the very own policies of the government. Paralelly, as the dollar was losing its reliability, the credits were becoming threatened.

A PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA: '89 ÉS A FELSŐOKTATÁS VILÁGA

A társadalmi környezet, a hallgatói mozgalom melegágya

A '80-as évek reformjainak szükségessége az elsők között érte el a felsőoktatás területét. A hetvenes évek közepétől, 1976 és 1986 között az összhallgatói létszám elsősorban gazdasági okokra hivatkozva 11,1%-al csökkent.

A felsőoktatás az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt egyrésztől elszigetelődött a többi társadalmi alrendszerrel, másrészt képzése rövid távú (terv)gazdasági célokat szolgált.

A nyolcvanas években nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi felsőoktatás válságba került. A válságot felismerve a hetvenes évek végétől a különböző szakmai műhelyekben, később pedig párt, illetve állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. Ezt a szakmai munkát mutatja be Palovecz János (1981). A hallgatóság a nyolcvanas évek elején látványosan aktivizálódott. Megjelentek a képzési, elhelyezkedési gondok is, az értelmiségi pályák telítődése miatt pedig élesebbé vált a verseny, növekedett a társadalmi visszaélések és összefonódások száma. Az egyetemi hallgatói tömegek is lassan a praktikus, középosztályi (polgári) értékek felé orientálódtak. (Gábor 1993)

A folyamatok nyilvánvalóvá tették, hogy ez az átalakulás nem mehet végbe szerep- és értékváltás nélkül. E folyamat során a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái egyre inkább eltérnek a hagyományos normáktól, vagyis egyre inkább saját maguk fogalmazzák meg mintáikat. Az új ifjúsági korszak legfontosabb jellemzője a nemzedéki szerveződés fontosságának fölerősödése, vagyis az ifjúság autonómiájának nagyfokú növekedése lett. Az ifjúság mintakövetőből lassanként mintaadóvá vált. (Zinnecker 1986, 1990) „Először autodidakta, önellátó módon hozták létre a felsőoktatási második gazdaság, »második társadalom«: a »második egyetem« alaptéziseit: házi önképzőköroket, fél-ellenzéki folyóiratokat. Ezután a szamizdatosokkal, a repülőegyetemi előadásokkal kapcsolatba kerülve próbálkoztak meg ama ismereteket megszerezni társadalmukról, amelyeket az első egyetemen nem szerezhettek meg.” (Balog 1993: 24-25)

A hallgatói képviseleti rendszer társadalmi mozgalmi gyökerei

A társadalmi mozgalmak – Szabó Mátét (1986) idézve – mindig tükröt tartanak az össztársadalmi közéleti fejlődés elé, mert többnyire a problémák felmutatása és az azokra való válaszkérés céljából születnek meg. A társadalmi mozgalmak a társadalmi tanulás, az innováció, a reform funkcióiból vállalnak részt, és a társadalom problémáinak megismerésére sarkallják az állampolgárokat. Ugyanakkor egy társadalmi mozgalom csak a történelem ritka pillanataiban válhat az adott színpad aktorává. „A társadalmi mozgalmak, mintegy >>katalizátor funkciót<< ellátva, felvetnek olyan problémákat és megoldási módokat a politikai struktúrákba, amelyeket a politikai intézményrendszer átvállalhat és reformok révén intézményesíthet” (Szabó 1986: 1) – ez viszont a kiváltó mozgalmak életvilágát is átalakítja, mert vagy (az új rendszerben való) feloldódáshoz vagy szervezetté

(közfeladatot ellátó 'hivatallá') váláshoz vezethet. Mozgalmi célokra, elvekre épülő közösségi szerveződések ugyanis történeti szakaszuktól függően céljaikat, motivációjukat és fejlődésüket tekintve sajátos körét alkotják az informális közösségek tágabb halmazának, melyeket a legnagyobb fokú flexibilitás jellemez: maguk a célok, sőt az érték-meghatározások is folyamatosan változ(hat)nak. Van azonban néhány érdekes, jól körülhatárolható pont, amely a kohézióját adja, ezen csoportoknak. Az egyik a mozgalom kialakulását generáló társadalmi probléma, illetve annak forrásaként, előidézőjeként identifikált másik csoport. Sok esetben a „másik csoport” meghatározása, a mozgalmi csoporttól, mint vonatkoztatási csoporttól való távolságának pragmatikus leírása és céljaiak programszerű szétválasztása vezethet akár spontán jellegű mozgalom-hálózat kialakulásához, máskor azonban csupán egy adott érték (vagy közösségi érdek/érték képviselő) hiánya is elég hozzá. (Szabó 1998)

„Nagyon hamar eljutottunk ahhoz a két alapköveteléshez, amiről szólt tulajdonképpen a 1988. szeptember 28-i sztrájk. Az egyik az egyetemi autonómia, a másik pedig a tanszabadság. Elég kezdetleges elképzeléseink voltak még. De úgy tűnt, hogy maga a forma, az hogy sztrájkolni lehet és az egész ügye '88-ban már benne volt a levegőben, hogy itt valami nagy változás lesz, hogy ebben ott lehetünk, oda rakhatjuk magunkat, egy kicsit előre mehet az egyetemi ifjúság. Ez nyilván mind-mind benne volt, meg hát »eper és vér« és minden fajta ilyen romantikus elképzelés, amit az ember 20-21 évesen még komolyan gondol. (Pikó András egykori JATE bölcsészhallgató, az 1988. október 24-i szegedi demonstráció főszervezője)

„Mi egyszerűen csak erről egy vitát akartunk, illetve ki akartunk követelni valamit, de nem volt igazból ennek a dolognak egy olyan klasszikus értelemben végig vitt forradalmi technikája, hogy akkor kitűzzük, hogy idáig jutunk el és akkor majd ezt, hogy ha megvalósítjuk, akkor mindenki hátradőlhet és akkor jó lesz. Ugyanakkor olyan szempontból valóban klasszikus forradalomnak tekinthető, hogy nagyon hamar kiderültek, hogy kik tartoznak a »zsirondhoz«, kik a veszettek. Mi »zsirondisták« voltunk tehát a tárgyalásos technikákat részesítettük volna előnyben. A nálunknál radikálisabbak nagyon hamar kitalálták, hogy mi tulajdonképpen megalkuvók vagyunk.” (Pikó András)

Korszakváltásban: új hallgatói mozgalom kezdetei¹⁴

A hallgatói mozgalom tehát több oldalról is erősödött: egyfelől volt egy társadalmi és kulturális reformtörekvés, amely elsősorban a magyar társadalom mozgolódásának visszhangjaként jelentkezett. Másrészt létezett egyfajta egyetempolitikai reformigény is, amelyet főként a végzős hallgatók, illetve a fiatal oktatók kezdeményeztek.

Az oktatási törvényen alapuló 1986-os miniszteri rendelet¹⁵ – a Szervezeti és Működési

¹⁴ A fejezet egyes részei megjelentek itt: Jancsák – Matiscsák 2004

¹⁵ A művelődési miniszter 24/1986. (VIII.31.) számú rendelete „A f... oktatási intézményekben

Szabályzatok (SZMSZ) kivételével – az összes intézményi-kari szabályzat (ösztöndíj-, vizsga-, tanulmányi és fegyelmi ügyek) és a hallgatókat közvetlenül érintő oktatásszervezési intézkedések (vizsganapok, vizsgarend) esetében egyetértési joggal ruházta fel a hallgatói önkormányzatokat. A változások fő irányának elvét jól mutatja az a nagy jelentőségű miniszteri rendelet¹⁶ is, amely az intézményi tanácsokban egyharmados képviseletet biztosított a hallgatóknak.

Talán ez volt a legjelentősebb lépés a hallgatói mozgalmak történetében, amit nem csupán demokratikusan megillető jogként, hanem egyfajta hatalomként is értelmezhetünk. Ugyanakkor a felsőoktatás-politika reformer képviselőinek (akik ekkor mind az intézményi, mind az állami tisztségekben kisebbségben voltak) szükségesnek mutatkozott az erős hallgatói támogatottság ki- és felhasználása. Ehhez nélkülözhetetlen volt a politikai szereplővé vált (és egyébiránt a régi mintákat követő és emiatt a hallgatók között kevésbé hiteles) KISZ¹⁷ által az egyetemi-főiskolai diákéletből való kihullása után keletkezett űrben még csak formálódó hallgatói szervezet alapjainak lerakása és megerősödésének támogatása.

Ugyanakkor persze a hallgatói képviseleti rendszer¹⁸ megalakulása után még nem tudott kompetens politikát felmutatni. Az általa delegált képviselők az Egyetemi Tanácsban nem értették a nyelvezetet, nem ismerték a személyi összefüggéseket, idegenül mozogtak az Egyetemi Tanácsban, ellentétben a KISZ-szel. „Nem politizáltunk okosan..., nem találtuk meg a funkciónkban a lényeges súlypontot.” (Pikó 1985) Az 1985-ös oktatási törvény elfogadása – amelynek legnagyobb eredménye a KISZ mellett szerveződő hallgatói mozgalmak legalizálása lett – visszafordíthatatlanul utat engedett a hallgatói mozgalmak érdeképviseleti szervezetté válásához.

A felnőtt egyetemi-közéleti reformerek a diákok vezetőitől egyaránt számíthattak a reformpolitika támogatására és a – nélkülözhetetlen – hallgatói tömegbázis biztosítására. Nem hanyagolható el azonban az a történelmi tény sem, hogy a felsőoktatás vezetői (rektori, dékáni, professzori szinten, de állami hivatali szinten is) egyre többen kerültek ki az 1956-os forradalom előtt, és alatt szerveződő és működő Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) egykori tagjai, szervezői, vezetői, vagy éppen ellenzői és lerombolói közül. Akiknek élő emlékeik voltak a diákmozgalom önkéntes jellegéből adódó szellemi és erkölcsi erejéről, társadalmi támogatottságáról. Egyfajta természetes érték- és érdekkapcsolódás alakult ki tehát az egyetemi-egyetempolitikai reform oktató és hallgató képviselői között.¹⁹

működő KISZ-szervezetek, továbbá a hallgatói közösségek és a hallgatói képviselők jogairól” szólt.

¹⁶ A művelődési miniszter 20/1986. (VIII.31.) számú rendelete „A felsőoktatási intézmények szervezetről és működéséről” szólt.

¹⁷ A KISZ utódszervezete a DEMISZ a magyarországi politikai paletta ifjúságot képviselő szervezeteként, tényezőjeként definiálta helyzetét.

¹⁸ =HKR, másutt HKB (Hallgatói Képviselő Bizottság.), HKT (Hallgatói Képviselő Testület), HÖT vagy HÖK (Hallgatói Önkormányzat)

¹⁹ A MEFESZ 1956. október 16-án a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Auditórium Maximumában alakult meg. Az egyetem akkori hallgatói spontán (ma úgy mondanánk: öntevékeny) gyűlésre jöttek össze a BTK Auditorium Maximumában, és elhatározták, hogy politikamentes szervezetet a MEFESZ-t (Magyar Egyetemisták és Főiskolások

A hallgatók független rétegszervezet-létrehozási törekvéseit a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ, 1957-1989) hasonlóan az 1956-os MEFESZ megalakulásakor, ugyanazon politikai és/vagy taktikai reflexek mentén a KISZ-által irányított országos szervezeti rendbe szerette volna becsatornázní. Ezek egyike az úgynevezett Országos Diáksparlament volt, amelyet kétévente-háromévente hívtak össze, és ahol a fiatalok a „KISZ szárnyai alól” mondhatták meg szűrt (ma úgy mondanánk: a rendszer számára politikailag korrekt nyelven megfogalmazott) véleményüket. Ám az 1988 tavaszán Veszprémben megtartott Diáksparlamenten már a jelenlévők fejére olvasták az állami vezetőknek az 1983-ban Gödöllőn tartott ülés óta húzódó és elfektetett egyetemi reformokat. A következő lépés a Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsából (MISZOT) való kilépés kinyilvánítása volt.

„Ebből aztán végképp elégünk lett, egyrészt azt mondtuk, hogy a Diáksparlamentek minket többé nem érdekelnek. A Diáksparlamenteket a KISZ hívta össze, az akkori KISZ KB szervezte. Meg azt mondtuk, hogy nekünk ne szervezze a KISZ, meg a KISZ KB, meg senki se az életünket, hanem mi magunk ezt fel fogjuk építeni.” (Fábri György, egykori ELTE bölcsészhallgató, az OFÉSZ főszervezője)

A gyűjtőszikra

A hallgatói önkormányzati mozgalom közvetlen előzményeként értékelhető megmozdulás 1988. szeptember 28-án történt. A szegedi bölcsészkar hallgatói (és a hozzájuk csatlakozó oktatók) egynapos sztrájkjuk (mely ismét az „audmax”-ban volt) után levelet írtak a Művelődési Minisztériumhoz (MKM), melyben követelték a magyar felsőoktatás reformját. A 1988 őszi szegedi megmozdulások tulajdonképpen egy aprócska ügy miatt kezdődtek: a szeptember elején nyilvánvalóvá vált, hogy az ötödéves hallgatóknak, a korábbinál kétszer több órát kell az utolsó évben hospitálniuk, hogy így tegyenek eleget a képzés követelményeinek. Ez volt az a csepp, amely az akkor már csíráiban létező, a KISZ-től független hallgatói érdekképviseletet arra ösztönözte, hogy cselekedjék. Onnan indulva, hogy egy sajátos hallgatói érdeksérelemnek mi a megoldása, odáig jutottak el, hogy tulajdonképpen az egész magyarországi felsőoktatási rendszer rossz és magát az egész rendszert kell változtatni.

„A kiindulópont az oktatói munka hallgatói véleményezése volt, amit egyszerűen

Szövetsége) hoznak létre. A következő, alakuló gyűlésükön (1956. október 20.) a forradalmi hangulat oly magasra hágott, hogy a jelenlévő mintegy hatszáz hallgató (az egyetem akkori létszáma 3000 körül mozgott) tizenkét pontban követeléseket fogalmazott meg. A pontok között tanulmányi kérdések (mint az orosz nyelv tanítása egyeduralmának megszüntetése, vagy a zenei középiskola főiskolai rangra emelése) mellett diákszállás-építést, az orosz csapatok kivonását, a beszolgáltatások megszüntetését és demokratikus változásokat sürgettek. A Szegedről induló mozgalomhoz október 21. és 23. között az ország majd' minden egyetemének hallgatósága csatlakozott, a műegyetemi tüntetés (23-án) a szegedi pontok fő csapásirányán szerveződött. A forradalom leverése utáni megtorlás (1957. április) a szegedi egyetemi élet képviselőit és a diákszervezet vezetőit is elérte, számos oktatót és hallgatót ítétek súlyos börtönbüntetésre. Ld. Jancsák 2007

nem tudtunk megszervezni. Nem tudtuk megszervezni, mert kiderült, hogy ha mi ezt komolyan akarjuk venni, hogy az oktatói munkát a hallgatók véleményezik, amely egyébként minden nyugat-európai egyetemen megszokott történet, akkor, hogy ennek értelme legyen, magyarul, hogy legyen hatása az oktatók alkalmazására, díjazására, pozíciójára, ahhoz – végig vezettük logikailag – az egész felsőoktatási rendszert meg kell változtatni. És így jutottunk el arra a gondolatra, 1988 közepére, hogy egy radikális felsőoktatási reformra van szükség.” (Fábri György)

1988. október 28. Megérkezett Szegedre az MKM válaszelevele, melyet a hallgatók nem fogadtak el és sztrájkot szerveztek. 1988 november 23-24.-én a zsúfolásig megtelt Auditorium Maximum előadóteremben (1956 után) újra követelésként fogalmazódott meg az orosz nyelv mellett más nyelvek oktatása és a marxista gondolkodás mellett más gondolatkörök megismerésének kívánsága is. A megmozdulás (melynek Pikó András V. éves hallgató volt a főszervezője) ezúttal is országos csatlakozásokat vont maga után. Az országos szolidaritási demonstráció főbb követelései voltak: egyetemi autonómia, tanszabadság, belső demokrácia, és hatékony, megemelt finanszírozás. Ekkor már több helyütt felmerült az igény egy országos szervezet létrehozására.

„A dolog attól vált komolyabbá, hogy számunkra meglepő módon nagyon jó visszhangja volt az egyetemi közéletben ennek a sztrájknak, azon nyomban jött Pestről, az ELTE-ről egy távirat, meg máshonnan is és egyszerűen nem lehetett kikerülni azt, hogy, tehát nem lehetett azt mondani, hogy nem, mi csak Szegedben gondolkodunk. Összejöttek találkozó a pesti Bölcsészkar Hallgatói Önkormányzatának vezetőivel, tulajdonképpen ez volt az az élesztő, amitől ez a dolog tulajdonképpen földagadt azzá, hogy létrejöjjön az első magyar hallgatói országos érdekképviselő, az OFÉSZ.” (Pikó András)

„Erről a magyar politikatörténet ugye nem vesz tudomást, de ez 1956 után az első országos, nem államilag szervezett megmozdulás volt. Mi nem akartunk országos politikát, pártpolitikát csinálni. Ez egy radikális különbség volt, mondjuk az akkor szintén induló Fideszes gondolkodással szemben. A Fideszes szubkultúra országos politikát akart csinálni, mi szakmapolitikát akartunk csinálni. Ez nagyon éles különbséget jelentett, hogy milyen éleset ez például abban is megjelent, hogy 1988 őszén a kecskeméti Diákszékháza, a három nappal az országos demonstráció után a mozgalom képviselői szembe kerültek az akkori KISZ KB és az akkori Fidesz képviselőivel, tehát akkor ők együtt érveltek velünk szemben. Ezt azért így érdemes látni, mert hogy ők egy ilyen „hát majd megegyezik a KISZ meg a Fidesz és akkor majd így épül...” – mi meg azt mondtuk, hogy nem, ez hallgatói ügy és szakmapolitikai ügy. Ugyanakkor volt politikai kontextusa az előbbi miatt. Példának okáért a szintén néhány hétre ezután lezajlott híres rendezvényen – ma már nem annyira emlékeznek rá, akkor óriási jelentősége volt, legalábbis annak tűnt – a sportcsarnokban, az akkori kommunista párt főtitkára tartott egy úgynevezett aktív ülést. Ezen ott ült több ezer MSZMP pártaktivista, akiknek egy nagy beszédet mondott Grósz Károly, amely beszédben jelezte, hogy az ellenforradalmi veszélyt elhárítják és például nekünk üzenve jelezte, hogy vegyük tudomásul, hogy az utca is az övék és a

sportcsarnokok is az övék –, mert mi sportcsarnokban rendeztük a mi rendezvényünket.” (Fábri György)

Ezután a társadalom és – ezzel párhuzamosan – a felsőoktatás világát átalakító események felgyorsultak. 1989. január elsején új felvételi rendelet lépett érvénybe, melyben elrendelték, hogy mindenkit fel kell venni az adott intézménybe, aki a felvételi kritériumokat teljesítette és eltörölték a szülők érdemeinek figyelembevételét a felvételi döntéskor. 1989. március 1-én először lehetett úgy beadni a felvételi jelentkezés lapot, hogy nem kellett szerepelnie rajta a középiskolai KISZ jellemzésének, ajánlásának. 1989. április 21.-én XII. kongresszusán megszűnt a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a KISZ.

1989. május 6.-án a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem bölcsészkar épületében az ország tizenegynéhány felsőoktatási intézménye hallgatóinak képviselői megalakították az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetséget (OFÉSZ). A szervezet elsődleges célja az országos összefogás lehetőségének pártpolitizálástól független megteremtése volt. Az OFÉSZ hivatalos bejegyzésére szeptember 25.-én került sor, a szervezet első székhelye az ELTE BTK épületében volt.

„Az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség társadalmi szervezet, amely a felsőoktatásban dolgozók (a hallgatók, az oktatók, a tudományos és adminisztratív személyzet) nevében kezdeményezi a felsőoktatásban érvényesülő igazgatási, politikai és pénzügyi döntési mechanizmusok demokratikus átalakítását, valamint folyamatos társadalmi kontrollt gyakorol a döntési folyamatok felett. A színvonalas szakmai-oktatási munka érdekében törekszik arra, hogy elérje a felsőoktatás egészének és intézményeinek autonómiáját. (Részlet az OFÉSZ alapító nyilatkozatából)

„A nagyon kemény KISZ-es jogokat fokozatosan beváltottuk olyanokra, ami nekünk, a hallgatóság számára akkor sokkal életszerűbb és fontosabb volt. Az országos szinten is szerveződő hallgatói mozgalomnak az egyik legfontosabb eleme az volt, hogy a kezdet kezdetétől próbálkozott mindenki – először helyi szinten, és aztán hogy az OFÉSZ megszerveződött már országos szinten is – azzal, hogy legyen tulajdonképpen egy egységes, modern, európai, koherens, világos felsőoktatási politikai koncepció, aminek a mentén, és amiből vezetődnek le különböző hallgatói követelések. Ennek két nagy jelentősége van, vagy volt szerintem. Az egyik az az, hogy valóban a hallgatói mozgalmak, hallgatói önkormányzatok, illetve a hallgatói önkormányzatok országos szövetsége ilyen értelemben az egész felsőoktatás átalakításnak valamiféle motorjává vált, és szerepe volt benne.” (Gilly Gyula egykori SOTE hallgató, az OFÉSZ egyik vezetője)

Katalizátor-szerep

A hallgatókkal és fiatal oktatókkal megalakult Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség a demokratikus átalakulás természetes támogatójává vált. Ebben az időszakban történt társadalmi, politikai, gazdasági változások a magyarországi felsőoktatás világát

jelentősen érintették. Megtörtént az oktatás depolitizációja, az oktatás adminisztratív háttérének decentralizációja, az intézményi autonómia visszaállítása. A kilencvenes évektől kezdődően új képzési helyek, a korábbiaktól eltérő képzési formák jelentek meg, jelentősen bővült a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma. (A nappali tagozatos hallgatók létszáma az 1980. évi 64100 főről, 1990-re 76600 főre emelkedett.) E növekedés mozgatórugói a gazdaság és az oktatáspolitikai modern tendenciái, illetve maguk a fiatalok voltak.

A nyolcvanas évek végére részlegesen elismert, de arányaiban mindenképpen hatásos ereje volt a hallgatói mozgalomnak, amely akár nagypolitikai, akár egyetempolitikai szintéren érzékelhető hatást fejtett ki.

Az 1989/90-es hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, de főként az azt követő egyetemi és állami vezetőségváltások lehetővé tették, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét és a '80-as évek tapasztalataira épülve szervezett egységgé váljon.

Az ezután létrejött politikai-gazdasági vákuumban ez a folyamat azonban akadályokba ütközött, hiszen a demokrácia és az állampolgári jogok égisze alatt számos társadalompolitikai csoportosulás látott napvilágot, amelyek mind az új rendszert igyekeztek legitimálni. Ily módon (hasonlóan a MEFESZ 1956. október 23.-a utáni szerepéhez) a magyarországi hallgatói mozgalom katalizátor-szerepe véget ért, mivel sem politikai (pártszerű), sem pedig szakszervezeti utat nem kívánt magának.

Irodalom

- 1) *Az ügy érdekében*, beszélgetés Pikó Andrással. In. *Gondolat-jel* 1985/4. 20-26
- 2) BALOG IVÁN (1993): Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években. In. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: JATE, 24-25
- 3) GÁBOR KÁLMÁN (1993): Az ifjúsági korszakváltás, avagy az ifjúsági és a politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. In. *INFO-Társadalomtudomány* 26. szám 5-21 és Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere, 351-384
- 4) JANCsÁK CSABA – MATISCSÁK ATTILA (2004): Hallgatói mozgalom és az önkormányzatiság a '80-as '90-es években. In. Gábor Kálmán - Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Budapest-Szeged: MTA SZKI – PH FOK – Belvedere Meridionale, 150-166
- 5) JANCsÁK CSABA (2007): Kísérlet a perifériáról a centrumba kerülésre – az 1956. évi MEFESZ, mint az oktatáspolitikai alakítója. In. *Az 1956-os szabadságharc és utóélete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 46-56
- 6) KOZMA TAMÁS (2004): *Kié az egyetem?* Budapest: Új Mandátum
- 7) PALOVECZ JÁNOS (1981): *Magyar felsőoktatás helyzete*. Budapest: OKI
- 8) SZABÓ MÁTÉ (1986): Alternatív társadalmi mozgalmak és reform Magyarországon In: *Ifjúsági Szemle* 86/6 Interneten itt: <http://www.hallgatoimozgalom.hu/pdf/szabo->

- 9) SZABÓ MÁTÉ (1988): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest, 1998, Villányi úti könyvek
- 10) ZINNECKER, JÜRGEN (1986): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In. Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere 69-94
- 11) ZINNECKER, JÜRGEN (1990): Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások. In. Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere 95- 116

Csaba Jancsák: From the periphery to the central: 89 and the world of Higher Education

Hungarian higher education, due to the lack of autonomy and the centralised control of funds and the number of students and staff, gradually became isolated from different social subsystems by the Eighties while it only aimed to meet the objectives of planned economy. More and more people cried out for the need for change within education. Processes parallelly occurring in higher education and Central-Eastern-European societies made it clear that there would be no transformation without the change of roles and values. Throughout these processes the orientation of values and the patterns of youth action tended to diverge from accepted norms. University youth turned into trendsetters from followers. The most important feature in the new youth epoch was the growing importance of generational organising, namely the strengthening of youth autonomy. The Hungarian student movement gained impetus from several sides: partly from social-cultural reform ambitions, which mainly echoed the effervescence of Hungarian society, and partly from the need for higher educational reform initiated by young graduates and lecturers.

The first student demonstration happened on 28 September 1988. After a day-long strike of the students of the Faculty of Arts (JATE–Szeged) and others a letter was drafted and sent to the Ministry of Education in which the students called for the reforming of Hungarian higher education. They got a response from the Ministry on 28 October which was rejected and the students started to organise another strike. There was a banner over the gate of the university on 23rd and 24th of November telling people: *Strike! Relax, Mom, I Will Not Get Hurt*. The auditorium of JATE was packed and university students formulated their claims such as: university autonomy, freedom of curricula, democracy at universities and efficient financing. Students from other Hungarian universities showed their solidarity by joining the demonstration. There had already been an existing and articulated need for the forming of a nationwide organisation representing student interests. As a result of this, the Hungarian Higher-Educational Alliance of Protection of Interests (OFÉSZ) became a matter-of-fact promoter of democratic transformation. Social, political and economic changes had a great effect on Hungarian higher education. Student movements played a significant role in the depoliticizing of education, the decentralisation of the administrative background of education and the restoration of institutional autonomy. New institutions and new forms of training came into being while the number of students increased drastically during the Nineties. Considering its size, the student movement could efficiently represent its power

and influence nationwide educational politics. Later several political organisations came into being in the political-economic vacuum under the aegis of democracy and civil rights and tried to legitimise the new social-political order. And this is where the role of the student movement as a catalyst came to an end since its supporters did not wish to follow a party or take part in a trade union.

LENGYEL RENDSZERVÁLTÁS – MAGYAR RENDSZERVÁLTÁS

Magyarország a mai lengyel sajtóban - húsz évvel a rendszerváltozás után

A kelet-közép-európai rendszerváltozás huszadik évfordulója kiváló alkalmat ad a lengyel és a magyar politika eddig megtett útjának az összehasonlítására. A közép-kelet-európai országok szinte ugyanabban a pillanatban kezdték el átépíteni az egész társadalmi rendszerüket, amely az egypártrendszer leépítését, a plurális társadalom újjáépítését és a nyugati szervezetek (EU, NATO) felé vezető közös utat jelentette. Ez az út, ahogy mindnyájan tudjuk, sikerre vezetett. Mindnyájan ugyanannak az Európának a tagjai vagyunk. Rengeteg minden megváltozott, de egy dolog nem: a lengyel és a magyar nemzet egymás iránti érdeklődése. Az a változatlan tény, hogy egy régióban élünk, gyakorlatilag egymás mellett, az érdeklődést természetessé teszi. Ebben a közös érdeklődésben a kölcsönös szimpátia és a nehéz történelmi pillanatokban egymás támogatása is szerepet kapott.

Történelmileg ennek az érdeklődésnek különféle formái voltak. Mindkét nemzet képviselői már a középkortól kezdve a mai napig szívesen látogatják a másik országot. Azt, amit láttak, a szélesebb közönség elé vitték. Az útinaplók, az útleírások, a riportok a megtett utazásokról mindig nagyon kedvelt olvasmányok voltak. A múlt század ötvenes éveiben a hivatalból kiküldött írók, nemcsak a napi sajtóban (melyekben riportszerű költemények is megjelentek) publikálták azt, amit a szintén szocializmust építő másik országban láttak. Erre példa *Tadeusz Rózewicz Magyarországi képeslapok*,²⁰ vagy *Somlyó György A Visztula sellője*²¹ című írásai. Budapest 1956-os heves forradalmi harcait *Wiktor Woroszyński Magyar naplójában*²² részletesen leírta. Azt, ami 1956 után történt Magyarországon, majdnem egészen a mai napig, bizonyos értelemben „lengyel szemszögből”, Bogdan Góralczyk *Węgierski pakiet*, azaz *Magyar törésvonalak* címmel megjelent könyve adja vissza.

Idézve *Góralczykot*, aki egyébként *Kis János*ra is hivatkozik, láthatjuk, hogy a magyarok mellett leghosszabb ideig a lengyelek álltak ki.²³ A lengyelországi *Solidaritás* megalakulása 1980-ban, amely eleinte szakszervezetként, majd tömegmozgalomként működött, Magyarországon is biztosan nagy érdeklődést keltett – gondolná a most kb. húszéves átlag fiatalember, aki érdeklődéssel fordul a lengyel-magyar kapcsolatok történelme felé. Ám az derül ki, hogy Magyarországon „a lengyelországi eseményekkel csak szűk elit foglalkozott, nem a tömegek, amelyek Aczél propagandájának köszönhetően azt hitték, hogy

²⁰ Tadeusz Rózewicz riportjai a Trybuna Śląska napilapban jelentek meg, majd 1953-ban válogatásként könyv formájában láttak napvilágot. A kiadvány eredeti címe: *Kartki z Węgier*.

²¹ Somlyó György riportjait a Művelt Nép hasábjain publikálták, majd 1955-ben a fenti cím alatt kapta meg a magyar olvasó. In: Somlyó György: *Ezt láttuk...20 ország 20 riport*. Budapest, 1955. 283-301. o.

²² Wiktor Woroszyński: *Magyar naplójának keletkezése* A. Bikont J. Szczęsna Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu c. Gazeta Wyborcza hasábjain megjelent cikksorozatban olvasható. A cikksorozat könyvként 2006-ban Varsóban megjelent.

²³ Bogdan Góralczyk: *Węgierski pakiet*. Warszawa, 2000. 22. o.

*Lengyelországban csak sztrájkolnak, a lengyelek nem akarnak dolgozni és semmijük sincsen. Továbbá az akkori átlag magyar azt hitte, hogy a lengyelek nem szeretnek dolgozni, nem munkaszeretők, mint a magyarok, és végeredményben pont ők, a magyarok fogják majd megkapni a számlát, mivel ott, mármint Lengyelországban, gazdasági válság lesz, és akkor a magyaroknak kell majd kisegítenie lengyeleket”.*²⁴

Köztudott, hogy a hatvanas-hetvenes évek ún. gulyáskommunizmusa miatt a lengyelországi Szolidaritás mintájára szerveződő hasonló tömegmozgalom kibontakozására Magyarországon nem volt lehetőség. Viszont ifj. Rajk László 1980-as lengyelországi látogatásának köszönhetően a magyar antikommunista ellenzék számos képviselője látogatott el Lengyelországba a Szolidaritás első időszakában (1980-81). Hogy mi volt ennek a hatása, hadd idézzem – az egyébként szocialista EP-képviselő – Hegyi Gyulának A Szolidaritás kultúrája című cikkét:

*„Nekem is volt annak idején Szolidaritás-jelvényem. 1981 merész tavaszán én is részt vettem azokon a vetítéseken, amelyeket a Szolidaritás rendezett egy-egy varsói moziban. A mozi személyzete sztrájkot hirdetett, hivatalos vetítést nem tartottak, de a sztrájkoló moziban a beavatott érdeklődőknek levetítették az ellenzéki szakszervezetről szóló friss filmösszeállítást. Ma propagandafilmét is mondhatnánk, de akkor eszünkbe sem jutott volna ez a kifejezés a Szolidaritással kapcsolatban”.*²⁵

Ennek a gyümölcse az első magyarországi ellenzéki folyóirat, a Beszélő első számának a megjelenése. Már abból a számból is kiderült, hogy a magyar ellenzéknek másképpen kell működnie, mint a lengyelnek, mivel nem számíthat hasonlóan óriási – majdnem tízmillió tagból álló – tömegmozgalomra, ahogy ez Lengyelországban megadatott. Több évtizeden keresztül Magyarországon szinte egyáltalán nem sztrájkoltak.²⁶ Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarországi antikommunista ellenzék megalakulásának bizonyos értelemben lengyel gyökerei is vannak.

Az is köztudott, hogy 1989-ben az egypárti állam létezése véget ért. 1989. március 22-én alakult meg az Ellenzéki Kerekasztal, majdnem ugyanabban az időben, mint Varsóban, ahol az első közép-kelet-európai kerekasztal-tárgyalások 1989. február 5-től április 6-ig tartottak. Kis János szerint, aki személyesen vett részt a magyarországi kerekasztal-tárgyalásokon, konkrét különbség volt a két ország helyzete között: a magyaroknak nem volt Szolidaritásuk, amelynek az aranykorban tízmillió tagja volt - 1989 februárjában az összes független magyar szervezet tagsága alig haladta meg a 15 ezret.²⁷

Ez az idézet a múltra vonatkozott. A mai társadalmi helyzetről Hegyi Gyula ezt válaszolta Kis Jánosnak a Népszabadságban A Szolidaritás huszonöt év után (augusztus 27.) című írása kapcsán:

„Ami a múltidézészt illeti, egyetértek Kis emelkedett szavaival. Azt hiszem azonban, hogy a szerző kicsit rózsaszínűen látja a Szolidaritás szakszervezet 1989 utáni pályáját és általában

²⁴ Bogdan Góralczyk: Węgierski pakiet. Warszawa, 2000. 23. o.

²⁵ Hegyi Gyula: Szolidaritás kultúrája. In: Népszabadság, 2005. szeptember 6. www.hegyigyula.hu

²⁶ Bogdan Góralczyk: Węgierski pakiet. Warszawa, 2000. 58-59 o.

²⁷ Bogdan Góralczyk: Węgierski pakiet. Warszawa, 2000. 109. o.

a Szolidaritás eszméjének érvényesülését az új democráciákban. [...] Szerintem téved Kis János, amikor azt írja, »nem mondhatjuk tehát, hogy a Szolidaritás elvesztette volna a békét«. A Szolidaritás megnyerte a »háborút«, a régi rendszer megbuktatását, de nagyon elvesztette a békét, a rendszerváltozást. A szakszervezet eredeti eszményei - a dolgozói önigazgatás, a munkavállalói jogok biztosítása, a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása - az új Lengyelországban semmivel sem érvényesülnek jobban, mint más rendszerváltó országokban. A mai Lengyelország nem egyenlőbb, hanem jóval egyenlőtlenebb, mint volt a nyolcvanas évek elején. Lengyelországra közép-európai viszonylatban is elég vad kapitalizmus köszöntött, a cseh átmenet szociálisan például »puhább« volt. Mindez végső soron a Szolidaritás (mint szakszervezet) veresége.

Kis János zárómondata szerint »amíg szabadságban élünk, a Szolidaritás ügyének is van esélye«. Ez szép gondolat, de nem következik belőle, hogy a szabadság önmagában is meghozza a szolidaritást. A társadalmi szolidaritásnak alapvetően két formája van. Az egyik az elnyomottak összefogása, kölcsönös segítségnyújtása a politikai vagy gazdasági elnyomás idején. Ebben a szellemben született meg a klasszikus munkásmozgalom a szabad versenyen alapuló kapitalizmusban, s ezt teremtette újjá az államszocializmusban a Szolidaritás. Ennek a résztvevőit éppen a szabadság hiánya cementezi össze. Ez a fajta spontán, alulról szerveződő szolidaritás rendszerint felbomlik az alapvető célok elérése, vagy a szabadság kivívása után. A szolidaritás másik formája a modern polgári democráciákban alakul ki. A magasabb jövedelműek szubjektív szándékuktól függetlenül kénytelenek hozzájárulni az alacsonyabb jövedelműek és a szegények iskoláztatásához, egészségügyi és szociális ellátásához, magyarul a jóléti állam működtetéséhez. Ez alapvetően a progresszív adórendszerre és az általános társadalombiztosításra épül. A szolidaritásnak ez a formája tudatosan korlátozza a szabad versenyen alapuló kapitalizmust. A szabadság és a szolidaritás a mérleg két serpenyőjébe kerül, s minél finomabb az egyensúlyuk, annál jobban működik a társadalom. A szolidaritási elv meggyengítése, rövid távon kedvezhet a szabad versenynek, a sokat emlegetett »versenyképességnek«, de hosszabb távon aláássa a democráciát és magát a szabadságot is. Hiszen minden antidemokratikus erő a létező szociális feszültségek emlegetésével kezdi uszító kampányát: s minél gyengébb a társadalmi szolidaritás, annál több hívet tud szerezni magának."

Anélkül, hogy ezeket a szavakat cáfolnánk, talán érdemes felvetni, hogy a Szolidaritás mozgalma Lengyelországban kihatott a rendszerváltozás utáni pártpolitikai szisztémára és nem utolsósorban a sajtóviszonyok alakulására.

Am kihasználva Hegyi mérleg-metaforáját, szeretnék áttérni a két ország mai helyzetére. Ünnepelve a rendszerváltozás huszadik évfordulóját érdemes lenne közelebbről megnézni Magyarország képét a lengyel véleményformáló sajtóban.

Az 1989-ben létrehozott *Gazeta Wyborza* című újság, amely a Szolidaritás napilapja volt, naponta több mint félmillió eladott példányban jelenik meg, ami azt jelenti, hogy ez az újság húsz év óta Lengyelország legnépszerűbb napilapja. Az általa megformált kép, jelentős mértékben befolyásolja a lengyel társadalom nagyvárosi részének politikai véleményképződését. A *Polityka* című hetilap pedig Lengyelország legnépszerűbb politikai-társadalmi hetilapja. A *Polityka* hetilap nem tartozik semmiféle multinacionális óriáscéghez, a benne dolgozó újságírók kezében van, akik jogilag egy archaikus munkaszövetkezet tagjai, mely szervezet nagyobb függetlenséget adhat nekik a munkájukban.

A kelet-közép-európai rendszerváltozás huszadik évfordulója, az eddig ismeretlen nagyságú gazdasági válság, valamint a március 15-i magyar nemzeti ünnep kiváló alkalmat adott arra, hogy a lengyel társadalomban megélénküljön a Magyarország iránti érdeklődés. A lengyel véleményformáló sajtóban több kisebb magyarokkal kapcsolatos cikk jelent meg, és néhány bővebb elemzés is helyet kapott.

A lengyel sajtó Magyarország felé megnövekedett érdeklődése egészen április kezdetéig tartott. Egy nagyon érdekes cikksorozat kezdetét Cesary Kowandanak: *Mindnyájan esszük azt a gulyást*²⁸ című cikke jelentette, amely a *Polityka* március 21-i számában jelent meg. E cikk kicsit sztereotipikus címében még mindig megtalálhatjuk a két barát közti szolidaritást, ám ha belemerülünk a szövegbe, ez a pozitív kép összedől, mint egy kártyavár: „Magyarország Közép-Európa beteg embere. Lengyelország a régió maradék részével azt próbálja bizonyítani, hogy egészségesebb - állítja a szerző a cikk alcímében, és így folytatja: Mostanában a magyar gazdaság alig él. Viszont ez nem mindig volt így. [...] A rendszerváltozás után a magyarok a régió éltanulójának a szerepében láttatták magukat. Nem tapasztaltak meg sem olyan magas inflációt, sem olyan magas munkanélküliséget, mint Lengyelország. Mikor 1997-ben az erős gazdasági válság az addig jól teljesítő Csehországot is érintette, akkor a Nyugat számára Magyarország a közép-európai osztályban az egyedüli mintatanítvánnyá vált. Az ország minél előbb be akart lépni az Európai Unióba, nem nézve hátra a lemaradókra, főleg Lengyelországra. A mai válság forrásai a kilencvenes években vannak. Az akkor magabiztos magyarok, akiket egyre inkább populista politikusok kormányoztak, minél hamarabb meg akartak gazdagodni. A költségvetés kiadásai rohamosan növekedtek, és figyelmen kívül hagyták az egyre növekvő költségvetési hiányt.” Kowanda részletesen elemzi Magyarország gazdasági és politikai helyzetét a rendszerváltozástól kezdve a mai napig, összehasonlítva Budapestet a régió egyéb országaival. Ebben az összehasonlításban természetes módon Lengyelország szerepel az első helyen. A cikk záró bekezdésében ezt írja: „A magyarok, ellenkezőleg, mint mi, nem adnak konkrét dátumot az euróövezetbe való belépésükre vonatkozóan. Az ő esetükben 2-3 év alatt az átváltási feltételek teljesítése tiszta csoda lenne. A forintnak nincsen meg a legkisebb esélye sem az ERM II-be való gyors belépésre. [...] A nagyon feszült politikai helyzetet a roma-ellenes kitörések még nagyobb mértékben fokozták, a nehéz időkben ebben az országban a romák majdnem mindig a bűnbak szerepét töltik be. [...] A Nemzetközi Valutaalaphoz címzett kérés a következő segítségért csak idő kérdése, a magyar GDP az utolsó kormánybecslések szerint 3,5% alá zuhanhat. Ez a legjobb figyelmeztetés mindazoknak, akik most Lengyelországban szeretnék növelni a költségvetési hiányt. E nélkül is van elég alkalom, hogy megfertőzzön bennünket a magyar betegség – a felduzzadt költségvetési szférától kezdődően a fiatal nyugdíjasokon át az elavult, igazságtalan adórendszerig.”

Három nappal később az derült ki, hogy Kowanda cikke a „magyar fesztiválnak” csak a megnyitója volt. Gyurcsány Ferenc meglepő és váratlan lemondása nyilvánvalóan nem maradt észrevétlen a lengyel sajtóban. 2009. március 24-én a *Gazeta Wyborcza*-ban megjelent Jacek Pawicki Miniszterelnök-szakértő Magyarországnak²⁹ című cikke, amelyben ezt írja:

²⁸ Cesary Kowanda: Wszyscy jemy ten gulasz. In: *Polityka*, 12. sz., 2009. március 21. 52-53. o.

²⁹ Jacek Pawlicki: Premier fachowiec dla Węgiei. In: *Gazeta Wyborcza*, 2009. március 24. 8. o.

„(...) Az elemzők szerint a magyarországi GDP az idén 4,5 %-kal csökken, annak ellenére, hogy még egy hónappal ezelőtt 3,5 %-os csökkenést jósoltak. Január kezdetétől 3110 vállalat ment csődbe, a forint mélypontot ért el. Mindez a társadalom frusztrációját növeli. – Az emberek nem hiszik, hogy Gyurcsány távozése után csodák történnek. Hallanak valami szakértői kormányról, de fogalmuk nincs, kik lesznek azok a szakértők – magyarázza nekem Gáspár, budapesti ismerősöm.”

Két nap múlva ugyanez az újságíró Surányi György jelöltségéről tudósít.³⁰ Ugyanazon a napon napvilágot látott az ország második közvéleményformáló napilapjának, a *Dziennik Polska Europa Swiat*nak a *Dziennik finansowy* *The Wall Street Journal Polska* c. mellékletében egy terjedelmes tudósítás, amelynek Charles Forelle a szerzője. A cikk címe: *A szociális támogatási rendszer tönkreteszi Magyarországot.*³¹ A tudósítás a Széchenyi-gyógyfürdőt mutató fényképpel jelent meg, a következő szöveggel a fénykép alatt: „Minden harmadik magyar nyugdíjas. A magyaroknak nem éri meg dolgozni, ha az átlagnyugdíj kb. havi 80.000 forint, azaz 350 dollár. És ami fontos, nincs megadóztatva. Ez jó pénz olyan országban, ahol az átlagfizetés nettó csak egy kicsit lépi túl az 500 dollárt. Kelet-Európában csak Szlovénia és Lengyelország szánja a GDP nagyobb százalékát a nyugdíjakra. De Szlovénia sokkal gazdagabb, Lengyelország pedig ennek a jelentős csökkentését tervezi a következő években. Magyarországon a nyugdíjakra szánt költségek a legközelebbi évtizedekben egész Európában a leggyorsabban fognak növekedni – az OECD becslése szerint.”

Ennek a meglehetősen szomorú képsorozatnak mégiscsak volt egy pozitív pillanata: a rendszerváltozás huszadik évfordulója alkalmából interjú készült Jan Krzysztof Bieleckivel, a volt lengyel miniszterelnökkel a *Gazeta Wyborcza* hasábjain, amely március 28-29-én volt olvasható.³² Bielecki, visszaemlékezve az utolsó húsz évre, azt mondja, hogy az igazi válság 1991-ben volt: „Lengyelország a kilencvenes években sokkal mélyebb válságban volt, mint most. Akkor a túlélésért harcoltunk. Politikai értelemben – mivel az ütköző zónában voltunk, és gazdasági értelemben – mivel csődbe jutott ország voltunk. Ma Lengyelországot csődbe jutás nem fenyegeti. (...) A legfontosabb dolog, amely nekünk van, a belső piac. Nagy nemzet vagyunk, nekünk nem kell – mint a magyaroknak – mindent külföldre exportálni.” A Milyen viszonyban volt orosz vezetőikkel? [1991-ben] kérdésre Bielecki azt válaszolja: „Pár fázisa volt. Az első: az oroszok egy második KGST-t akartak létrehozni. A magyarokkal történt konzultálás után nemet mondtam Oroszországnak. Egy idő múlva az oroszok értesítettek, hogy egyetértenek azzal, hogy az új szervezet Kuba és Vietnám nélkül jöjjön létre, hogy európaiabb legyen. Mi még egyszer nem mondtunk, nagy zűrzavar keletkezett.” Az Akkor Magyarország támogatta minket? kérdésre Bielecki a következő választ adta: „Magyarország miniszterelnöke megígérte nekem, hogy ha mi nemet mondunk, akkor ők is. Ez tesztelés volt, bátrak vagyunk-e. A többiek, pl. Csehszlovákia a második KGST-ben gazdasági hasznot látott.” Ezek alapján egyértelmű, hogy a rendszerváltozás első éveiben a két ország közötti együttműködés nélkülözhetetlen volt a közös tervek elérése céljából. A *Gazeta Wyborcza* ugyanabban a számában jelent meg a már említett Bogdan Góralczyk

³⁰ Jacek Pawlicki: Premier prosto z banku. In: *Gazeta Wyborcza*, 2009. március 26. 9. o.

³¹ Charles Forelle: System opieki socjalnej niszczy Węgry. *Dziennik Polska Europa Świat*, *Dziennik finansowy* *The Wall Street Journal Polska*, *Europa Centralna i Wschodnia*, Raport, 5.o.

³² A. Kublik. és M.Olejniak interjúja Jan Krzysztof Bieleckivel *Prawdziwy kryzys to byl w 1991 roku*. In: *Gazeta Wyborcza* 2009. március 28-29. 18-19. o.

cikk, a *Nép fenyegető tavasza* címmel.³³ A cikk alcíme: *Magyarország válságba süllyed, a politikában hideg polgárháború folyik. A szélsőjobboldalon a „megváltók” erősödnek.* Ebben a cikkben lengyel vonatkozások nem találhatók. Góralczyk kiválóan megrajzolja a mai magyar politikai színpadot, különösen hangsúlyozza a Die Welt után a *Magyar Gárda* létrehozását, mint aggasztó társadalmi betegséget, amely megengedi az erőszak, a rasszizmus és az intolerancia dicsőítését. Az egykori lengyel diplomata, mostani újságíró a szövegében szintén visszamegy 1988. március 15-ig, az akkor elhangzott híres Kis János-beszédig, az ellenzéki *Hálózat* megalakulásáig. Aztán mintha átvélné az utolsó húsz évet, átugrik 2009. március 15-re, Demszky Gábor beszédére. Cikkében Góralczyk hangsúlyozta a mai Magyarország lényeges politikai problémáit - szélesebb, európai kontextusban. Megmutatta, hogy változik az ország politikai és társadalmi helyzete, főleg a *Jobbik* létrehozása révén, és hogy néz ki a roma ügy a mai nehéz gazdasági helyzetben. Az átlag lengyel olvasó csak ebből a cikkből tudott valamit a tatárszentgyörgyi, valamint a veszprémi esetekről. Információkat ad a magyar államelnök utolsó tervezett és megvalósult látogatásáról. Góralczyk cikkének a Magyar Gárda a főmotívuma. Ezzel fejeződik be a cikk. A szerző drámai hangon rengeteg kérdést fogalmaz meg a Magyar Gárdára vonatkozóan: „Hova vonul (a Magyar Gárda)? Merre vezet ez az út? Hányan válaszolnak a jelszávára, és hányan maradnak otthon? Már nemcsak romák, de a szomszéd országok is azt kérdezik: »Hová mentek, magyar barátok?« Ideje már, hogy mi is feltegyük ezt a kérdést.”

Pár nap múlva, amikor mindnyájan tudtuk már, ki lesz Gyurcsány Ferenc utódja, a *Gazeta Wyborcza* arról tudósít, hogy *Magyarország miniszterelnökének haverja lesz az új miniszterelnök.*³⁴ Jacek Pawlicki a cikkében bemutatja Bajnai Gordon alakját. Hangsúlyozva a jelölt múltbéli állásait és azok következményeit, természetesen nem kerülve meg azt sem, hogy az elemzők legfrissebb elemzése szerint Magyarország GNP-je az idén 4,5%-kal csökken az egy hónapja várt 3,5%-kal szemben. Az újság ugyanebben a számban, sőt ugyanazon az oldalon közli Pawlicki interjút Spiró Györggyel *A magyaroknak nem kellemes Európa peremvidékén* címmel.³⁵ Az aktuális politikai eseményeket tárgyaló interjúban Spiró nem korlátozta magát csak a magyar belső ügyek elemzésére, a mai helyzetet szélesebb, regionális kontextusban láttatta. Pawlicki kérdésére, hogy hogyan látják a magyarok a mai válságot, Spiró ezt válaszolta: „A magyarok csak azon bánkódnak, ami a családjukban, a magánéletükben történik, nem törődnek azzal, ami a hatalom csúcsán történik. A magyarok unják a politikát.” Pawlicki folytatja: „Viszont a válság már minden magyar családot érintett.” A válasz: „Még nem, de fogja. Ez lassan jön, de jön. És mindenhol. Nálatok, Lengyelországban is. Sajnos, mi Kelet-Európában nagyobb mértékben megtapasztaljuk ezt. Európának ennek a részén dőlnek a kormányok – Lettorságban, utoljára Csehországban. És függetlenül attól, hogy milyen politikát alkalmaztak az adott országokban.” A lengyel újságíró és a magyar író visszatértek ahhoz az időszakhoz, ami húsz évvel ezelőtt ért véget. Pawlicki ezt mondja: „De húsz évvel ezelőtt nálunk volt válság. Arra emlékszem, hogy a vaj ára naponta többször változott...” Spiró: „Én is emlékszem a válságokra 60-as, 70-es, és 80-as években. Nekünk, itt keleten mindig volt valami

³³ Bogdan Góralczyk: Groźna wiosna ludu. In: *Gazeta Wyborcza*, 2009. március 28-29. 23-24. o.

³⁴ Jacek Pawlicki: Kolega premiera Węgier będzie nowym premierem. In: *Gazeta Wyborcza* 2009. március 31. 9. o.

³⁵ Jacek Pawlicki beszélgetése Spiró Györggyel. Az eredeti cím: Węgrom nie jest wygodnie na peryferiach Europy. In: *Gazeta Wyborcza*, 2009. március 31. 9. o.

válságunk. Mi is túléljük egy nagyon mély válságot 1992-1993-ban. Az szörnyű volt. Sajnos, a mai napig ugyanebbe betegségünk bele. A magyarok egyharmada nyomorban él." Spiró nem lát előre Magyarországon jelentősebb jobbulást a Fidesz leendő kormánya alatt, viszont észreveszi ugyanazt, amit Góralczyk és Kis János: „Sajnos Magyarországon a nacionalisták nagyon erősek. Bánattal mondom ezt, de nálunk a náci mentalitás nagyobb mértékben elterjedt, mint a régió egyéb országában. Hasonló a helyzet Szlovákiában és Horvátországban. Ehhez képest a csehek és a lengyelek jobbak.”

Az interjú Spiróval bizonyos mértékben bevezetése volt Kis János terjedelmes cikkéhez, amelynek már a címe is ijesztő: *Magyarország boldogtalan ország*,³⁶ és amely a *Gazeta Wyborcza* közép-európai mellékletében jelent meg 2009. április 2-án. Kis János szintén beszámol a roma kisebbség elleni utolsó támadásokról, de gondolom, ez a szöveg Magyarországon is ismert, és most nincs értelme idézni belőle. Egyébként ezzel a cikkel ért véget a magyar témájú cikksorozat a lengyel sajtóban.

Majdnem két hétig nem jelent meg semmi terjedelmesebb elemzés, egészen április 15-ig, az új kormány létrehozása utáni napig, amikor Jacek Pawlicki *Az új miniszterelnök azt ígéri, hogy kihozza Magyarországot az összeomlásból* című borúlátó cikke megjelent,³⁷ melynek alcíme: *Az embernek, aki nem tudta megmenteni a rémes állapotba sülyedt baromficéget, ki kell húznia Magyarországot a kommunizmus összeomlása utáni legnagyobb gazdasági válságból*. Már a címből is sejthető, milyen képpel találkozhat az olvasó. A másik eddig idézett napilap, a *Dziennik Polska Europa Świat* a Bajnai-kormány létrehozását nem találta említésre méltónak.

Zárásként talán kissé szimbolikusnak és némi túlzásnak hangzana az az információ, hogy amikor Budapesten tüntetések árnyékában felesküszik a Bajnai-kormány, akkor Varsót befogadják a Nemzetközi Valutaalap ún. platinum-klubjába.

Piotr Kowalczyk: Polish transition – Hungarian transition

Commemorating the anniversary of the political change in Central and Eastern Europe in his lectures, Piotr Kowalczyk presents an account of how Hungary's economic and political steps have been represented in the Polish media during the last 20 years. He starts his lectures by evoking the famous Polish-Hungarian friendship, talks about how the two countries have shared a common interest in each other for centuries, discusses the details of the political change in both countries, and considers how Poland and Hungary have attempted to direct their policies and economies during the past two decades. Kowalczyk comments on how the Polish Solidarity had an effect on the development of the Hungarian opposition at that time.

After this introduction Kowalczyk considers exactly how Hungary was represented from year to year by the Polish press. He suggests that the Polish people show an extraordinary interest in economic and political events in Hungary, and he tries to prove this by presenting

³⁶ Kis János: Węgry, kraj nieszczęśliwy. (Ford.: J. Goszczyńska) In: *Gazeta Wyborcza*, *Gazeta Środkowoeuropejska* 2009. április 2. 16. o.

³⁷ Jacek Pawlicki: Nowy premier obiecuje, że wyprowadzi Węgry z zapaści. In: *Gazeta Wyborcza*, 2009. április 15. 10. o.

points from a series of articles. He analyzes Hungary's economic and political conditions from the beginning of the political change to the present day by quoting several Polish articles and interviews. Over the course of his analysis it turns out that in Poland a negative image of Hungary was formed in relation to certain events: its economic crisis, social conflicts and tension, social dissatisfaction, countermovements against gipsy people, the utterances of extreme right parties, the Hungarian Guard, and serious problems in internal affairs. So the image of Hungary coming from the Polish press is quite pessimistic, and even at times disapproving. Therefore, Kowalczyk visualizes quite a negative future for Hungary in his lectures.

Kulin Ferenc (tanszékvezető egyetemi docens, KRE BTK Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszék)

A MÉDIHÁBORÚ FRONTVONALAI

Dr. Kulin Ferenc 1943-ban született Pomázon. Az ELTE BTK-n szerzett magyar-országi szakos tanári diplomát, 1970-től oktat klasszikus magyar irodalmat az ELTE BTK Irodalomtörténeti, majd Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszékén, 1995-től pedig a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészkarán is. 1981-től a korszak meghatározó folyóiratának, a Mozgó Világnak a főszerkesztője. 1987-ben meghívták az első lakiteleki találkozóra, ettől kezdve aktívan politizált az MDF-ben. A rendszerváltás idején ő szerkeszti meg a párt első programját, főként a kultúra és a média újraszabályozásában működött közre. Konferenciánkon az 1989-90-es, „médiaháború”-ként elhíresült eseményekre emlékezett vissza, egyúttal értelmezni kívánva a politikai életben azóta is felmerülő, megannyi problémát, feszültséget magába sűrítő, emblematisztikus problémát.

Az első médiatörvény 1996-ban született meg. A rendszerváltozás idején tehát még nem alakultak ki médiavilág törvényi keretei, így a korábbi törvényekre visszautaló rendelkezések szabályozták azt. Ezeknek a korábbi törvényeknek pedig voltak olyan passzusai melyeket az akkori ellenzék használt ki, és voltak olyanok, amit a kormány. Az ellenzék használta például ki azt, hogy 1990 áprilisa folyamán megtörtént a megyei lapkiadók privatizációja. Minősíthetjük ezt „ártalmatlan üzleti aktusnak”. Ha arra gondolunk azonban, hogy a magyarországi politikai sajtó példányszám szerinti 97%-a megyei napilapok példányszámaiból került ki, akkor azt kell, hogy mondjuk, hogy ez az „ártalmatlan üzleti aktus” döntően meghatározta a rendszerváltás utáni politikai sajtó állapotát, kötődését. Még mielőtt az Antall-kormány megalakult volna, 1990 áprilisában megszületett egy üzleti megállapodás, az MSZP és a nyugati sajtómágnások között. Eladták a tulajdonukban lévő megyei lapkiadó vállalatokat, tették ezt ráadásul azzal a gyenge trükkkel, hogy demokrácia lévén, a lapoknál dolgozó munkatársak közössége fogja meghatározni az új tulajdonosokkal kötendő megállapodás tartalmát. Ez azt jelentette, hogy az MSZMP által évtizedeken keresztül irányított napilapok, vállalatok, és az ott dolgozó újságírók, főszerkesztők természetesen megszavazták saját helyben, állásban maradásukat. Az előző rendszer médiaszereplőinek a státusza ilyen formában főszerkesztői szintig átmentődött. A nyomtatott sajtóban tapasztalható túlsúly ellenpontosítására alkalmas lehetett volna a központi elektronikus sajtó tulajdonjogaiban elfoglalt határozott kormányzati álláspont, de ez a markáns válasz nem születhetett meg, mert a Magyar Rádióra és a Televízióra vonatkozó törvények az MDF és az SZDSZ paktuma értelmében csak kétharmados többséggel mehetek át, csak ilyen törvény alapján lehetett volna a rádió és televízió vezetői struktúráját átalakítani. A médiaügy ugyanakkor már az első pillanattól kezdve kívül kerül a média világán, az azzal kapcsolatos döntések pedig mélyen gyökereztek a politikai struktúrában: részint a rendszerváltozás előtti hatalmi viszonyokban, részint a rendszerváltozással létrejövő hatalmi viszonyokban. A rendszerváltozás előtti hatalmi viszonyok súlyát az előző példa már illusztrálta, a rendszerváltozás során létrejövő erőviszonyokat pedig az SZDSZ – MDF paktum tükrözi. Erről zárójelben csak annyit mondhatok el, hogy én ma is azt állítom: megkerülhetetlen kényszer nehezedett az MDF-re,

amikor ezt a paktumot megkötötte, és e nélkül a paktum nélkül az Antall-kormány nem lett volna képes kormányozni. Ahhoz, hogy a korábbi, minden törvénynél minősített többséget alkalmazó törvényhozás átalakuljon, és 50% + 1 szavazattal is lehessen törvényeket hozni, az új ellenzékkal megállapodást kellett kötni. A paktum nélkül minden egyes törvényjavaslat esetében szabályosan „udvarolni” kellett volna az ellenzéki pártoknak, hogy járuljanak hozzá egy kormány által előterjesztett törvényjavaslathoz. Ezt a kormány nyilván nem tehette meg.

A készülődő új törvényjavaslatoknak a túlnyomó többségét ezért cserébe átteszik az 50%-os kategóriába, ebből csupán néhány törvény marad a kétharmadosban, és a média ezek közé tartozott. Ez is túlmutat a szakma belső világán, belső ügyein, aminek az lesz a következménye, hogy egy több mint 2 évig tartó, ígéretesnek látszó bizottság előkészítő munkája után a médiatörvény végül is 1992. december 30-án került a parlament elé és bukott el. Egyetlen igen szavazatot sem kapott, hozzátenném, magunk sem szavaztuk meg. Részletesebb kronológiát, vagy eseménytörténetet mondani ebben a rövid időkeretben nem tudok. Ehelyett hátralévő időmben az általam a média világában érzékelt frontvonalakról beszélnék. Az egyik frontvonal a magyar politikatörténetéből és kultúrtörténetéből adódott, ismertebb neve a „népi-urbánus ellentét”. Számomra is meglepő volt, hogy 1989-től kezdődően ez az akkor már elfeledettnek vélt társadalmi – különösen az értelmiségen belüli – ellentét milyen irgalmatlan szenvedéllyel és erővel tudott újra a politikát meghatározó erővé válni. Kimondom a szót, 1989-től kezdve gyűlöltek egymást. Pironkodva mondom ezt, hiszen nem úgy ismertem magamat '89-ig, mint aki képes gyűlölni. De akkor gyűlöltek egymást. Kitermelte a helyzet, hogy gyűlöljük egymást. Az ellentét magyarázataként most csakis arra tudok utalni, hogy az 1946-ban Bibó által teoretikusan, és morálisan megoldottnak vélt zsidókérdés a magyar társadalomban a Rákosi-diktatúra és a kádári konszolidáció idején sem oldódott meg. Gyakorlatilag be sem került a köztudatba az a fajta tisztázás, amit Bibó, a második világháború után megkísérelt. Elfojtódott, majd '89 után újrалlobbant egy a harmincas-negyvenes évekre visszavezethető társadalmi feszültség. És ezt nem tudtuk kezelni.

A második frontvonal pedig a törékeny, sérült, tehetetlen magyar nemzetállam, és a multinacionális érdekcsoportok közötti gazdasági érdekek frontvonala volt. Mit értek ez alatt? Miközben mi a média ügyét eszmei, morális ügynek, esetleg jogi kérdésnek tartottuk, azok a szereplők, akik ebbe a hatalom eszközeivel bele tudtak szólni, és ezt kívülről befolyásolni tudták, azok ezt elsősorban gazdasági kérdésnek látták. Hogy milyen módon, és milyen mértékben történt így, arra vonatkozóan hadd idézzek fel egy tárgyalásomat: a Fuji cég vezérkara, akik a Maxwellhez és másokhoz hasonlóan leültek tárgyalni velünk az eladandó frekvenciákról egy nem zártkörű megbeszélésen körülbelül így fogalmaztak: *„Értsék meg, mi felajánljuk Magyarországnak, hogy az egész hitelállomány kamatát a 8,5 %-ról 5 %-os ra csökkenthetjük, ha az egyik kereskedelmi csatornát megkapjuk. De tessék megérteni, hogy nem fogunk sorba állni a reklámpiacon az amerikai vállalkozók mögött. Vagy van Magyarországon kereskedelmi csatornánk, vagy nincs. Ha van, akkor hozunk pénzt, ha nincs, akkor másra sem hozunk pénzt.”*

Tehát akkor nyilván ez volt a hozzáállás. Élnek jó néhányan, akik akkor a kormánypárti elgondolásokat velem együtt képviselték. Mi ezt jóhiszeműen nagylelkű ajánlatnak tekintettük, és megpróbáltunk konszenzust teremteni a szabad demokrata ellenzékkal az ügyben, akik megdöbbenő pánikkal reagáltak erre az ajánlatra. Akkor kezdődött meg a

médiatörvény mindenáron való megbuktatási kísérlete. Tudniillik, ha megszületik a médiatörvény, akkor a kormány hatáskörében marad az, hogy milyen ajánlatokat tart üzletinek, gazdaságinak. Ha pedig behozza a Fújit, akkor a nyugati befektetők kiesnek, háttérbe szorulnak, márpedig, mint kiderült számomra, az akkori ellenzék mélyen el volt kötelezve a nyugati mediabefektetők irányába. Ez az elkötelezettség más módon is tapasztalható volt, fordított irányban is. Ezek a média-birodalmak, akik akkor megpróbálták Magyarországon megvetni a lábukat, igen odaadóan támogatták a liberális ellenzék politikai törekvéseit. Ezt az állítást itt most megkockáztatom.

Az általam felvázolt három frontvonal közül az első tehát egy magyar társadalom- és kultúrtörténeti eredetű szembenállás. A másik pedig egy gazdasági-intézményi természetű vagy háttérű ellentét, a nemzetállami önérdékeket képviselő médiapolitika, és egyes multinacionális szemléletű törekvések között. A harmadik pedig egy teoretikus jellegű frontvonal volt. Ez a teoretikus jellegű frontvonal gyökere a kommunikációelméletek között keresendő. A posztmodern kommunikációelméleteket ismerők tudhatják, hogy az azt megelőző szembenállás visszavezethető a markánsan elkülönülő értékrendekre, és szemléletekre épülő két médiakoncepcióra, és a két típusú (konzervatív-liberális) kommunikációelméletre is.

Ferenc Kulin: The front lines of the media war

Laws meant to determine how the media should work were created no sooner than 1996. This means that the seemingly harmless privatization of some media was highly political. It is said that almost all of the directors of the important news agencies kept their positions and successfully survived from the socialist system to the capitalist one. Under such circumstances, equality in the media could not be maintained. In the previous era, three main issues shaped media operations. The first one could best be described as the resurrection of the quarrel between the urban elite and rural people. It was a „resurrection” because it had happened before, during the Horthy regime. The second one was fought between multinational economic interests and national groups in Hungary. What exactly does this mean? Most aspects of the Hungarian media were controlled by economic decision makers. The third one was both theoretical and ideological: liberal and conservative values confronted each other here. The research also considers the problem of resources and how someone can allocate, maintain and lose any kind of resource. Because of the different capabilities of the member states, the collapse of the system will affect each one differently. We can recognise our own potential problems based on the research.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS PRIVATIZÁCIÓ

Az átalakulás során végrehajtott privatizáció jól illusztrálja az intézményi közgazdaságtan egyik alapkategóriájának, az útfüggőségnek az érvényesülését. Ennek lényegét Douglas North nyomán a legegyszerűbben úgy lehet megfogalmazni, hogy a történelem számít. Tehát nincs tiszta lap, a rendszerváltozás nem a semmiből indult, a társadalmi és gazdasági előzmények befolyásolják az átalakulás módszereit, ütemezését – mint azt Csanádi Mária Kínáról szóló előadása is szemléletesen mutatta. Az útfüggőség Magyarországon nemcsak 1989 és az azt megelőző időszak, vagyis az 1980-as és 1990-es évek kapcsolatában mutatkozik meg, hanem a rendszerváltoztatás egész folyamatában.

Ebben az összefüggésben fogok beszélni az állami vagyon magánkézbe adásáról, hozzátéve, hogy a tudománynak nem az a dolga, hogy ítélezzék, hanem hogy értékeljen. Nem szeretnék állást foglalni arról, hogy a Magyarországon lezajlott privatizáció jó volt vagy rossz, inkább arról beszélnék, hogy mi történt, miért történt, s különösképpen arról, ami most talán a legérdekesebb, hogy mindez milyen hatást gyakorol a gazdaság mai helyzetére.

Négy tézist fejtek ki röviden. Az első az a kevésbé vitatható tétel, hogy a magántulajdon alapvető feltétele a piacgazdaság kialakulásának. A másik tézis, amit illusztrálni szeretnék, hogy a magyar privatizációban nem volt egy átgondolt, egységes modell, hanem változékony, instabil folyamatról van szó. Az a gyakran emlegetett fő irány, hogy nálunk – más kelet-közép európai országoktól eltérően - nem az elosztás, hanem a készpénzes eladás jellemző, voltaképpen utólagos rekonstrukció, maga a folyamat nagyon is változatosnak mutatkozik. Harmadszor, a kialakult tulajdonosi szerkezet két fontos sajátossága az erős koncentráció és a külföldi tőke nagy szerepe. S végül, úgy látom, hogy ennek a struktúrának az elmúlt évtizedekben az előnyei domináltak, most, a válság idején a kockázatai, a hátrányai kerülnek előtérbe – de ezekkel a gondokkal korántsem állunk egyedül Európában és a régióban.

Privatizációs dilemmák és feloldásuk: a megközelítések színes palettája

Azt az állítást, hogy a magántulajdonnak domináns szerepe van a piacgazdaság kialakulásában, talán nem kell hosszan bizonygatni. Lehet vitatkozni a privatizáció módjáról, mértékéről, az egyes lépések sorrendjéről. Ma is sokan vitatják, és még a jövőben is fogják vitatni, hogy ami állami kézben van, azt célszerű-e eladni, vagy éppen vissza kell államosítani egyes cégeket. De nyilvánvaló, hogy piacgazdaság nem alakulhatott volna ki azzal a 80-90 százalékos állami tulajdonosi részaránnyal, ami a nyolcvanas években jellemző volt.

Az első szabadon választott kormány és utódai a privatizációval kapcsolatban is számos dilemmával szembesültek. El kellett döntenie, hogy fontos és sürgető-e az állami vagyonrészek magánkézbe adása, vagy a magántulajdon inkább szerves fejlődés, a kis cégek

felnövekedése, külföldi vállalatok zöldmezős beruházásai révén alakuljon ki. Ha ez a második út nagyon lassú, és az állami vagyon kezelésére továbbra sincs jó modell, ezért a szűk értelemben vett privatizációra szükség van, akkor milyen szerepe legyen ebben az államnak, közvetlenül eladóként jelenjen-e meg, vagy csak szabályozza a folyamatokat. További kérdés, hogy mi a fontosabb: a vállalatok működőképességének helyreállítása, a tőkebevonás, a modernizáció, a világgazdasági integráció, esetleg a foglalkoztatás szintjének fenntartása vagy a költségvetési bevételek gyarapítása? S hogyan illeszkednek ezekhez a gazdasági megfontolásokhoz a politikai célok, a széles hazai tulajdonosi középosztály megteremtése, a társadalmi igazságosság, a szavazatszerzés a parlamenti választásokon, egyes gazdasági csoportok politikai támogatásának elnyerése vagy megjutalmazása, netán a pártkasszák feltöltése? Ezek a célok természetesen több ponton ellentmondanak egymásnak, például az állami bevételek növelése és a vagyonos középosztály megteremtése, illetve a politikai jutalmazás és társadalmi igazságosság vagy a nemzetközi gazdasághoz kapcsolódás nehezen egyeztethető össze. Dönteni kellett arról is, hogy mi a privatizáció tárgya, mit célszerű állami kézben tartani, egyben vagy részekre bontva kerüljenek-e magántulajdonba a nagy szocialista vállalatok, s hogy kisebbségi vagy többségi pakettjüket értékesítsék. Végül a kérdések talán legtöbbet vitatott eleme a módszer, az állami tulajdonrészek elosztása vagy az eladása közötti választás, ezen belül a vállalaton belüli vagy vállalaton kívüli csoportok, illetve a magyar befektetők és a külföldiek szerepének meghatározása.

Ha ezt az utolsóként említett pontot, a privatizáció domináns módszerének kiválasztását kombináljuk a döntési rendszer, az állami szerep jellemzőivel, akkor ennek alapján 1988-tól kezdve legalább hat szakasz különböztethető meg a magyar privatizációban. A kormányzati dilemmák feloldásának legfontosabb eljárása ugyanis az volt, hogy az egyes megközelítéseket időben változékony módon alkalmazták, más és más célok, megközelítések kerültek előtérbe úgy, hogy sokszor az előző szakasz sajátosságai sem tűntek el nyomtalanul.

1988 és 1990 között, a központi vagyonkezelő intézmény felállításáig a spontán privatizáció, ezután két évig a központosított eladás volt jellemző, beleértve a kiskereskedelmet érintő előprivatizációt és több hamvába holt csomagtervet. A korlátozott sikerek láttán két irányba indult el a korrekció. Először a döntési folyamatok módosultak, a központosítást részben decentralizáció váltotta fel. Az Állami Vagyonügynökség közvetlen, lassú procedúráit az önprivatizációval helyettesítették a kis- és közepes vállalatok körében, az eladásokat szakértő cégekre bízva. Ezután az alapvető módszer változott. 1993-94-től az eladások mellett, részben helyettük, nagy sebességre kapcsoltak az elosztásos megközelítések: a már korábban törvénybe iktatott kárpótlás, a kedvezményes és egyre jobb feltételekkel felvehető Egzisztencia hitel, sokszor összekapcsolva a Munkavállalói Résztulajdonosi Programmal, és elindult a vagyon ingyenes elosztása intézményeknek (a helyi és társadalombiztosítási önkormányzatoknak, egyházaknak, alapítványoknak). Az 1994-es parlamenti választásokat követő kormányváltás és közel egy éves hezitálás után rövid idő alatt lezajlott a nagyprivatizáció, az energetika, a bankok és nagy feldolgozóipari cégek készpénzes eladása. 1998-ig a nagy léptékű privatizáció lényegében véget ért – akkor írták az apparátusok az első tervezeteket az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.

megszüntetéséről és a magánkézbe adás lezárásáról -, de ezután még egy évtizedes, elhúzódó végjáték következett, amelybe az értékesítés leállítása, a szórványos, bár sokszor nagy értékű eladások és visszaállamosítások is belefértek.

Idő hiányában a szakaszok felvázolására sem vállalkozom. Csak a spontán privatizációról mondanék néhány szót, részben azért, mert ennek a módszernek az értelmezése máig is vitatott, részben pedig mert jól mutatja az útfüggőséget, a tervgazdaság és piacgazdaság közötti átmenet folytonos, nem törésszerű voltát. Sokaktól eltérően úgy látom, hogy az úgynevezett spontán privatizáció lényege az állami nagyvállalatok egy részének társaságok halmazára bomlása, és nem - vagy csak marginálisan - a tulajdonosváltás. A formaváltás jogi alapját a tervgazdaság egy a sajátos magyar vállalatirányítási modellje, a vállalati tanácsok rendszere adta, amely ezeknek a cégen belüli testületeknek a döntési hatáskörébe utalta többek között a szervezet átalakítását. Így a társaságok létrehozása legális és kézenfekvő lehetőség volt az állami vállalatok számára, amivel a piacukat éppen elvesztő, eladósodott, belső önállósulási törekvésekkel küzdő nagyvállalati vezetők éltek is. Bár a vállalati központ többségi tulajdonával megalakul részvénytársaságok és kft.-k egy részébe külső tőkét is bevontak, az 1990 előtti nagy eladások az állami szervezetek tudtával és aktív részvételével zajlottak, mint a Tungsram és a Ganz Mávag járműgyárának privatizálása. Más kérdés, hogy az állami kézben maradt kisebb társaságok sokszor a vállalati források magánzsebekbe szivattyúzásának eszközei lettek, de a szürke és fekete gazdaság hasonló megjelenési formáit a központilag irányított privatizáció sem tudta kiküszöbölni, sőt a politika közvetlen beleszólás révén gyakran a maga is új szereplőket és csatornákat kapcsolt be ezekbe a folyamatokba.

A sokfajta privatizációs megközelítés a korábban említett alapvető kormányzati dilemmák kezelésének módszere. A változékonyság azt tükrözi, hogy a dilemmákat nem sikerült tartósan feloldani. Véleményem szerint erre nem is volt esély. De a magyar privatizáció színes, hullámozó folyamatában volt néhány alapelv, amelyet minden kormány követett 1990-től kezdve. Csak címszavakban felsorolva: az állami vállalatok magánkézbe adása fontos, nem elég a magánvállalatok szerves fejlődésére alapozni; az eladó az állam, amely központosított döntésekkel határoz nemcsak a keretekről, hanem az egyes vállalatok sorsáról is; a privatizáció zöme a vevők versenyeztetésére, pályázatokra épül, mégpedig úgy, hogy a vállalatokat előzetesen nem javítja fel az állam, és törekszik a külföldi befektetők vonzására; az új tulajdonosok valódi magántulajdonosok és ne mesterségesen kreált szervezetek legyenek; és végül, a privatizáció visszafordíthatatlan. Hozzá kell tenni, hogy egyik alapelv sem teljesült maradéktalanul, minden ponton voltak kivételek. A magánkézbe adás a fiskális nyomás enyhültekor halasztható, az eladásokra az érintett vállalatok befolyása erős volt, a döntéseket szakértő cégek is meghozhatták, egyes módszerek kizárták a vevők versenyét, vagy a verseny a tenderek „testre szabása” miatt látszólagos maradt, előzetes feljavításra állami reorganizáció és konszolidációs hullámok révén sokszor sor került, volt olyan program, amely kizárta a külföldiek részvételét. A valódi magántulajdonosok mellett megjelentek alapjában véve nem piaci célokat követő intézményi tulajdonosok, és több eladott vállalat (esetenként kényszerűségből) újra állami kézbe került. Mindent összevetve azonban leegyszerűsítő az az állítás, hogy Magyarországon egyetlen privatizációs modell, a készpénzes eladás érvényesült volna. A

többféle módszer kipróbálása során nálunk is megjelentek a más országokban alkalmazott tömeges privatizáció bizonyos elemei, bár ezek utólag nézve valóban kisebbségben voltak az eladásokkal szemben. A megközelítések változékonysága a rendszeresen jelentkező nehézségekre, részleges kudarcokra adott pragmatikus válasznak is tekinthető, tanulási folyamatot jelez, és korrekciót jelentett.

Az új tulajdonosi szerkezet – sikerek és kockázatok

A privatizáció, valamint magáncég alapítások, zöldmezős beruházások révén kialakult tulajdonosi szerkezet legfontosabb jellemzője Magyarországon a külföldi tulajdon nagy súlya és az erős koncentráció, pontosabban a kis cégek és nagyvállalatok kettősségére épülő duális szerkezet.

A magyar belföldi magánszemélyek és társaságok részesedése az ezredforduló után, amióta a tulajdonosi szerkezet fő vonásai stabilizálódtak, a 35 és 44 százalék közötti sávba esett (a jegyzett tőkében mérve). A külföldi tulajdon részaránya ezekben az években 40-44 százalék volt. Ezen belül természetesen nagyok az ágazati különbségek: például a bankszektorban, a járműiparban vagy az elektronikai termékek gyártásában ennél lényegesen magasabb a külföldi jelenlét. A hazai magántulajdon inkább a kisebb cégeket jellemzi, a nagyvállalatokban a külföldi részvényesek dominálnak. Ebben a körben erős a tulajdonosi koncentráció, azaz a cégeknek általában csak egy vagy néhány nagy tulajdonosa van. Emellett a kibocsátás koncentrációja is erős. A zömmel külföldi irányítás alatt álló 200 legnagyobb vállalat a 2000-es évek derekán a létszámnak durván 20 százalékát foglalkoztatta, az árbevételnek 40 százalékát realizálta. Tőlük származott az export 70 százaléka, mégpedig úgy, hogy 2007-es adatok szerint három vállalat adta a kivitel negyedét, az első tíz cég pedig a 43 százalékát. Ezen a területen tehát rendkívül nagy a koncentráció, aminek kellemetlen következményeit éppen most, ezekben a hónapokban látjuk.

A Magyarországon alkalmazott privatizációs megközelítéseknek – amelyek kétségtelenül szerepet játszottak ennek a struktúrának a kialakulásában – voltak határozott sikerei, de már az 1990-es évek második felében látszottak bizonyos kockázatai is. Egyértelműen sikernek tekintem az állami bevételek növekedését, ami kritikus költségvetési helyzetekben hozzájárult az egyensúly javításához, és azt a tanulási folyamatot, amelyben az államapparátus, a döntéshozók és a vállalatok is részt vettek. Sikernek tekintem a beépülést a nemzetközi céghálózatokba, bár ennek már korábban is érzékelhető volt az a kockázata, hogy a magyar leányvállalatok alárendelt szerepet játszanak a nagy szervezetekben – nem ők döntenek a stratégiai kérdésekről, a fejlesztések mértékéről és irányáról. Fontos az integrálódás a globális piacokba tulajdonosi szálakon, noha ezt a belső integráció gyengesége kísérte, különösen kezdetben. (A beszállítói kapcsolatok az elmúlt években erősödtek, de ez a válság idején nem egyértelműen kedvező.) Sikernek tekinthető a tervgazdaság termelési szerkezetének átalakulása, új szolgáltatási szegmensek és iparágak megjelenése-megerősödése, ráadásul úgy, hogy a régi nagyvállalatok jelentős része – bár korántsem mindegyike – magántőke segítségével, nem állami finanszírozással túlélte a struktúraváltást. Ugyanakkor fennmaradt, pontosabban visszaépült a magyar gazdaságot

hagyományosan, már 1945 előtt is jellemző duális szerkezet: az egyik oldalon a nagyvállalatok viszonylag szűk csoportja, a másikon sok kicsi cég, miközben kevés az erős középvállalat.

A külföldi tőke jelentős szerepét – sokakkal ellentétben – alapjában véve szintén kedvezőnek tartom, mert ez fontos volt a termelési szerkezet átalakításában, a világpiacra versenyképes kapacitások és a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésében. Gazdaságszociológiai szempontból, a működési mechanizmusokat nézve ezek a befektetések azért is előnyösnek tűntek, mert feltételezni lehetett, hogy a külföldiek hozzájárulnak a nagyvállalatok és az állami szervezetek közötti szoros, átláthatatlan kapcsolatok felbomlásához. Hamarosan világossá vált azonban, hogy a lazulás, ha egyáltalán létezik, akkor is csak időleges. A kapcsolatok új szereplőkkel és részben új módszerekkel gyorsan visszaépültek, a nagy cégek külföldi tulajdonosokkal is újra szövik ezt a hálózatot, erős befolyást gyakorolnak a szabályozó és megrendelői szerepben fellépő államra.

A válság hatását röviden úgy jellemezhetjük, hogy az elsőkből lesznek az utolsók. 2008 őszétől kezdve a legnagyobb visszaesés az exportorientált, külföldi tulajdonú ágazatokban (az autóiparban, az acél-és gumigyártásban, a villamosgépek és elektronikai eszközök gyártásában) mutatkozik, és ezzel összefüggésben a legfejlettebb ipari régiókban, főként a Közép-Dunántúlon. A korábban szórványos tőke kivonás felgyorsult, és bár teljes nagy gyárak bezárására eddig nemigen került sor, a nagyobb léptékű elbocsátás, a rövidített munkaidő, a termelés visszaesése széles körben megjelent.

Amellett szeretnék érvelni, hogy ezek a kedvezőtlen jelenségek nem a magyar privatizációs módszer következményei. A magyar privatizációnak - utólag, a végeredményt nézve - nem volt sajátos útja. Egyfelől a módszerek nálunk is keverték voltak, másfelől a többi kelet-közép európai ország zöme, amelyek az 1990-es évek elején a tömeges privatizáció elosztásos módszerei felé indultak el, később arra az útra kanyarodtak, ami Magyarországon korábban indult, és dominánsnak bizonyult. Az eladások, a külföldiek vásárlásai (és zöldmezős beruházásai) másutt is kiterjedtek, nemcsak közvetlen állami értékesítés révén, hanem a második tulajdonosváltás, az úgynevezett másodlagos privatizáció következtében. (Erről nemrégiben Soós Károly Attila írt kitűnő, alapos összehasonlító tanulmányt.)

A válság hatása, a visszaesés mértéke a régió sok más országában is hasonló, mint nálunk. 2008. negyedik negyedévében a magyar gazdaság valamivel gyengébben teljesített az Európai Unió átlagánál és a szomszédos országok zöménél is, de 2009 első negyedévében az átlag közelébe kerültünk – sajnálatos módon nem a helyzet javításával, hanem egy mindenütt csökkenő szinten. Az újonnan csatlakozott államok közül a közelmúltban csak Lengyelországban, Csehországban és Bulgáriában mutatkozott a recesszió enyhébbnek a magyarországinál. Egy-egy negyedév adataiból természetesen nem lehet átfogó következtetéseket levonni, de a különbségek valószínűleg hosszabb távon is inkább az egyes országok, a belső piacok méretével, a nyitottság mértékével, valamint a közelmúlt gazdaságpolitikájával magyarázhatók, és nem annyira a privatizáció módszerével.

The author of this article describes the privatization process of state property and its long-term effects on the Hungarian economy. Instead of merely stating whether this process was good or bad, she attempts to evaluate it, highlighting its advantages and disadvantages. She discusses four theses accordingly: the first thesis states that private property is an essential condition of market economy, while the second one suggests that the process of privatization in Hungary was rather unstable and poorly planned. The third thesis stresses the significance of foreign capital and capital-concentration in the process. Lastly, the author elaborates her opinion on the fact that during the current time of depression –contrary to what was seen in the last decade- mainly the disadvantages of privatization are apparent. Henceforward she considers different privatization periods and dominant contemporary approaches to them. She discusses the six phases of spontaneous privatization in detail, as it is the most controversial method in Hungary to date, which is also the best representative of the hybrid between planned and market economy. According to her, the main reason for the application of several privatization models in Hungary is that the constant shifting between these methods could have served as a kind of correction and a kind of answer-reaction to emerging failures. In addition, the author discusses the transformation of the ownership-structure, the shift in the ratio between foreign and state property, and the advantages and disadvantages of the emerging foreign capital in detail. In conclusion she claims that the setbacks in the Hungarian economy are not caused by the misuse of privatization methods. The differences between the economic performances of certain countries can be better understood when taking a look at the size of their international and domestic markets, the degree of their openness and what type of economic policy they have applied recently.

A GLOBÁLIS VÁLTSÁG HATÁSA A KÍNAI RENDSZER POLITIKAI ÁTALAKULÁSA

A világválság és hatása a rendszer átalakulásra Kínában³⁸

Csanádi Mária

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest

(maria.csanadi@gmail.com)

Hairong Lai

Center for Comparative Politics and Economics, Peking

(laihairong@gmail.com)

Gyuris Ferenc

LTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest

gyurisf@gmail.com)

**"Ami a miénk volt a múltban,
nem biztos, hogy ma is az; ami jelenleg a miénk,
nem biztos, hogy örökre az marad."**

Hu Jintao beszéde,

2008. december 18.

(Az alább szereplő tanulmány másodközlés, megjelent: Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. szeptember (814–834.))

Jelen tanulmány a világgazdaság dinamikájának a kínai pártállami rendszer átalakulására gyakorolt hatását elemzi. Fő állítása a következő: ahogyan a globális növekedés közvetve gazdasági átalakuláshoz vezetett, úgy a globális visszaesés politikai változásokkal járhat. A tanulmány az interaktív pártállami modellre (IPS) építi a rendszer átalakulásának és az átalakulás dinamikájának fogalmait (Csanádi, 2006) Statisztikai felmérésekkel tárja fel az átalakulás dinamikájának időbeli, térbeli és a különböző aggregációs szinteken jelentkező

³⁸ Ezt a tanulmányt azok a kérdések inspirálták, melyeket Kun Chin Lin vetett fel 2008 nyarán Szingapúrban, illetve a gazdasági rendszerek összehasonlításával foglalkozó szeminárium résztvevői 2008 szeptemberében Kyotóban, kiváltképp Hiroshi Tanaka, Takumi Horibayashi, Satoshi Mizobata. Köszönettel tartozunk a gondolatébresztő beszélgetésekért az Oxfordban tartott Contemporary China Seminar Series résztvevőinek, amelyet a China Center és St. Antony Centre for Asian Studies szervezett 2009 márciusában. Köszönet illeti továbbá az Országos Tudományos Kutatási Alapot a pénzügyi támogatásért. (A tanulmány a Közgazdasági Szemle-ben is megjelenés alatt van. szerk.)

egyenlőtlenségeit (Csanádi, 2009). A vizsgált időszakra vonatkozóan kimutatja bizonyos dinamikatípusok túlsúlyát, illetve a jellegzetes típusok közötti dominanciaváltást. E váltások érzékenyeknek bizonyultak egyes gazdasági mutatók változásaira. Erre a tényre alapozva, a világválság hatását figyelembe véve, a tanulmány egy újabb típusú transzformációs dinamika túlsúlyba kerülését vetíti előre. Elméleti és tapasztalati tényekre támaszkodva felvázolja az új domináns típus lehetséges hatásait a politikai átalakulás előfeltételeire. Részletezi továbbá ezen előrejelzés bizonytalanságait is.

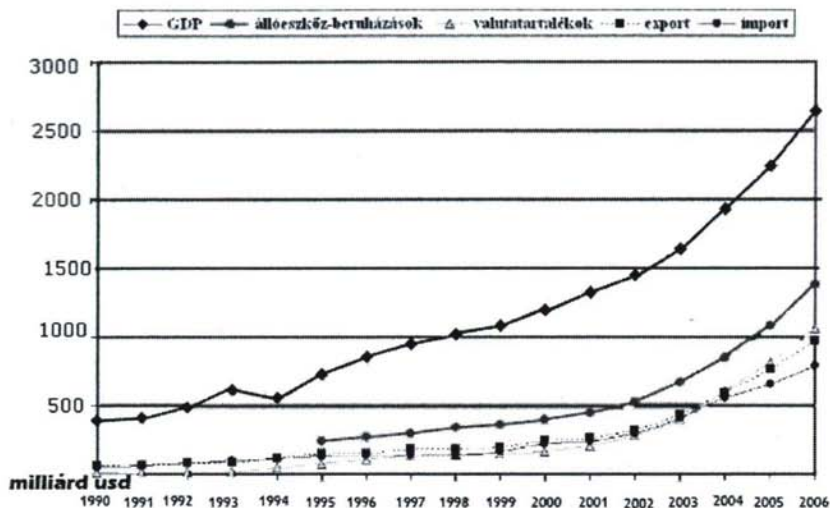
JEL: P26 P20

Bevezető

A Mao utáni korszak harminc éve alatt Kínában jelentős gazdasági és intézményi reformokat vezettek be. Lehetővé tették azt is, hogy az ország integrálódjon a világgazdaságba. Az integráció elmélyülése a globális növekedés közegében zajlott. Ez a tendencia csak 2008 végén fordult át globális recesszióba. A globális pénzügyi és gazdasági válság világszerte megkérdőjelezte a kapitalizmus alapjait képező intézmények működését. Elbizonytalanította továbbá az e rendszer életképességébe vetett hitet is. A válság növelte az állami beavatkozás szükségességét, és felvetette ennek rendszerszerű hatását is. Nem veszünk részt a nyugati kapitalista rendszerek jövőjének szempontjából folytatott kiszélesedő vitában. Ehelyett azt vizsgáljuk, hogy a globális dinamika és annak változása milyen mértékben hat a kínai rendszer további átalakulására. Hipotézisünk szerint a globális növekedés Kínában közvetlenül táplálta a gazdasági növekedést, közvetve pedig hozzájárult a gazdasági alszféra átalakulásához. Ugyanakkor a globális recesszió közvetlenül lassítja a belföldi gazdasági növekedést, ami egyszerre vezethet el az állami beavatkozás szelektív bővüléséhez a gazdaságélénkítő csomagokon keresztül, valamint a gazdasági átalakulás lassulásához. A növekedés lassulása egyidejűleg hozzájárulhat a politikai átalakulás előfeltételeihez. E tanulmány célja, hogy kimutassa a globális dinamika közvetlen és közvetett hatásait, illetve ezek területi eltéréseit Kínában.

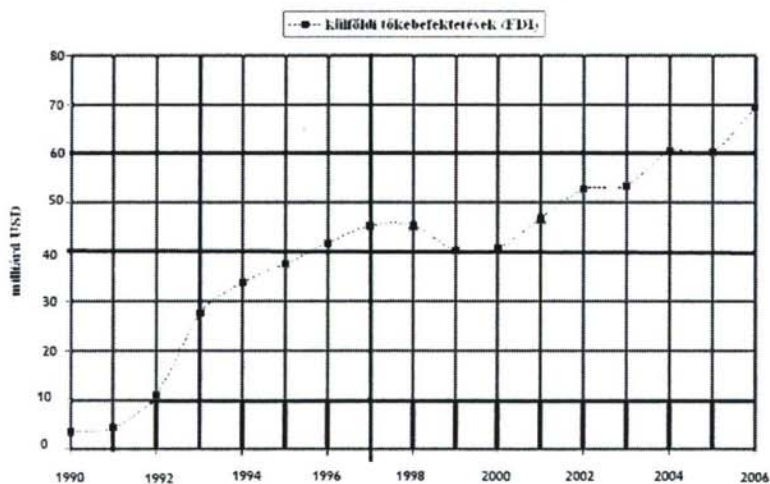
A világgazdasági növekedés társadalmi és gazdasági következményei Kínában

A reformok és a világgazdaságba történő integrálódás az elmúlt három évtizedben – kisebb megszakításokkal – vágtató gazdasági növekedéshez vezettek Kínában.

1. ábra. A fejlődés és a fokozódó világgazdasági beágyazódás jelei a globális növekedés időszakában (1990–2006) Kínában. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak)

Az 1. ábra ezt a növekedést tükrözi a GDP, az export, az import, az állóeszköz-beruházások és a valutatartalékok tekintetében. Ugyanezt a tendenciát tükrözik a ténylegesen felhasznált közvetlen külföldi tőkebefektetések (2. ábra).

2. ábra. A ténylegesen felhasznált közvetlen külföldi befektetések (FDI) összege Kínában (1990–2006). (Az adatok Kína 2007-es statisztikai évkönyvének 14-18. táblázatából származnak)

A külföldi tőke folyamatosan növekvő beáramlása következtében a keleti régiók fejlődése a kilencvenes évek elejétől megugrott. A fejlődés nem maradt területileg elszigetelt: nagyot lendített a teljes belföldi termelésen, és fokozatosan áttérjed a szomszédos tartományokra is (Gyuris, 2008). A gazdasági növekedést az infrastruktúrafejlődés és az urbanizáció rendkívüli üteme kísérte. Az export, az ipar és a szolgáltatások növekedése mintegy 130 millió belső migránsnak adott új munkalehetőséget. A beruházási hangulat optimista volt, a termelés folyamatosan növekedett, ami magas fogyasztói és üzleti bizalmat tartott fenn (Angresano, 2008).

A javulás a társadalmi mutatókban is tükröződik. A teljes népesség életszínvonala hatalmas mértékben nőtt. A falusi reformok és az ipari fejlődés következtében több mint 250 millió ember emelkedett ki a mélyszegénységből (Angresana, 2005)³⁹ A felnőtt népességen belül az analfabétizmus aránya a 15 éven felüli népesség körében 1964-ben még 56,6% volt, 1982-ben 31,5, 2007-ben pedig 8,4 százalék lett.⁴⁰ A születéskor várható átlagos élettartam 1982-ben 67,8 év volt, 2006-ra viszont már 72,5 évre emelkedett.⁴¹ A Human Development Index növekedése nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő volt az elmúlt harminc év során: 1980-ban 0,559 volt, 2006-ban 0,777.⁴²

A gyors növekedéssel azonban komoly társadalmi egyenlőtlenségek⁴³ is keletkeztek, amelyek az idők során csak fokozódtak. A társadalom jövedelmi deciliseinek átlaga alapján számított Gini-koefficiens például majdnem megkétszereződött 1981 óta, értéke ma a világon a legmagasabbak közé tartozik (47,4). A falusi és városi körzetek közti jövedelmi arány szintén nőtt: az 1990-es évek végi 1:2,6-ról a 2007-es 1:3,3-ra.⁴⁴ Szélesedett a szakadék az elvándorló és a helyben maradó parasztok, a migránsok és a városi lakosok, valamint a nők és a férfiak jövedelme között. (Sicular et al, 2007, Khan, 2004).

A társadalmi egyenlőtlenségek nemcsak időben, de térben is növekedtek. A világon az egyik legnagyobb regionális jövedelmi egyenlőtlenség Kínában tapasztalható. Az egyes tartományok HDI-mutatóinak térbeli megoszlása szélsőséges eltéréseket jelez. Ha a világ 179 országa közötti 2006-os HDI rangsort vesszük, a tartományok indexei a 28. és 130. hely

³⁹ Angresano, Jim 'The state of China's ...', egy korábbi írására hivatkozik (Angresano, 2005).

⁴⁰ China Statistical Yearbook 2008 3-5. és 3-13. táblázatai alapján.

⁴¹ China Statistical Yearbook 2008, 3-5. táblázat és www.exxun.com/China/e_ec.html (2008)

⁴² A HDI alakulása (2007/2008 Human Development Report, China;

http://hdrstats.undp.org/en/countries/data_sheets/cty_ds_CHN.html

⁴³ A városi és falusi átlagjövedelmek közötti különbség 3,3-szoros volt 2007-ben a városiak javára. A különbség 1978 óta ebben az évben volt legnagyobb volt.. További szakadékok is nyíltak a társadalom más dimenzióiban: 2004-ben a legalacsonyabb jövedelmű 10 százalék részesedése a fogasztásban 1,6 százalék volt, miközben a legmagasabb jövedelmű 10 százaléké 35 százalék volt. www.exxun.com/China/e_ec.html (2008)

⁴⁴ 'China's Exports Probably Declined Most in a Decade in December' Ebben a cikkben a National Development and Reform Commission egyik munkatársára hivatkoznak. 01-09-2009 http://news.stonebtb.com/Global_Trade/15641-China-s-Exports-Probably-Declined-Most-in-a-Decade-in-December.shtml

között szóródtak.⁴⁵ Az egy főre jutó GDP tartományi mutatói között tízszeres volt az eltérés 2006-ban.⁴⁶ Az egy főre jutó GDP országos átlagához viszonyítva a három földrajzi régió (keleti, középső és nyugati) közötti szakadék 1978 és 2006 között tovább nőtt. 1978-ban a nyugati és a középső régiók közötti különbség az átlaghoz mérten minimális volt (mindkettő az átlag 80 százaléka körül mozgott), ám több mint 45 százalékponttal volt alacsonyabb a partmenti térség értékénél (a kínai átlag 124,2 százaléka). 2006-ra az átlaghoz képest az eltérések jóval látványosabbá váltak. Nőtt a különbség a nyugati és középső területek között is, valamint mindkét terület egyre jobban lemaradt a keleti tartományokhoz képest. Az egy főre jutó GDP alapján a nyugati térség az országos átlag 57 százaléka, a középső régió a 75 százaléka, míg a keletieké a 142,7 százaléka állt.⁴⁷

A kiegyensúlyozatlan gazdasági fejlődés a partmenti és a nyugati, illetve a középső régiók között térbelileg kiegyensúlyozatlan belső migrációhoz és helyi társadalmi feszültségekhez vezetett (Demurger at al, 2006). A területi egyenlőtlenségek azonban nem okoztak nyílt társadalmi feszültségeket a térségek között. Noha a tömegmegmozdulások egyre gyakoribbá váltak és egyre nagyobb létszámot mozgósítottak, egymástól elszigeteltek maradtak (Cai, 2007, Cai, 2008). A megmozdulások ugyanis zömében a helyi vezetéssel szemben alakultak ki, a korrupció, a rendőri túlkapások, valamint a helyi járadékvadász hatóságok tevékenysége nyomán a kikényszerített föld-átruházások és földhasználatijog-kisajátítások hatására. Szerepe volt még a konfliktusokban az állami és szövetkezeti jellegű vállalatok bezárása, privatizációja vagy karcsúsítása miatt zajló tömeges elbocsátásoknak is (Zhang, 2005).

Gazdasági növekedés, változó transzformációs dinamika és a gazdasági átalakulás

Kína gyors gazdasági növekedését a reformokon túl fokozódó világgazdasági beágyazódása is elősegítette. Ezt a folyamatot a gazdasági és intézményi szerkezetben bekövetkező változások kísérték. Az intézményi szerkezeti változások hozzájárultak a gazdasági rendszer átalakulásához: a pártállami háló fokozatos visszavonulásához és a piaci viszonyok megjelenéséhez.

Ennek a kettős folyamatnak az elméleti hátterét az IPS-modellre építve definiáljuk. A modell a pártállami rendszert és működését egy a rendszer al-szféráit politikailag monopolizáló háló segítségével írja le. E háló a párt, az állam és a gazdaság és egyéb döntéshozói közötti függőségi és érdekérvényesítési viszonyból alakul ki a döntési folyamat során.

⁴⁵ Country list :

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index#Complete_list_of_countries UNDP Human Development Report China 2007/08 and UNDP Human Development Report 2008. Data on 2007 is from www.exxun.com/China/e_ec.html (2008)

⁴⁶ Ezek az adatok a legutolsó jelentésekben találhatók. UNDP Human Development Report China 2007/08 p. 140.

⁴⁷ A Michigan University China Data Center adatai alapján számított mutatók

A modell a rendszerátalakulást a pártállami háló visszahúzódásaként írja le a különböző alszférákból, amelyet a hálón kívüli szféra kibontakozásának folyamata kísér. (3. ábra)

Megjegyzés: H = pártállami háló P = piaci (verseny)szféra

3. ábra. A rendszer átalakulása

A modell szerint a visszahúzódás és a kibontakozás először vagy a gazdasági, vagy a politikai alszférában történik, vagy a két alszférában egyidejűleg. A sorrend a hálón belüli hatalmi eloszlás függvénye. Az eltérő sorrend, illetve egyidejűség meghatározza az eltérő gazdasági feltételeket, amelyek között a gazdasági vagy politikai átalakulás végbemegy, illetve az eltérő politikai feltételeket is, amelyek között a gazdasági vagy a politikai átalakulás zajlik.⁴⁸

Kína esetében először a gazdasági alszférában történik az átalakulás (visszahúzódás és kibontakozás), mégpedig autoriter politikai rendszerben, és makrogazdasági növekedés mellett.⁴⁹ A háló visszahúzódása a gazdasági alszférában a támogatások feletti döntések decentralizációját és az irányítás racionalizálását jelentette, ami a kötelező tervezés intézményi hátterének megszüntetésével járt. Magában foglalta továbbá az állami és a szövetkezeti vállalatok bezárását vagy privatizálását, és az állami vagyon „lecsupaszítását”. Ez utóbbi a versenyképes tőke, termékek, szervezetek és munkaerő átszivattyúzását jelentette a hálóból a versenyszférába.

⁴⁸ Csanádi, Self-consuming Evolutions..., 2006

⁴⁹ Ezzel szemben például Magyarországon, először történt meg a politikai szféra átalakulása, válságos gazdasági körülmények között. A gazdasági átalakulás viszont, amely sorrendben a második folyamat volt, már demokratikus politikai viszonyok közepette ment végbe, gazdasági krízishelyzetben.

A versenyszféra is többféle módon terjeszkedett. Egyre decentralizáltabbá váltak a termelési tényezőkkel kapcsolatos döntések, s ez a körülmény a gazdasági egységek számára nagyobb mozgásteret biztosított. A versenyszféra fejlődését Kínában a kettős árrendszer is táplálta.⁵⁰ Hasonló hatással voltak a külföldi tőkével létrejött vegyesvállalatok, a zöldmezős külföldi és hazai magánvállalkozások, a privatizált cégek számának és tevékenységének bővülése, valamint a pártállami szférából "átmentett" értékek halmozódása, és a fejlődő piacbarát intézményi háttér.

Leegyszerűsítés nélkül lehetetlen ezt a kettős folyamatot, kiváltképp a visszahúzódó hálót számszerűsíteni. Nem is számszerűsíthető mindegyik felsorolt tényező. Ami pedig elvileg az – például a privatizációs ügyletek és a vállalatfelszámolások – azt Kínában politikai okok folytán nem tartják nyilván. Hogy mégis számszerűsíteni tudjuk a fenti kettős folyamatot, a gazdasági egységeket két csoportra osztottuk: azokra, amelyek tevékenysége inkább a versenyszférától függ, és azokra, amelyek tevékenysége inkább a pártállami szférában zajlik.⁵¹ Tehát:

FF + Dom + Op = P Külföldi tőkerészű vállalatok + Belföldi magánvállalatok + Egyéb magánvállalatok = Piaci vagy versenyszféra, és

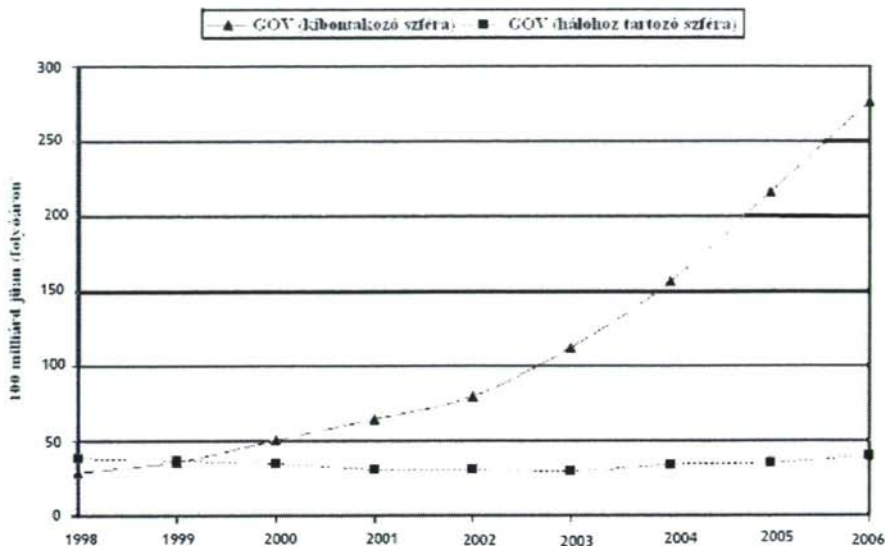
SOE + TVE + On = H Állami vállalatok + Szövetkezeti jellegű vállalatok + Egyéb vállalatok a hálón belül = Pártállami szféra, vagy pártállami háló.

Az egyszerűsített átalakulási folyamat dinamikáját a bruttó kibocsátás értékével (GOV) mértük, amely egyedül állt rendelkezésre országos, tartományi és megyei szinten is.⁵² A 4. ábra a gazdasági átalakulás egyszerűsített mutatójának alakulását mutatja a bruttó kibocsátás alapján.

⁵⁰ Az úgynevezett „dual track pricing” azt jelenti, hogy az állami vállalatok a tervben előírt termékmennyiség fölötti termelését piaci áron adhatják el.

⁵¹ Ez a csoport magában foglalja azokat a kollektív egységeket, amelyek hasonlóképp függenek a párt és az állami vezéstől, mint a kizárólagosan vagy többségében állami tulajdonú gazdasági egységek. Ez a csoportosítás tehát nem vág egybe a tulajdonjogok szerinti osztályozással. A vállalatok e két csoportra történő felosztása feltételezhetően elnagyolt, és hibákat is tartalmazhat a vállalatípusok sokfélesége, valamint bizonytalan statisztikai besorolása miatt. A vegyesvállalatokat magáncégekként, a részvénytársaságokat a háléhoz tartozókként vettünk figyelembe. Mindazonáltal az esetleg rosszul besorolt egységek, noha torzíthatnak az eredményeken, nem alkotnak statisztikailag szignifikáns csoportot sem számuk, sem termelésük volumene alapján.

⁵² Terjedelmi okok miatt a tartományi szintű elemzés nem került be a cikkbe.

4. ábra. A versenyszférához és a pártállami hálózhoz tartozó gazdasági egységek bruttó kibocsátása. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

A 4. ábrán láthatjuk, hogy a versenyszféra kibontakozásának üteme időben változik: 2002-től kezdődően vesz lendületet, megerősítve megelőző trendjét. Eközben a pártállami hálózhoz sorolt gazdasági egységek kibocsátásának trendje az addigi csökkenést követően ugyancsak 2002-től kezd növekedni.⁵³

Az átalakulás általunk definiált elméleti fogalmára alapozva bevezettünk egy új elemzési eszközt: a "transzformációs dinamika" fogalmát. Ez azt teszi lehetővé, hogy a háló és a versenyszféra változásának irányát és sebességét egymáshoz viszonyítva mérjük, és ennek változatait tipizáljuk. Erre alapozva elemeztük statisztikailag a kínai pártállam gazdasági alszférájának átalakulási dinamikáját. Vizsgáltuk a transzformációs dinamika különböző típusait, s ezek egyenletlenségeit térben és időben. A felmérés az 1999–2004-es időszakra terjed ki. A felmérés olyan periódust ölel fel, amelyben a világgazdasági növekedést makrogazdasági növekedés kísérte Kínában. A két szférához tartozó gazdasági egységek bruttó kibocsátásának növekedése, stagnálása és csökkenése alapján a transzformációs dinamika egyes típusait az 1. táblázatban foglaltuk össze. Az egyes típusok a pártállami háló és a kibontakozó piaci szféra egyidejű változásainak irányja alapján különülnek el.⁵⁴

⁵³ A mi értelmezésünk szerint ez Kína WTO-hoz történő 2001-es csatlakozása révén megvalósuló mélyebb világgazdasági integrációjának és a rákövetkező törvényi szabályozásnak a kezdeti hatása. A csatlakozás a hálóhoz tartozó gazdasági egységek mozgásterét is növelte.

⁵⁴ Az adatok és a fenti osztályozás alapján a transzformációs dinamika 13 típusát különítettük el, melyek – függetlenül a kibocsátás volumenétől – a változás sebességének és irányának eltérő

P \ H	Növekedés	Stagnálás	Csökkenés
Növekedés	Növekedés-növekedés	Növekedés-stagnálás	Növekedés-csökkenés
Stagnálás	Stagnálás-növekedés	Stagnálás-stagnálás	Stagnálás-csökkenés
Csökkenés	Csökkenés-növekedés	Csökkenés-stagnálás	Csökkenés-csökkenés

Megjegyzés: Az intervallum változásai:

Növekedés: +10% vagy fölött; **Stagnálás:** -9,9% – +9,9%;

Csökkenés: - 10% vagy alatta

H = Háló P = Piac (versenyszféra)

1. táblázat. A transzformációs dinamika különböző típusai⁵⁵

A fenti terminológiát és osztályozást használva országos szinten az adott időszakban két típus volt jellemző (4. ábra). 2002-ig a versenyszféra kibocsátása nőtt, s ekkoriban a pártállami hálóé csökkent, ami a pártállami *háló abszolút visszahúzódását* jelzi. 2002 után a háló *relatív visszahúzódása* tapasztalható: mindkét szféra kibocsátása nőtt, de a versenyszféraé nagyobb ütemben.⁵⁶

A 2. táblázat az országoshoz képest két adminisztratív szinttel lejjebb, a prefektúrák esetében érzékelteti az egyes dinamikatípusokat. A táblázatból látható, hogy itt is a háló abszolút visszahúzódását jelző típus a domináns. Ezt a típust gyakoriságban a háló relatív visszaszorulása követi, csakúgy, mint az országos adatok esetében.

kombinációját tartalmazzák: amikor mindkét szféra nő, egyenlő sebességgel, vagy egyik gyorsabban a másiknál; amikor mindkét szféra csökken, vagy egyenlő sebességgel, vagy egyik lassabban a másiknál; amikor csak az egyik szféra nő, miközben a másik csökken; amikor az egyik stagnál és a másik vagy nő vagy csökken; amikor mindkettő stagnál. A gyakorlatban ezekből a lehetőségekből kilenc fordul elő.

⁵⁵ A változási intervallumok csak látszólag nagyok, mivel nem egy, hanem öt évre vonatkoznak. Ebben az esetben az intervallumok elég kicsik a növekedés, stagnálás és csökkenés méréséhez.

⁵⁶ Az irány mellett a sebességet úgy mértük, hogy egymáshoz viszonyítottuk a növekedés ütemének nagyságát a két szférában.

■ relatív visszahúzóadás
 ▤ abszolút visszahúzóadás

P \ H	N	S	Cs	Σ
N	28,7	9,7	47,3	85,7
S	0,4	0,0	2,2	2,6
Cs	6,5	0,4	5,0	11,9
Σ	35,6	10,1	54,5	100,0

Megjegyzés: N, S, Cs = nő, stagnál, csökken; H=háló, P=versenyszféra (piac)

2. táblázat. A transzformációs dinamika típusainak eloszlása a prefektúrák szintjén 1999 és 2004 között. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

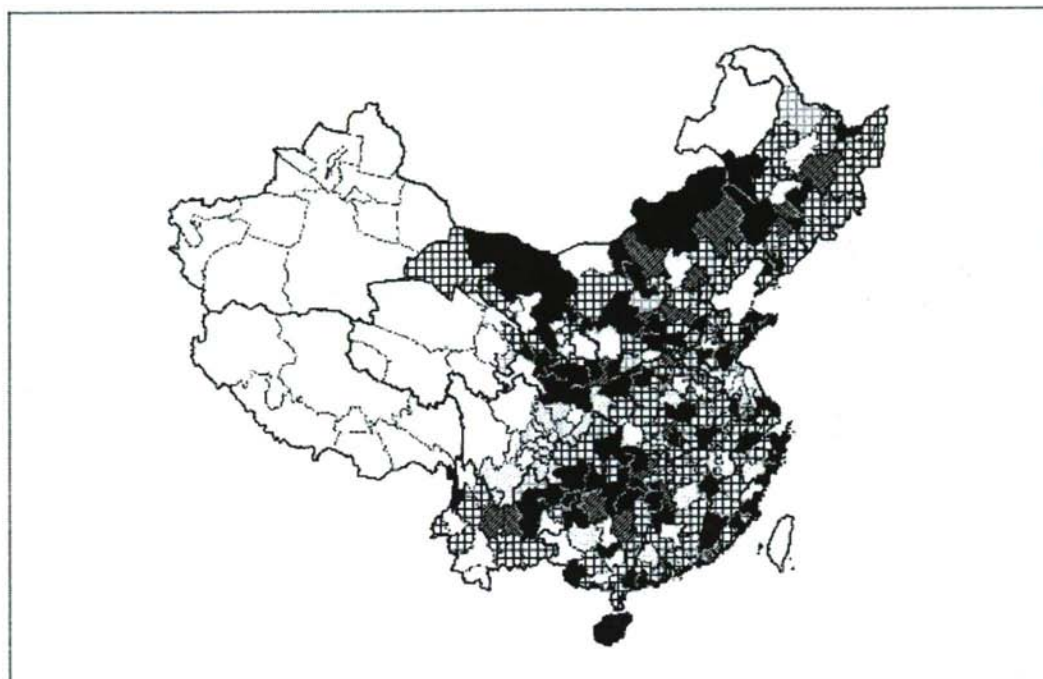
Az 1. térkép, amely a különböző dinamikatípusok térbeli eloszlását ábrázolja a prefektúrák szempontjából, differenciált képet tár elénk.⁵⁷ Kevés tartomány homogén: egyes tartományokon belül a prefektúrák sokféle típusú transzformációs dinamikát jelenítenek meg, másutt az azonos típusba tartozó prefektúrák tartományi határokon átnyúló klasztereket képeznek. Szóróványosan találhatunk olyan prefektúrákat, melyek szomszédjaikkal ellentétes dinamikátípust mutatnak, valamint olyan elszigetelt prefektúrákat is, melyeket más dinamikájú prefektúrák homogén klasztere vesz körül.⁵⁸ Azt is észrevehetjük, hogy a partmenti sáv dinamikája a prefektúrák szempontjából nem homogén, ellentétben a fejlettségi mutatók által nyújtott szokásos képpel. Ezt a vizuális benyomást eta-négyzet- és szignifikancia-számítások⁵⁹ is alátámasztják.

⁵⁷ Prefektúra szinten számos esetben előfordult, hogy egyes nyugati térségekre nem voltak a vizsgált időszakban összehasonlítható adatok. Így ezek a területek, ahol egyébként jóval kevesebb (és kisebb népességszámmal, szerényebb gazdasági teljesítménnyel rendelkező) prefektúra található, fehérén maradtak.

⁵⁸ E térbeli sajátosságok okait és következményeit a rendelkezésre álló adatokból nem tudjuk felmérni. Ez a kutatás következő fázisában tervezett terepmunka feladata.

⁵⁹ Jelen esetben az eta-négyzet-számítás és a szignifikancia-tesztek vizsgálati tárgya az volt, hogy a transzformációs dinamika egyes típusaihoz tartozó megfigyelési egységek mennyiben bizonyulnak hasonlóknak a „szokványos” gazdasági fejlettségi mutatók értéke alapján. Az eredmények szerint az azonos dinamikatípushoz tartozó prefektúrák rendkívül eltérőek a

Nincs tehát összefüggés a transzformációs dinamika típusa és a gazdasági fejlettség szintjét tükröző mutatók között.⁶⁰

A kibontakozó és a hálózati szféra változásai (1999–2004)

abszolút értékben, a bruttó kibocsátás értéke alapján, N=346

□	nincs adat	(67)
■	P: növekedés	H: növekedés (80)
▨	P: növekedés	H: stagnálás (27)
⊕	P: növekedés	H: csökkenés (132)
▩	P: stagnálás	H: növekedés (1)
⊞	P: stagnálás	H: csökkenés (6)
□	P: csökkenés	H: növekedés (18)
▧	P: csökkenés	H: stagnálás (1)
▩	P: csökkenés	H: csökkenés (14)

1. térkép. A transzformációs dinamika típusainak prefektúra szintű eloszlása 1999 és 2004 között. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

„szokványos” fejlettségi mutatók tekintetében, míg a hasonló gazdasági fejlettségű területegységek számos eltérő dinamikatípus között oszlanak meg.

⁶⁰ Csanádi, Spatial disparities of system ...2009

Vajon mennyire állandóak időben és térben ezek a jellegzetességek? Ha a vizsgált 1999–2004 közötti időszakot az országos adatoknál észlelt időbeli változások szerint a prefektúrák esetében is kettébontjuk, mégpedig az országos adatok alapján szemmel is látható váltás évében (2002), az országoshoz hasonló eredményre jutunk. A két időszakot tekintve a hangsúly a háló abszolút visszahúzódsáról a relatív visszahúzódsra helyeződik át. Ezt a dinamikaváltást tükrözi statisztikailag a 3. táblázat, illetve földrajzilag a 2.a. és 2.b. térkép.

P \ H	N	S	Cs	Σ
N	20,7	17,6	51,6	89,9
S	0,0	0,0	0,8	0,8
Cs	0,4	0,4	8,6	9,4
Σ	21,1	18,0	61,0	100,0

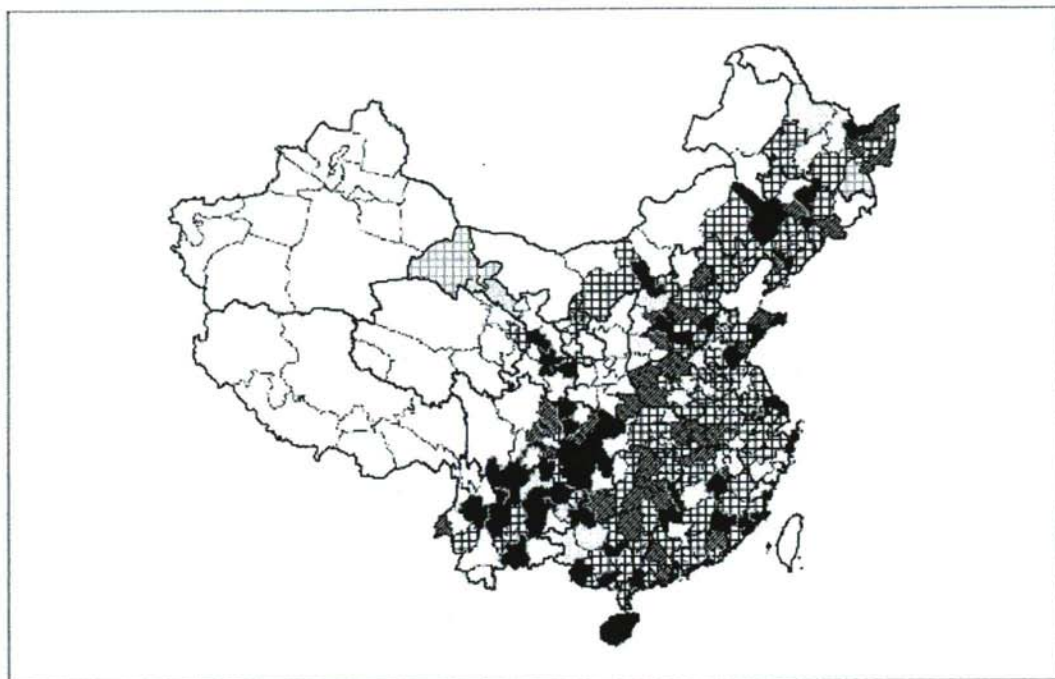
A transzformációs dinamika
különböző típusai 1999 és 2002 között

P \ H	N	S	Cs	Σ
N	41,5	19,0	23,7	84,2
S	0,0	0,0	0,3	0,3
Cs	9,5	0,6	5,4	15,5
Σ	51,0	19,6	29,4	100,0

A transzformációs dinamika
különböző típusai 2002 és 2004 között

3. táblázat. A domináns dinamikatípus változása a prefektúrák szintjén 1999 és 2004 között. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

A 2.a. és 2.b. térképen nemcsak a két jellegzetes dinamika közötti váltás érzékelhető. Van néhány tartomány (Jiangsu, Guizhou és Chongqing, illetve részben Sichuan), ahol prefektúra szinten egy másik típusú dinamika koncentrált megjelenése tapasztalható. E tartományokon belül az első időszakban a prefektúrákra általában jellemző két típus – a háló relatív és abszolút visszahúzódsa – dominál. A második időszakra viszont ezek a típusok a versenyszféra abszolút visszahúzódsába váltottak át. Ezeken a területeken tehát lelassult a gazdasági átalakulás, hiszen ez a típus a háló kibocsátásának növekedését és a versenyszféra kibocsátásának csökkenését mutatja. A lassulás ennyire lokalizálható okait csak mélyebb, eseti vizsgálódás tárhatja fel.

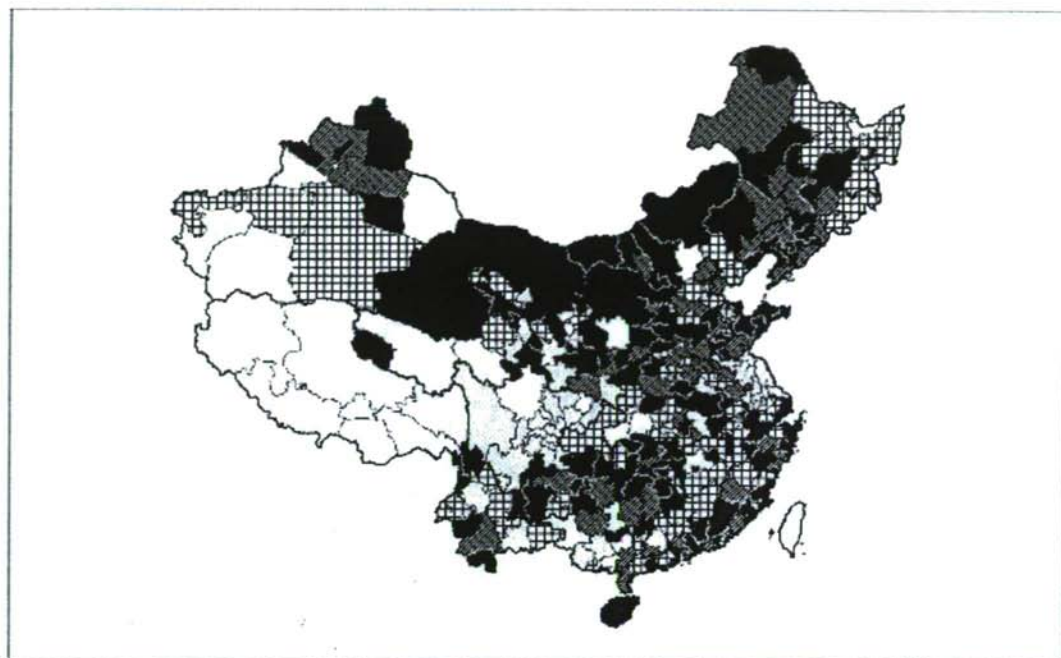

A kibontakozó és a hálózati szféra változásai (1999-2002)

abszolút értékben, a bruttó kibocsátás értéke alapján; N=346

□	nincs adat		(90)
■	P: növekedés	H: növekedés	(53)
▨	P: növekedés	H: stagnálás	(45)
▩	P: növekedés	H: csökkenés	(132)
⊕	P: stagnálás	H: csökkenés	(2)
▧	P: csökkenés	H: növekedés	(1)
▦	P: csökkenés	H: stagnálás	(1)
▤	P: csökkenés	H: csökkenés	(22)

2.a. térkép. A transzformációs dinamika különböző típusai, valamint térbeli eloszlásuk 1999 és 2002 között. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

A kibontakozó és a hálózati szféra változásai (2002-2004)

abszolút értékekben, a önmű köbocsátás értéke alapján; N=346

□	nincs adat		(30)
■	P: növekedés	E: növekedés	(131)
▨	P: növekedés	E: stagnálás	(60)
▩	P: növekedés	E: csökkenés	(75)
▧	P: stagnálás	E: csökkenés	(1)
▦	P: csökkenés	E: növekedés	(30)
▤	P: csökkenés	E: stagnálás	(2)
▥	P: csökkenés	E: csökkenés	(17)

2.b. térkép. A transzformációs dinamika különböző típusai és térbeli eloszlásuk 2002 és 2004 között. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

Összefoglalva a fentieket: a prefektúrák szintjén a dinamikatípusok térbeli eloszlása nem követi a gazdasági mutatók hagyományos térbeli eloszlását a keleti, középső és nyugati régiók szerint. A transzformációs dinamika különböző típusai nem korrelálnak egyetlen, a felhasznált adatbázisban szereplő gazdasági fejlettségi mutatóval sem. Az uralkodó transzformációs dinamika a vizsgált időszak egészében az aggregáció különböző szintjein a "háló abszolút visszahúzóda" volt. Ez a statisztikai sajátosság megfelel a rendszerátalakulás elméleti fogalmának: a pártállami háló visszahúzódik a gazdasági alrendszerből, miközben a hálón kívüli (verseny) szféra kibontakozik. A vizsgált időszakot

felbontva, 2002 körül változás történt. Az addig domináns típus helyett egy másik dinamika vált jellemzővé: a háló abszolút visszahúzódsát a háló relatív visszahúzódsa váltotta föl. 2002 után mind a hálózhoz tartozó, mind a versenyszférához tartozó gazdasági egységek kibocsátásában növekedés tapasztalható, de ez utóbbiak növekedése gyorsabb volt. A domináns típusváltás ellenére mind országos, mind prefektúra szinten jellemzően a versenyszféra növekedése tapasztalható. A gazdasági rendszerben tehát átalakulás megy végbe, miközben a háló egyaránt növekedhet, csökkenhet, vagy stagnálhat.

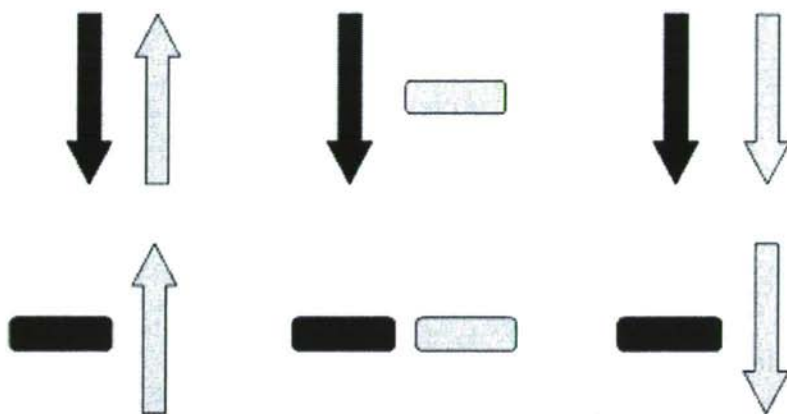
5. ábra: A jellegzetes transzformációs dinamika típusok a gazdasági növekedés körülményei között (Megjegyzés: a fekete szín a versenyszférát, a szürke a hálót jelzi)

A gazdasági szféra átalakulása eddig Kína makrogazdasági növekedése mellett zajlott. A világgazdasági recesszió azonban „átírja” az eddigi kontextust. 2008 utolsó negyedétől a nemzetgazdaság 1. és 2. ábrán megjelenített mutatóinak (GDP, export, beruházások, import, valutatartalékok és külföldi tőkebefektetések) növekedési üteme lassulni kezdett, vagy stagnált, sőt csökkenésbe ment át. A változás nyomán újfajta, térben eltérő gazdasági és társadalmi feszültségek keletkeztek. A válság okozta feszültségek keverednek a megelőző növekedési periódus során kialakultakkal. Kérdés, hogy milyen változásokat hoz a gazdasági visszaesés a rendszer átalakulásában és az átalakulás dinamikájában?

A transzformációs dinamika típusainak feltételezett átrendeződése és következményei gazdasági visszaeséskor

Miközben a transzformációs dinamika típusai és a gazdasági fejlettségi mutatók között nem mutatható ki korreláció, egészen erős és szignifikáns kapcsolat tárul fel a transzformációs dinamika bizonyos típusai, és bizonyos gazdasági, kiváltképp a globális növekedésre vagy recesszióra érzékenyebb mutatók *dinamikája* között. Ilyen a GDP-nek, a foglalkoztatotti létszámnak és a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi forgalmának változása. Részben emiatt számítunk arra, hogy a globális recesszió, amely a korábbi növekedési ütemhez képest makroökonómiai visszaeséshez vezet, a *domináns transzformációs dinamikában is változást* okoz. A transzformációs dinamika eddig jelentéktelen gyakoriságú típusai kerülhetnek majd előtérbe. Ennek oka, hogy a világgazdasági válság hatására az ország makrogazdasági növekedése visszaesik, ezen belül jelentősen csökken az exportorientált ágazatok termelése és felhasználása, melyek 80 százaléka a versenyszférában működik. E dinamikatípusok előtérbe kerülését az is elősegíti, hogy a nagy jelentőségű állami gazdaságélénkítő programok zöme a pártállami hálózhoz tartozó gazdasági egységek számára kedvező.⁶¹ Hatására a versenyszféra dinamikája csökken, a *gazdasági átalakulás folyamata lelassul*.

⁶¹ Ezt az is tükrözi, hogy a tervezett kiadások 38 százalékát infrastruktúra-építésre szánják. Economic Observer On-line eeo.com.cn China's Stimulus Package: A Breakdown of Spending. 2009.03.07

6. ábra: A jellegzetes transzformációs dinamika típusok a gazdasági lassulás, vagy visszaesés körülményei között (Megjegyzés: a fekete szín a versenyszférát, a szürke a hálót jelzi)

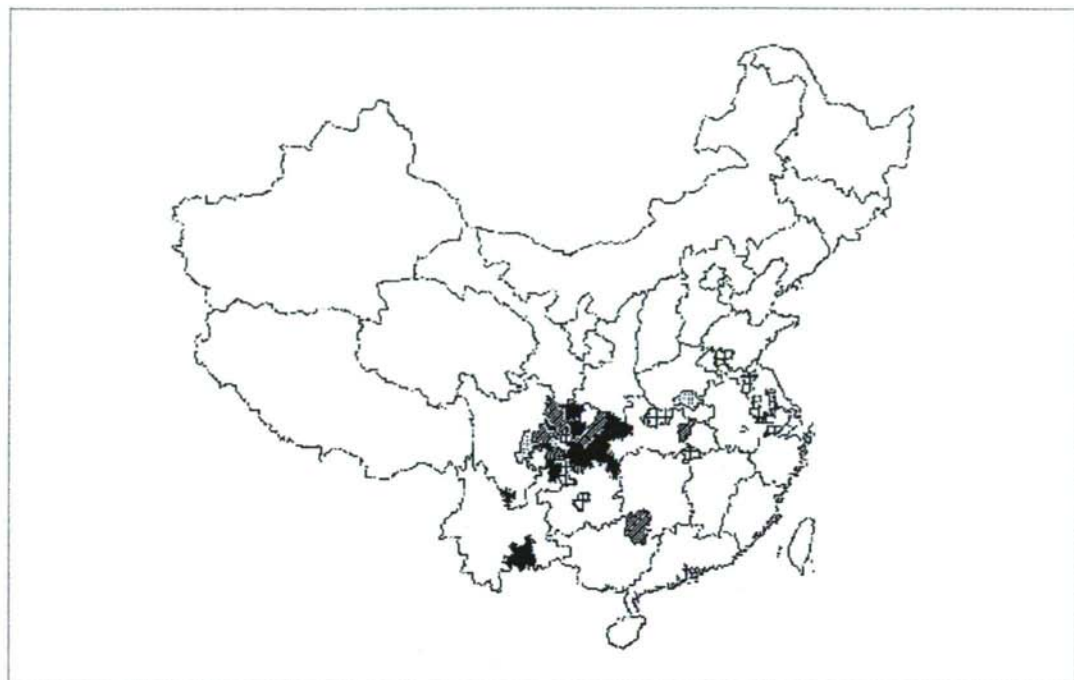
A versenyszféra kibocsátásának csökkenése, illetve stagnálása mellett a pártállami háló kibocsátása egyaránt nőhet, stagnálhat, vagy csökkenhet (6. ábra), vagyis az átalakulás lelassul. Természetesen az ábrán jelzett országos szinten jellemző dinamikatípusok a prefektúrák szintjén térben eltérően érvényesülnek, s így eltérően is hatnak a helyi gazdasági szférák átalakulására. Ahol ezek a dinamikatípusok válnak uralkodóvá, ott megnő az alkalmazkodási kényszer. Feltételezzük, hogy a makroökonómiai lassulás közepette az új dinamika okozta alkalmazkodási kényszer nemcsak a gazdasági alszférára hat, hanem a társadalmi, kormányzati és politikai alrendszerre is.

A cikk további elemzése előrejelzés. Ez természetesen nem lehet olyan részletekbe menő, mint a tanulmány első része, amely közvetlen tényeken, koherens országos és prefektúra szintű statisztikán alapult. A második rész olyan elméleti, statisztikai és tapasztalati tényekre támaszkodik, melyek csak áttételesen utalhatnak a gazdasági lassulás vagy visszaesés következményeire.

Az előrejelzés elméleti háttere az IPS-modell elgondolásain nyugszik: eszerint a gazdasági körülmények rosszabbodása erőteljesebb alkalmazkodási törekvéseket vált ki a pártállami háló szereplői részéről. A modell alapján a pártállami hálón belüli cselekvések intenzitása akkor nő, amikor a kivonható és elosztható források köre szűkül. A forráshiány következtében lazul a háló összetartó ereje, s ez nehezíti a háló újratermelődését is. Erőteljesebb alkalmazkodási törekvések akkor alakulnak ki, amikor a hálón kívülről ható gazdasági nyomás és a hálón belül a csökkenő források hatására erősödő reprodukciós nyomás egybeesik. A modell alapján ez az egyidejűség képezi a politikai átalakulás gazdasági előfeltételeit. Az átalakulás ezzel összefüggő szerkezeti előfeltételei is adottak: a párt, az állam és a gazdasági döntéshozók közötti szövevényes függőségi és érdekérvényesítési viszony következtében minden gazdasági döntés, illetve folyamat közvetlenül hat a politikai szféra stabilitására, ahogy minden politikai döntés közvetlenül

érinti a gazdasági szférát. A gazdasági és szerkezeti kényszerek eme egybeesése előzte meg, illetve kísérte a pártállamok politikai átalakulását 1989-ben és a '90-es évek elején Kelet-Európában. E kényszerek egybeesését esettanulmányok is alátámasztják: erre utalnak a magyar és a román pártállami rendszerek átalakulásának körülményei, és az átalakulás eltérései (Csanádi, 2006). A kínai pártállami szerkezet sajátossága, hogy a hálón belül elosztható források erősen függenek a hálón kívüli (hazai és nemzetközi) versenyszféra dinamikájától. Ugyanakkor e szférában alakult ki leginkább a válság hatásaiként megjelenő külső nyomás: az FDI beáramlásának csökkenése, az exportlehetőségek beszűkülése, az exportból származó bevételek visszaesése. A külső nyomás következményeként alakulnak ki a belső reprodukciós nehézségek: a termelés csökkenése, a tömeges vállalatbezárások, a főként migráns tömegeket érintő elbocsátások, valamint az ezt követő tömegelégedetlenség stb. Az egyidejűség politikai következményeire Kínán belül is adódott már közvetett gyakorlati példa. Elég, ha az 1995 és 2002 között lezajlott járási és megyei félszabad választásokat megelőző gazdasági körülményekre gondolunk (Lai, 2008). Értelmezésünk szerint a félszabad választások a háló visszahúzóódását jelentik az állami és politikai színterről, hiszen az érintett pozíciókat (helyi kormányzat elnöke és helyettese, valamint párttitkár) egyébként felsőbb kinevezéssel töltötték be. Maga az eljárás pedig egy hálón kívüli eszköz (kampány, többes jelöltség, titkos szavazás) részleges alkalmazását jelenti. Az alábbi két térkép (3.a. és 3.b.) a korábbi két időszakban jelzi azon prefektúrák transzformációs dinamikáját, ahol járási és megyei szinten félszabad választások történtek. Láthatjuk, hogy éppen ezek voltak azok a klaszteresedő térségek, ahol a gazdasági átalakulás lelassult 2002–2004 között. Ha a szokásostól eltérően előbb a második időszakot vesszük szemügyre, láthatjuk, hogy ezekben a prefektúrákban 2002 és 2004 között azok a dinamikatípusok voltak jellemzőek, amelyek jelenleg a világ gazdasági válság hatásaként jóslatunk szerint dominánsá válhatnak. E dinamikatípusok gyakorlatilag két tartományra koncentrálódtak: Sichuanra és Jiangsura. Ha ezután vesszük szemügyre az első időszakot, és összehasonlítjuk ennek dinamika típusait a másodikéval, szintén az országosan előrejelzett tendenciát láthatjuk: a korábban domináns típusok – a háló abszolút és relatív visszahúzóódása – helyett kerül a versenyszféra abszolút visszahúzóódása előtérbe a második időszakban. Ez az a dinamikaváltás, amelyet a jelenlegi helyzetben országos szinten előrejelzünk. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a két időszakban mekkora volt a félszabad választások gyakorisága, kiderül, hogy az első időszakban az esetszám 300 volt, míg a második időszakban, amikor a gazdasági visszaesés a prefektúrákban bekövetkezett, 2000 fölé emelkedett.⁶²

⁶² Sajnálatos módon nincs adatunk a transzformációs dinamika típusáról 1995-re vonatkozóan, amikor 10 járásban volt félszabad választás.

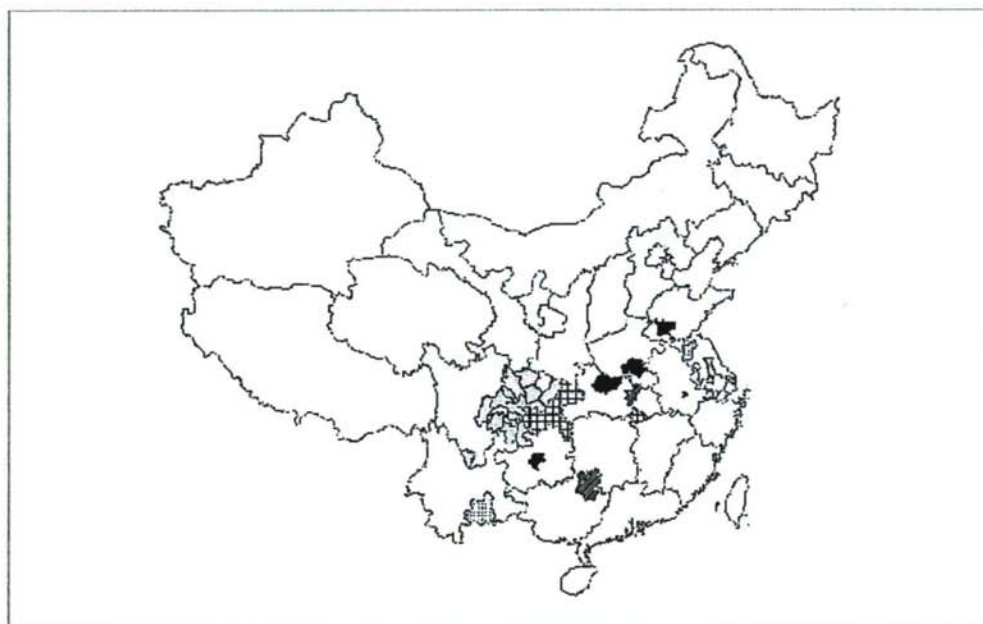

A kibontakozó és a hálózati szféra változásai (1999-2002)

abszolút értékekben, a bruttó laborerőérték alapján, N=34

	nincs adat	(2)
	P növekedés	H: növekedés (9)
	P növekedés	H: stagnálás (7)
	P növekedés	H: csökkenés (13)
	P csökkenés	H: csökkenés (3)

3.a. térkép. A háló relatív és abszolút visszahúzódása azokban a prefektúrákban, ahol félszabad választásokat tartottak járási, illetve megyei szinten (300 esetben 1998-ban). (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából, valamint Lai, Hairong 2008-as kutatásaiból származnak.)

A kibontakozó és a hálózati szféra változásai (2002-2004)

abszolút értékek, a bruttó kibocsátási értéke alapján, N=34

■	nincs adat			(1)
■	P: növekedés	H: növekedés		(5)
■	P: növekedés	H: stagnálás		(3)
■	P: növekedés	H: csökkenés		(3)
■	P: csökkenés	H: növekedés		(19)
■	P: csökkenés	H: stagnálás		(1)
■	P: csökkenés	H: csökkenés		(2)

3.b. térkép. A háló relatív és abszolút visszahúzódása azokban a prefektúrákban, ahol félszabad választásokat tartottak járási szinten (2000 esetben 2002-ben). (Az adatok University of Michigan China Data Center adatbázisából, valamint Lai (2008) kutatásaiból származnak.)

A félszabad választások esete azt a benyomást kelti, hogy a háló már rövid távon is érzékenyen reagál a versenyszféra abszolút visszahúzóására, mégpedig a politikai alrendszerből való visszahúzóással.⁶³ A kérdés az, hogy vannak-e előjelei a következő időszakra jóslt dinamikaváltásnak, és milyen területek lehetnek ezeknek leginkább kitéve az országon belül?

⁶³ Ugyanakkor ez sem volt általánosítható szabály. Ilyen járási szintű választások más, eltérő dinamikatípussal rendelkező prefektúrákban is történtek, továbbá e két tartományon kívül és belül egyaránt voltak olyan prefektúrák, melyek ugyanilyen dinamikatípust mutattak, mégsem került sor félszabad választásokra. Ráadásul nem tudjuk, hogy a prefektúrákat jellemző dinamika, illetve a két szinttel ez alatt bekövetkező fél-szabad választások okai miért tűnnek egymással kapcsolatban lévőnek. Azt sem tudjuk, hogy a félszabad választások térbeli koncentrációja miért volt ilyen nagyfokú. Mindezek okait csak terepmunka tárhatja fel.

Az előfeltételek kialakulásának és a növekvő adaptációs nyomásnak a kezdeti jelei

A Világbank negyedéves jelentése szerint Kína gazdasága jelentősen lelassult 2008 első 10 hónapjában. A hozzáadott érték növekedése az iparban még radikálisabban lassult: októberben 8,2% volt évenkénti összehasonlításban. 2001 óta ez volt az első eset, hogy a növekedés tíz százalék alá süllyedt.⁶⁴ A januári hivatalos beszámoló szerint Kína gazdasági növekedése 6,8 százalékra esett vissza a decemberrel záruló negyedévben az egy évvel korábbihoz képest. Néhány elemző a 2009-re szóló előrejelzését 5 százalékra becsülte.⁶⁵ A Világbank tavaly decemberben azt jelezte előre, hogy a magánszektor beruházásait valószínűleg megnehezítik a kedvezőtlen külső kilátások és az ingatlanpiac folytatódó gyengesége. Megítélésük szerint a magánfogyasztás növekedése is gyengül 2009-ben. Azt jósolják, hogy a következő három évben a közepes méretű befektetett vagyonnal rendelkező exportőrök 95 százaléka csődbe mehet. Kínában az ilyen méretű vállalkozások adják a városi munkahelyek háromnegyedét, a GDP 60 százalékát, ők foglalkoztatják a migránsok és a munkaerőpiacra újonnan belépők millióit.⁶⁶ A Világbank tanulmánya szerint 2009-ben – beleértve azokat a 2008-ban végzeteket is, akik még nem találtak munkát – több mint 7 millió egyetemet és főiskolát végzett fiatal fog állást keresni.⁶⁷

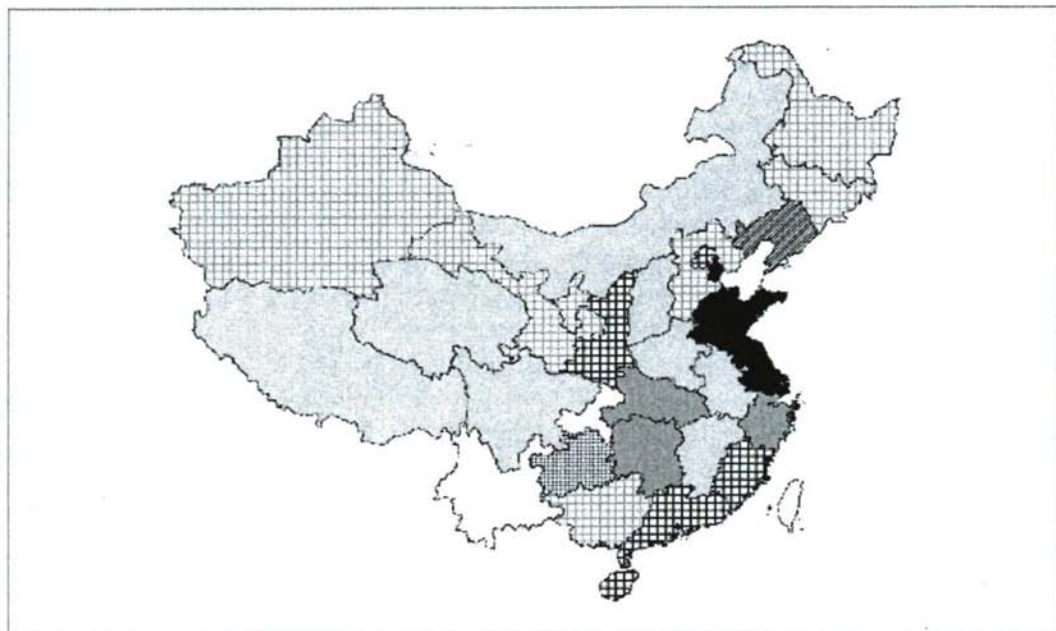
A növekedés nemzeti szintű gazdasági mutatói elfedik a területek közötti eltéréseket is. A 4. térkép ábrázolja a külföldi tőkebeáramlás irányát tartományi szinten. Látható, hogy a külföldi tőke leginkább a partmenti tartományokba áramlik. Feltételezzük, hogy ezek azok a tartományok, amelyek a leginkább ki vannak téve a visszaesésnek a globális válság következtében. Nem lehet azonban megjósolni a külföldi tőkebefektetések csökkenésének eltérő következményeit, hiszen nem tudjuk felmérni az adott tartományban játszott szerepük fontosságát.

⁶⁴ China Quarterly Update, December 2008 <http://go.worldbank.org/4Z57X7K3M0>

⁶⁵ 'China: Up to 26 million migrants now jobless' By Anita Chang, The Associated Press, Feb. 2, 2009, 7:49a.m. Chang, Feb. 2, 2009, hivatkoznak Chen Xiwen-re, aki a Central Rural Work Leading Group, igazgatója, amely a központi kormány egyik tanácsadó testülete <http://www.chron.com/disp/story.mpl/ap/world/6242084.html>

⁶⁶ 'China Boomtown Wither as Buyers Push Worker Rights', John Liu, Stephanie Wong, December 8, 23:01 EST <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601109&sid=aPWSbqzzJIG4&refer=home>

⁶⁷ 'China seen facing wave of unrest in 2009', by Chris Buckley referring to Huang Huo, interviewed reporter of Xinhua News Agency, Tue Jan 6, 2009 6:27am EST <http://ca.reuters.com/article/topNews/idCATRE5050F520090106?pageNumber=2&virtualBrandChannel>

A tartományok az egy főre jutó külföldi tőkeberuházások (FDI) értéke és változásai alapján (1990-2006)
érték: 1990, változás: 1990-2006

■	nincs adat	(5)
■	magas egy főre jutó FDI - növekvő	(4)
■	magas egy főre jutó FDI - stagnáló	(1)
■	magas egy főre jutó FDI - csökkenő	(5)
■	közepes egy főre jutó FDI - növekvő	(6)
■	közepes egy főre jutó FDI - stagnáló	(7)
■	alacsony egy főre jutó FDI - növekvő	(8)
■	alacsony egy főre jutó FDI - csökkenő	(1)

4. térkép. A beáramlott külföldi tőke (FDI) értéke és változási dinamikája a tartományokban 1990 és 2006 között. (Az adatok a University of Michigan China Data Center adatbázisából származnak.)

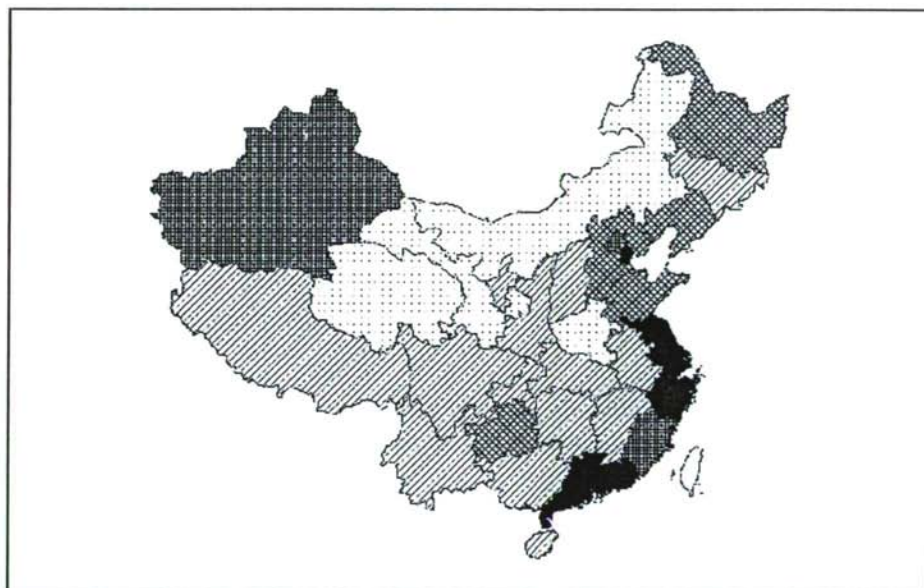
A nemzetközi válság Kína exportérzékenysége miatt is tartósan jelentős külső nyomást gyakorol a gazdaságra,⁶⁸ hiszen a GDP körülbelül 40 százalékát az export adja. A szakemberek az exportnövekedés drasztikus visszaesésével számolnak. Előrejelzéseik szerint a globális recesszió következtében az export várhatóan 19 százalékkal esik vissza 2009 első negyedében.⁶⁹

⁶⁸ 'Negative economic indicators pile up as China is hit by global capitalist crisis' by Jorge Martin Friday, In Defense of Marxism, 12. December, 2008 based on the report of the annual meeting of the Central Economic Work Conference. <http://www.marxist.com/china-hit-by-global-capitalist-crisis.htm>

⁶⁹ A Nemzeti Statisztikai Hivatal egyik munkatársára hivatkoznak a 'China's Exports Probably Declined Most in a Decade' referred source: <http://www.bloomberg.com/> December 01-09-2009 http://news.stonebtb.com/Global_Trade/15641-China-s-Exports-Probably-Declined-Most-in-a-

A kivitel visszaesésének mértéke ágazatonként jelentős eltéréseket mutat. 2008-ban csak a játékiparban – amely a világ játékeinak 70 százalékát termeli – a 3631 vállalat fele jutott csödbe.⁷⁰ Olyan iparágak mint a háztartási eszközök gyártása és az acélszektor a megrendelések visszaesését tapasztalják, és sok acélgyártó függeszti fel, vagy fogja vissza a termelést, ami mérsékli az olaj és a gáz iránti keresletet.⁷¹ A recesszió hatására Kína olajkereslete erőteljesen visszaesik, és a felhasználó ágazatok termékkészletei felduzzadnak. 2008-ban a hullámvölgy már érezhető volt az építőiparban is, amely a kínai gazdasági növekedés egyik legfontosabb motorja: Az építőipar az állóeszköz-beruházások negyedét adja és 77 millió embert foglalkoztat.⁷²

A szektoronkénti eltéréseket térbeli eltérések tetézik. Az 5. térkép az export részarányát mutatja a tartományi GDP-hez viszonyítva. A GDP exporthányadának szempontjából a legsérülékenyebbek Guangdong (91,53 %), Shanghai (91,24 %) és Jiangsu (60,55 %). Ezek azok a tartományok, amelyek a legvonzóbbak voltak a külföldi tőke számára (4. térkép), itt a legnagyobb a piaci szféra kibocsátáson belüli aránya az állami és a szövetkezeti egységek termeléséhez viszonyítva (Csanádi, 2009).

Decade-in-December.shtml

⁷⁰ 'In China, anger rises as economy falls' by Barbara Demick Los Angeles Times

[http://www.latimes.com/news/nationworld/world/la-fg-china-politics12-](http://www.latimes.com/news/nationworld/world/la-fg-china-politics12-2008dec12,0,2413482.story)

2008dec12,0,2413482.story based on figures from the General Administration of Customs.

⁷¹ 'China's oil demand falls sharply amid global crisis: top producer', BEIJING (AFP) Nov 16, 2008.

<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5i4rqcwkt0acYII7GFWNVUYjDo3Rw>

⁷² 'Negative economic indicators pile up as China is hit by global capitalist crisis' Jorge Martin, 12 December, 2008 <http://www.marxist.com/china-hit-by-global-capitalist-crisis.htm>

Az export értéke a GDP százalékában (2007)

■	50,0 - 91,6	(5)
▤	25,0 - 49,9	(3)
▥	10,0 - 24,9	(5)
▧	5,0 - 9,9	(14)
□	5,0 alatt	(4)
□	nincs adat	(3)

5. térkép. Az export értéke a GDP százalékában 2007-ben (Az adatok Kína 2008-as statisztikai évkönyvéből és a pekingi Kereskedelmi Minisztérium 2007. évi havi értesítőiből származnak)

A gazdasági lassulás nyilvánvalóan erőteljesen hat a foglalkoztatottságra is. A hivatalos adatok szerint a munkanélküliség máris emelkedik. Ezek a statisztikák azonban nem fedik le az ország 130 millióra becsült migráns népességét, hiszen ennek jelentős részét nem regisztrált dolgozók képezik a városi körzetekben. A valós munkanélküliségi rátát – beleértve tehát a migráns munkanélkülieket is – 12 százalékra taksálják a hivatalos 4 százalékkal szemben, és ez jövőre várhatóan 14 százalékra romlik, ami jelentős belső nyomást gyakorolhat a rendszer újratermelődésére.⁷³

A politikai sebezhetőség térbeli különbségei tovább nőnek, ha a migránsok tartományok közötti áramlását vesszük figyelembe, ahogy azt a 6. térkép ábrázolja. A migráció céltartományainak térbeli megoszlása hasonló hasonló súlypontokat jelez, mint az egy főre jutó GDP, az export/GDP arányának és a külföldi tőkebefektetéseknek az eloszlása. A térkép nem mutatja a tartományokon belüli migrációt, ami az összes migrációnak több mint a fele. Mutatja viszont azon migránsok számát és egymáshoz mért arányát, akik az adott tartományból vándoroltak el, illetve az adott tartományba vándoroltak be. A térkép érzékelhetővé teszi azt a kettős feszültséget, amelyek az elbocsátások nyomán azokon a területeken keletkezhetnek, ahonnan a munkás elvándorolt, és azokon is, ahol munkanélkülivé vált.⁷⁴

Egy kormányzati felmérés (Ministry of Human Resources and Social Security) kimutatta, hogy Kína 130 millióra becsült migráns népességének fele utazott haza a holdújévkor 2009-ben, és azok nyolcvan százaléka tért vissza az ünnepek után.⁷⁵ A szakértők a munkanélkülivé vált migránsok számát 2009-re 20-25 millióra becsülik (Huang, 2009). A Kínai Társadalomtudományi Akadémia legutóbbi jelentése szerint 2008 második felében közel 33 millió városi lakos (migráns és helybeli) veszítette el munkáját.⁷⁶

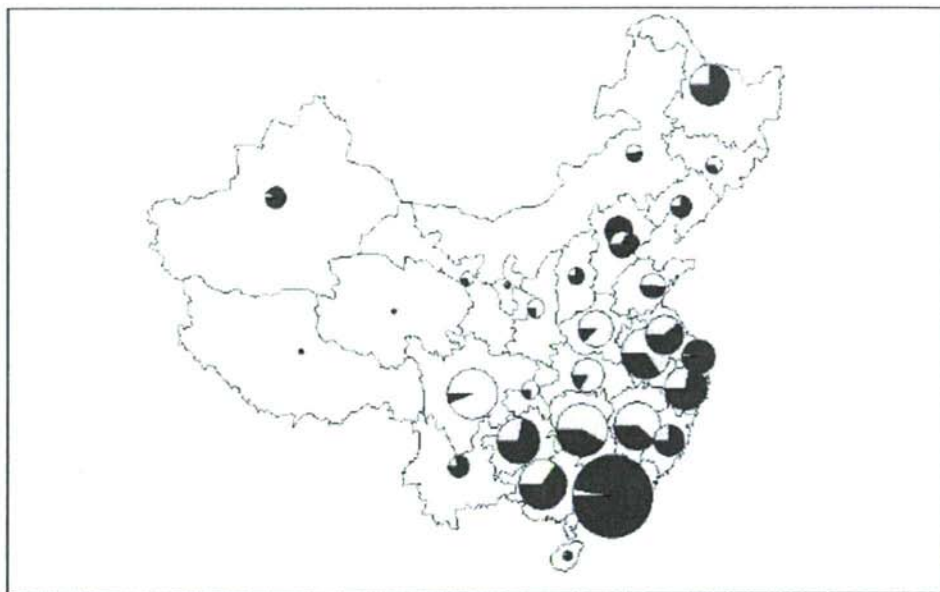
⁷³ 'Negative economic indicators ...' Martin, 2008

⁷⁴ A gyárbezárások nyomán kialakult demonstrációkról lásd 'Global Crisis Hits Chinese Migrant Workers' RFA reports Wednesday, November 05, 2008

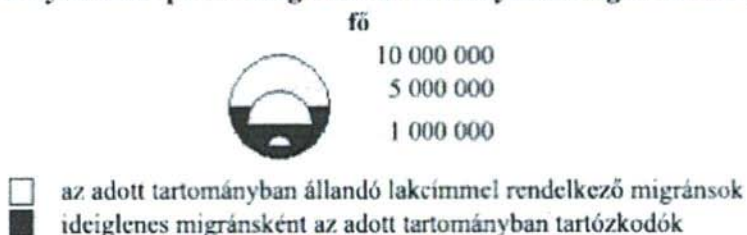
⁷⁵ <http://www.rfa.org/english/news/china/migrants-11042008054042.html>.

⁷⁶ China: Up to 26 million ... Chang, Feb. 2, 2009, referring to Chen Xiwen, director of the Central Rural Work Leading Group, central government advisory body.

⁷⁶ Hu Jintao's Great Leap Backward' by Willy Lam, Far Eastern Economic Review, Posted January

A tartományok szerepe az ideiglenes tartományközi migrációban (2000)

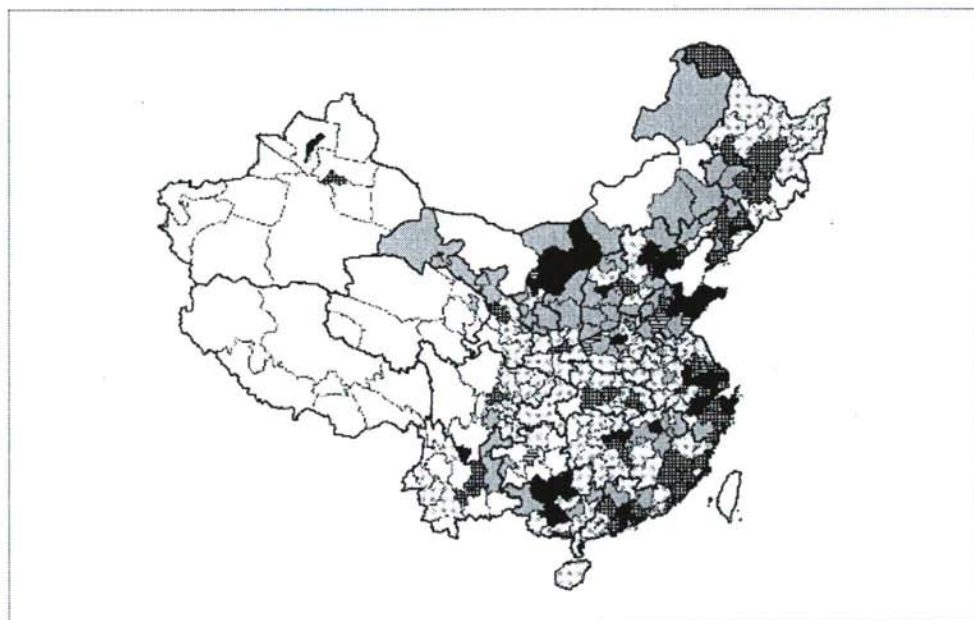

6. térkép. Az ideiglenes migráns munkások száma, akik az adott tartományból vándoroltak el, illetve az adott tartományba vándoroltak (Taubmann, W. adataiból, 2003)

A munkanélküliség nyomása egyes szakértők szerint ennél nagyobb lesz, ha a gazdasági növekedés tovább lassul. A jelenlegi foglalkoztatási szint csupán 8 százalék körüli GDP növekedés mellett lenne fenntartható. A munkaképes korúak számának várható növekedése és a GDP növekedésének a foglalkoztatás alakulására gyakorolt hatásának 2001–2007 közötti évekre számított rugalmassága alapján Lu és Gao (2009), arra az eredményre jutott, hogy a GDP ütemének 6 százalékra való mérséklődése a munkanélküliek számának megduplázódását eredményezné (Lu és Gao, 2009).

A 7. térkép azt érzékelteti, hogy a munkanélküliség egyenlőtlen térbeli eloszlása még hangsúlyosabbá válik, ha prefektúrák szintjén nézzük meg a gazdasági növekedés eltéréseit.

A térképen láthatjuk, hogy mennyire koncentráltan jelentkezhetnek a hatások. Azt feltételezzük, hogy a lehetséges feszültségek a dinamikusabban fejlődő prefektúráknál jelentkeznek leginkább. Feltételezhetjük, hogy az urbanizáció és az iparosodottság szintje, s az export aránya ezekben a prefektúrákban magasabb, hasonlóképpen a migránsok és az elbocsátottak számához és arányához. Az ebből adódó koncentrált nyomást fokozhatja, hogy ezeket a prefektúrákat olyanok veszik körül, amelyekben az átlaghoz képest alacsony és az országos átlagtól egyre jobban elmaradó egy főre jutó GDP-t jeleznek. Így ugyanis kicsi annak esélye, hogy az elbocsátott munkások a szomszédos prefektúrákban munkát találjanak, tehát az elbocsátással járó feszültségek oldódjanak.⁷⁷

A gazdasági fejlődés trendjei (2000-2005)

az egy főre jutó GDP értéke és annak változásai alapján

	nincs adat	(60)
	fejlett gyors növekedéssel	(41)
	fejlett lassú növekedéssel	(51)
	átlag körüli fejlettség és növekedés	(8)
	elmaradott gyors növekedéssel	(65)
	elmaradott lassú növekedéssel	(121)

7. térkép. A gazdasági fejlettség szintjei és trendjei, valamint ezek térbeli eltérései 2000 és 2005 között. (Az adatok a University of Michigan kínai adatbázisából származnak.)

⁷⁷ A koncentráltág veszélyeiről lásd : 'China seen facing wave of unrest ...', Buckley, 2009

Egyes szakértők a gazdasági lassulás miatt növekvő feszültségeket és egyre gyakoribbá váló, nagyobb létszámú és radikálisabb tömegtiltakozásokat jeleznek a következő évtizedekre.⁷⁸ A feszültségek a pártállami hálóra adaptációs nyomást gyakorolnak, ennek már néhány jele érzékelhető. Legfontosabbak ezek közül azok a nagyívű gazdaságélénkítő programok, amelyek zömében az infrastrukturális beruházások felgyorsításával és bővítésével a középső és a nyugati területeken növelik a munkaerő-keresletet.⁷⁹ A kérdés az, hogy milyen mértékben képesek ezek az egyébként hosszútávon ható programok a rövidtávon kialakuló feszültségek kezelésére. A hosszabb távon ható gazdaságélénkítő programok mellett rövidtávú intézkedések is kibontakoznak a már meglevő feszültségek kezelésére. Különböző szintű kormányzati szervek tartalékalapokat hoztak létre, hogy segíthessék a ki nem fizetett alkalmazottakat, akiknek legtöbbje migráns munkás. Tervek vannak arra is, hogy a cégek már indulásnál kötelező tartalékalapot képezzenek. Kína országos rendőrfőnöke felszólította a rendőrtiszteket, hogy javítsák kapcsolataikat a lakossággal és tartózkodjanak az erőszak alkalmazásától viták elrendezésére.⁸⁰ Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy fontos, hogy még időben avatkozzanak be, mielőtt a kisebb tiltakozások tömegzavargássá eszkalálódniának és tovaterjednének.⁸¹ Ezt a stratégiát hangsúlyozta Hu Jintao is a katonai főparancsnokságon tett látogatása alkalmával: "átfogóan emeljék a hadsereg képességét arra, hogy a (nemzeti és társadalmi) biztonságot érő fenyegetések különböző típusait kezelni tudják,... és erősítsék azon képességüket, hogy nem hadi jellegű katonai missziókban vehessenek részt".⁸² A kormányzat már korábban is

⁷⁸ (China Security Spring 2007 p.3). Yu Jianrong director of the Rural Development Institute's Social Issues Research Center at the Chinese Academy of Social Sciences addressing the CCP leadership, cited by Heiko Khoo in 'Rural Reform and ...', 2008

⁷⁹ E programok részletes célját a következő forrás tartalmazza: J.P. Morgan's Hands-on China Alert Series – Jing Ulrich, 'China's Confidence Building Campaign' China Confidential, Financial Times March 5, 2009

<http://www.ftchinaconfidential.com/MacroEconomy/Consumption/Household/Research/Free/WebOnly/article/20090305/3a67d66a-08f8-11de-ba4c-00144f2af8e8/cmsassets/Assets/Pdf/Research/Hands%20on%20China%20China%27s%20Confidence-Building%20Campaign.pdf>

J.P. Morgan's Hands-on China Alert Series – Jing Ulrich, 'China's NPC's – Parliament Meets Amid Global Crisis' China Confidential, Financial Times March 12, 2009

<http://www.ftchinaconfidential.com/Politics/BigMeetings/Research/Free/WebOnly/article/20090312/0005977e-0ee7-11de-8454-00144f2af8e8/cmsassets/Assets/Pdf/Research/Ulrich%20-%20NPC%20brief%20-%20Mar%2005.pdf>

'China's Protectionism Paranoia Justified' March 5, 2009. China Confidential, Financial Times F:\MFHpaper\Chinas-protectionism-paranoia-is-justified.htm

'China Eases Overseas Investment Rules for Companies' By Li Yanping, March 16, 2009, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601080&sid=a8.nKDumBnVI&refer=asia>

⁸⁰ 'Global Crisis Hits Chinese Migrant Workers' China Confidential. Wednesday, November 05, 2008 RFA reports, <http://chinaconfidential.blogspot.com/2008/11/global-crisis-hits-chinese-migrant.html>

⁸¹ 'Negative economic indicators ..' Martin, 2008.

⁸² Cited in 'Hu Jintao's Great Leap ...', Lam, 2009. A kínai politikai elitnek hatékony eszközei vannak arra, hogy a beavatkozás időben megfelelő legyen. Közvetlenül irányítja a hadsereget és a rendőrséget; jól felszerelt rohamrendőrsége 205 ezer fős; hatékony titkosrendőrsége hatalmas létszámú informátorral működik. 'Will the Chinese communist party survive the crisis? How belt-

támogatotta, hogy a migránsok a hivatalos szakszervezet tagjai legyenek, ezáltal a regisztrálatlan tömeget intézményes keretek közé tereljék. Ez a megkezdett folyamat az utóbbi hónapokban felgyorsult. A kínai össz-szakszervezeti kongresszus bejelentette, hogy taglétszáma elérte a 209 milliót, ami 16 milliós létszámnövekedés 2008 januárja és szeptembere között. A teljes tagságból 67 millió a migráns munkás, akiknek így immár egyharmada szakszervezeti tag. Ugyanakkor növekszik az igény, hogy a szakszervezet erőteljesebben lépjen fel a munkások érdekében. Ettől függetlenül szórványos önszerveződés is tapasztalható volt katonák,⁸³ valamint az értelmiség körében is.⁸⁴ Kérdés, hogy a radikális beavatkozások mellett kialakuló intézményi válaszok mennyiben és hol jelentenek visszavonulást a gazdasági és politikai alszférából, illetve a hálón kívüli szférát növelő szórványos önszerveződések milyen reakciókat váltanak ki.

Összefoglaló

Ez a tanulmány a világ pénzügyi és gazdasági válságának hatását elemzi a kínai pártállami rendszer átalakulására. A tanulmány az interaktív pártállami modellre (IPS) építve vezeti be a rendszerátalakulás fogalmát, mint a pártállami háló visszahúzódásának és a hálón kívüli új rendszer kialakulásának folyamatát. A modell értelmében az egyes alszférák átalakulásának sorrendje eltérhet. Így az átalakulás a gazdasági vagy a politikai szférában is a másikat megelőzően játszódhat le, de akár egyszerre is végbemehet a két szférában – a pártállami hálózatban meglévő hatalomelosztás jellegzetességeitől függően. Ezt a koncepciót alkalmazva alakítottunk ki egy elemző eszközt: a transzformációs dinamikát. Ez az eszköz lehetővé teszi, hogy a visszahúzódó hálóhoz viszonyítva mérjük a kibontakozó szféra változásának irányát és a változás sebességét, valamint ennek sokféle változatát. Elemeztük a különböző típusú transzformációs dinamikák térbeli, illetve időbeli eltéréseit. Részleteztük a transzformációs dinamika domináns típusait a vizsgált időszakban. Bemutattuk az összefüggést a gazdasági mutatók dinamikája és a különböző típusú transzformációs dinamikák között. Erre alapozva levontunk néhány következtetést a transzformációs dinamikák lehetséges változásaival kapcsolatban. Hipotézisünk szerint, amíg a globális növekedés táplálta a belföldi gazdaság növekedését, és közvetve hozzájárult a gazdasági átalakulás felgyorsulásához, addig az általános recesszió közvetlenül lassítja a belföldi gazdasági növekedést, s ez közvetve hozzájárulhat a politikai átalakulás előfeltételeinek kialakulásához.

shrinking may threaten one-party rule' by Mingxing Pei, 2009 March 12. Foreign Affairs , Council of Foreign Relations, US <http://www.foreignaffairs.com/articles/64862/minxin-pei/will-the-chinese-communist-party-survive-the-crisis>

⁸³ Hunan tartományban nyugállományú katonák egy 100,000 főből álló 'korruptió-ellenes brigádot' hoztak létre elbocsájtott munkásokból, szegényparasztokból és értelmiségiekből. 'Rural Reform and revolt in China' by Heiko Khoo In Defense of Marxism, Tuesday, 21 October 2008 <http://www.google.hu/search?hl=hu&q=%E2%80%9ERural+Reform+and+revolt+in+China%E2%80%9D+&meta=>

⁸⁴ 2008 december-közepi petíciójában 303 neves értelmiségi követelt politikai változásokat. Az aláírók száma 2009 elejére Kínán belül és kívül elérte a 8100-at. 'Charter 08' http://en.wikipedia.org/wiki/Charter_08 ; 'In China, anger rises ...' Demick, 2008.

Az eltérő hatások különböző nagyságú feszültségekhez vezethetnek térben és időben. A feszültségek eltérő halmozódása eltérő alkalmazkodási kényszert és eltérő azonnali, illetve hosszabb távú intézményes megoldásokat válthat ki. Közvetve befolyásolja az állam és a párt szerepét, az eddigi gazdasági átalakulási folyamat irányát és sebességét, és hatással lehet a politikai alszféra működésére is.

E hatások következménye azonban bizonytalan. A pártállam szerkezetét, működését és átalakulását leíró modell (Csanádi, 2006) tézise szerint alkalmazkodási kényszer kizárólag gazdasági krízishelyzetben alakul ki a pártállamok működése során. Ez a tézis azonban mindeddig csak olyan gazdasági krízishelyzetre nyert empirikus alátámasztást, amikor a pártállami hálón kívül csak csökevényes piac létezik. Ezekben az esetekben *először* politikai átalakulásra kerül sor, vagy egyszerre politikai és gazdasági átalakulás játszódik le. Nincs azonban tapasztalat arra, hogy milyen előfeltételei vannak a gazdasági átalakulás *után* következő potenciális politikai átalakulásnak. Kína esetében a pártállami hálón kívül jelentős piaci szféra fejlődött ki, és az kerül válságba az export magántulajdonosi koncentrációja következtében.

Nem tudjuk milyen a politikai szféra érzékenysége Kínában, és ez milyen távon bontakozik ki. Nem tudjuk felmérni a politikai szféra tűrőképességét, amikor a pártállami hálóbba integrálódott gazdasági szférában az elosztható források nagy része a hálón kívüli, válságba került piaci szférából származik. Ezt a feszültséget fokozhatja, hogy az óriási összegű állami gazdaságélénkítő csomagok zömében a hálón belüli forráselosztás növelését szolgálják, s ez által lassíthatják az átalakulás folyamatát is. Nem tudjuk, hogy a destabilizáló hatások mentén kialakuló intézményesülés a gazdaság regenerálódása esetén visszafordítható-e. Kérdés, hogy ahol a problémák felhalmozódtak, onnan térben mennyire terjednek, vagy maradnak elszigetelve. Illetve hogyan hatnak egymásra azok a feszültségek, amelyek az eddigi gyors fejlődésből származtak és azok, amelyek a jelenlegi gazdasági visszaesés folytán keletkeznek. Feltételezzük, hogy ez a hatás térben szelektív lesz, s így területileg eltérő adaptációs erőfeszítésekre ösztönzi a pártállami háló szereplőit. A különféle hatásokra adott reakciók a helyi hatóságok érzékenységétől fognak függeni, kapcsolódva a helyi hatalomeloszlás sajátosságaihoz.

A transzformációs dinamika előrejelezhetősége időben és a különböző közigazgatási szinteken bizonytalan. A transzformációs dinamika rövidtávú változásai csak ideiglenesen és helyileg áthatják alá a párt legitimációját, amely később visszaszerezhető. A kormány gazdaságélénkítő terveinek sorozata megrövidítheti a válságidőszakot, miután a gazdaságot revitalizáló intézkedések a gazdasági és a társadalmi szféra legérzékenyebb dimenzióit célozzák meg. Bizonytalan, hogy a háló milyen érzékenyen reagál akár a rövidtávú visszafogásokra és a rákövetkező társadalmi feszültségekre. Mindazonáltal ez az elmozdulás visszafordítható. Másrészt a transzformációs dinamikának ez a típusa hosszan fennmaradhat a globális krízis közvetett hatásaként. Minél hosszabban érvényesül az adott dinamika tendenciája, annál valószínűbb, hogy helyi vagy országos szinten további lépésekhez vezet, utat nyitva a visszahúzódás és a kibontakozás folyamatainak. Ugyanakkor, az kínai Statisztikai Hivatal első negyedévre vonatkozó adatai a gazdaság dimenzióiban kimozdulást jeleznek a mélypontról. A szakértők óvatosságra intenek e tendencia tartósságát illetően.

Felhasznált irodalom

Angresano, Jim (2005). "China's development strategy: A game of chess that countered orthodox development advice," *The Journal of Socio-Economics*, Volume 34, pp. 471-498. p. 471

Angresano, Jim (2008) 'The state of China's economy 2009', *The real-world economicsreview*, issue no. 48, p. 339;
<http://www.paecon.net/PAERreview/issue48/Angresano48.pdf>

Cai, Yongshun Power Structure and Regime Resilience: Contentious Politics in China. B.J.Pol.S. 38, 000–000 Copyright © 2007 Cambridge University Press. UK;

Cai, Yongshun (2008) 'Conflicts and Modes of Action in China' *The China Journal* , Issue 59, January, pp. 89-109

Csanádi, Maria (2006) Self-consuming Evolutions: A Model on the structure, Self-reproduction and Self-consumption of Party-state Systems Tested in Romania, Hungary and China. Academic Press, Budapest,

Csanádi, Maria (2009) Spatial Disparities of system transformation in China. Kézirat

Demurger, Sylvie, Li Shi, Martin Fournier, Wei Zhong (2006), 'Economic liberalization with rising segmentation on China's urban labor market' *Asian Economic Papers*, MIT Press, MIT Press, vol. 5(3), pages 58-101, June

Gyuris, Ferenc (2008): Regionális egyenlőtlenségek Kínában. Kézirat, diplomamunka. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék, Budapest. 108 o

Huang, Yasheng. (2009): The PRC Macroeconomic Performance Amid Global Financial Crisis. Paper presented in the conference "Labor Market in the PRC and its Adjustment to Global Financial Crisis". Asian Development Bank Institute, Tokyo. June 18-19, 2009.

Khan, Azizur Rahman (2004), 'Growth, inequality and poverty in China: A Comparative Study of the Experience in the Periods Before and After the Asian Crisis' International Labor Office (ILO), Issues in Employment and Poverty Discussion Paper 15.

Lai, Hairong (2008) The Causes and Effects of the Development of Semi-Competitive Elections at the Township Level in China since the 1990s Phd Thesis, Central European University

Ming Lu Hong Gao (2009): When Globalisation meets Urbanisation, Labour Market Reform, income Inequality and Economic Growth in China. Paper presented in the conference "Labor Market in the PRC and its Adjustment to Global Financial Crisis". Asian Development Bank Institute, Tokyo. June 18-19, 2009.

Sicular, Terry, Yue Ximing, Björn Gustafsson and Li Shi (2207). 'The Urban-Rural Income Gap and Inequality in China.' *Review of Income and Wealth* 53, 1: 93-126.;

Zhang, Xiaobo (2005) 'Fiscal Decentralization and Political Centralization in China: Implications for Regional Inequality', DSGD Discussion papers No. 21

Mária Csanádi: The effect of the global economic crisis to the transformation of the chinese politics

This study aims to analyze the implications of the dynamics of the world economy on the transformation of the party-state system in China. It states that, as global growth indirectly results in economic transformation, global decline may give rise to political changes. The definitions concerning the transformation and the dynamics of this transformation are based on the so-called interactive party-state (IPS) model (Csanádi, 2006). Wide ranges of statistical data are presented to measure the dynamics of the transformation and its differences in various (local, temporal and other) aspects. The study devises characteristic patterns and trends and also attempts to illustrate alterations in these patterns and trends. Most alterations correlate with changes in some economic indicators. Considering the effects of the ongoing worldwide financial and economic crisis, this study predicts that a new type of transformation dynamics may prevail in the near future. With the help of some theoretical and empirical facts, it tries to characterize the impacts of the new predominant type on the preconditions of political transformation. It indicates the uncertainties of such predictions as well. The study suggests that the global economic downturn - which escalated in 2008 - not just adversely affects the country's economic performance but is likely to increase governmental intervention via stimulus packages while decelerating economic transformation. It may also contribute to political changes. The study pays special attention to the direct and indirect effects of the global economic crisis and it detects considerable differences among Chinese prefectures. It seems that the global economic downturn and the subsequent national economic slowdown in China will result in various consequences in each prefecture. Thus, the leaders of the Chinese party-state will have to react in various ways dependent on the impacts of the crisis in their respective prefectures. These reactions are likely to remain within the discretion of the local political elites which is why such reactions will probably correlate with the local division of power between the party-state networks and that of the 'free' market sector.

A NEMZET ÉS AZ ÁLLAM DISZHARMÓNIÁJA JUGOSZLÁVIÁBAN A 20. SZÁZADBAN

A jugoszláv állam szétesését és az azt kísérő véres háborúk okait mára már könyvtárnyi irodalom elemezte. A külföldi szakértők hosszú ideig csak „barbarizmust” kiáltottak, Horvátország a permanens szerb erőszakra és a szerb nemzeti önzésre mutogatott, a nagy vesztes Szerbia pedig sértett pózba merevedett és mindenkinen ellenséget látott. Szlovénia pedig ez alatt csendben, ám annál gyorsabban az Unióba menekült.

Idővel az indulatok lecsillapodtak, s megkezdődött a térség **legtragikusabb rendszerváltásának** elemző vizsgálata. Konferenciák sokaságát tartották itthon és külföldön, valóságos konferencia-turizmus alakult ki a kérdés kapcsán. Egy tíz évvel ezelőtt a délszláv válság kapcsán Belgrádban kiadott bibliográfia több mint ezer bibliográfiai tételt tartalmaz, és a helyzet azóta szerencsére csak „romlott”.⁸⁵ Volt, aki a **megoldatlan államjogi kérdésekre** vezette vissza a drámai eseményeket, mások inkább a **megtermelt nemzeti jövedelem** feletti **egyenlőtlen osztozkodásban** látták a válság alapvető okát, de nem elhanyagolható azoknak az elemzőknek a száma sem, akik, mint jómagam, az **önigazgatási szocializmus strukturális válságaként** írták le Jugoszlávia nemzeti államokra történő feldarabolódását, hozzátéve persze, hogy a széthullás elválaszthatatlan a nemzetközi tényezők 20. század végi változásaitól. Azonban e temérdek irodalom ellenére sem sikerült megnyugtató választ adni arra a kardinális kérdésre, hogy **a válságtünetek miért kapcsolódtak össze a nemzetek centrifugális dinamizmusával**, miért bizonyultak a jugoszláv állam keretei csupán „átmeneti szállásnak” a délszláv népek számára? Miért nem sikerült **az állam és a nemzet között kezdettől fogva meglévő diszharmóniát** harmóniává, azaz tartós kohéziós erővé „szelidíteni” (*innen van előadásom címe is*), miért nem sikerült a **jugoszlávizmust** a délszláv etnikai közösségek **egységes „nemzeti kánonjává”** formálni? Benedict Anderson *Elképzelte közösségek* c.⁸⁶ munkájában kifejtett gondolatokból indulok ki: a nemzetnek nem az a lényege, hogy milyen valóságosan létező megkülönböztető jegyek alapján tartozunk egy-egy nemzethez (nyelv, kultúra, történelmi tradíció stb.), hanem az, hogy mit *gondolunk* erről. A nemzet tehát szerinte elsősorban „imaginárius” és nem politikai közösség, vagy ahogyan Anderson fogalmaz, egy „különleges kulturális termék”. És még valami. A nemzeti identitás tehát nem egy eleve adott, állandó, már-már természeti jelenség, hanem olyan „valami”, amit létrehoznak, **csinálnak** (*making a nation*), – a nemzeti identitás tehát állandó formálás, „rablás” tárgya. Paul R. Brass, a washingtoni egyetem emeritus professzora az indiai nacionalizmusról írott nagyhatású munkájában egyenesen így fogalmaz: mindebből az következik hogy az etnikai tudat nemzeti tudattá történő átalakulása „átfordítható”, más utakra téríthető, az ezzel kapcsolatos döntést pedig mindig az elit hozza meg.⁸⁷

⁸⁵ Svetska bibliografija o krizi u bivsoj Jugoslaviji. Beograd, 1996.

⁸⁶ Benedict Anderson: *Elképzelte közösségek*. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006. 19.

⁸⁷ Paul R. Brass: *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi and Newbury Park, CA: Sage, 1992. 16.

E gondolati keretek belül próbálom meg átgondolni az állam és a nemzet közötti diszharmónia problémáját. Konkrétabban: **miért semmisült meg a közös jugoszláv nemzeti ideológiának mind a három 20. századi kísérlete, miért nem sikerült az egységes állami kereteket egységes nemzeti gondolatokkal kitölteni?**

De mielőtt belekezdenék a jugoszláv állam és nemzet diszharmóniájának elemzésébe, engedjék meg, hogy posztmodern világunkban, különös tekintettel az itt helyet foglaló ifjú közönségre, néhány megjegyzést tegyek a történelem, a múlt megismerhetősége kapcsán.

Gondoljanak csak a már-már elcsépelet mondasra: **a múltnak nincs végleges verziója.** Nemcsak azért, mert a történész, jelen esetben én, egy olyan kor "teremtmenyeként" vizsgálja a múltat, amely kor túl van a pozitív hit, az "értelemre támaszkodó önbizalom" 19. századi korszakán, hanem azért is, mert történészként nem hiszek abban, hogy a történelem pusztán "a felderített tények összessége", amit csak haza kell vinni, meg kell főzni és az éppen jelenlévő gourmand (vagy kevésbé ínycsokor) közönség szája íze szerint lehet ízesíteni. Lehet, hogy azoknak van igazuk, aki Croce nyomán úgy vélik, hogy a történelem nem más, mint hogy a **jelen problémáinak** fényében látjuk a múltat. A történész feladata tehát, erősíti fel ezt a gondolatot a posztmodern történetírás lelkes követői, nem a pusztán tényfeltárásban, hanem az **értékelésben van**, a történelem tehát nem más, mint a történész **narratívája, elbeszélése.** Persze van valami igazság abban, hogy a történelem nem más, mint a történész "tapasztalata", hiszen kutatásaival ő "alkotja meg" a történelmet. Én azonban azokkal értek egyet, akik úgy vélik: "a történésznek nem az a dolga, hogy szeresse a múltat, vagy hogy magát a múlttól függetlenítse, hanem hogy birtokba vegye és megértse..."⁸⁸ E "birtokba vétel" során ugyanakkor érdemes tisztában legyünk a végeredmény esendőségével. Ha ugyanis a történelmet egy magas hegyhez hasonlítjuk, amelyet különböző szemszögből különböző formájúnak látunk – miközben tudjuk, hogy csak ezek **együttese** adja ki a hegy valódi formáját – akkor bizony sokszor és sokfelől kell megmásszunk azt a bizonyos hegyet.

Előadásomat e gondolatok jegyében építettem fel, és kérem, ennek hallgassák azt meg.

Tehát Jugoszlávia története során – s ebben Jugoszlávia koránt sincs egyedül, gondoljanak csak a magyar, vagy a lengyel állam történetére, a nemzet és az állam soha nem fedte egymást. E tartós, bár korántsem azonos tartalmú diszharmóniát alapvetően két körülményre vezethetjük vissza: 1. Egészen a 19. század közepéig – végéig nincs egységes, szuverén délszláv nemzetállam, a délszláv etnikai közösségeket, nemzeteket a Hasbsburg birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve az oszmán állam fogta egységes politikai keretbe. 2. Az 1918-ban megalakult, majd 1943-ban újjáalakult jugoszláv államterület lakói, minden törekvés ellenére **sem** rendelkeztek minden náció által elfogadott **közös nemzeti kánonnal.**

Nézzük az első problémát. Mint ismeretes, mind a Habsburg, mind pedig az oszmán birodalom etnikailag és nyelviileg heterogén volt. Nem véletlen tehát, hogy a nemzetről, az államról folytatott viták, politikai küzdelmek legneuralgikusabb pontját az adott politikai keretekhez való viszony, vagyis a **birodalmi centralizáció elfogadása, illetve a függetlenség és az autonómia** kérdése töltötte ki. Tudjuk, hogy a horvátok hosszú évszázadokig elfogadták az adott állami kereteket, legfeljebb a nemzetek közötti politikai szerepek újraosztásáért szálltak síkra. A 18. század végétől egyre harciasabban utasították el

⁸⁸ E. H. Carr: Mi a történelem? Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 24.

a német, illetve a magyar egynyelvűségre irányuló többségi törekvéseket. Az állam politikai kontrolljának növekedése e térségben is együtt járt a kulturális, nyelvi homogenizációra való törekvésekkel, illetve a politikai hatalom megosztásának potenciális veszélye például Magyarországon is csökkentette a politikai elit nyelvi pluralizmussal, kapcsolatos toleranciáját, így a horvát nyelvvel kapcsolatos toleranciát is. Egymást gerjesztő folyamatok indultak be: a Magyarországi délszlávok hasonló nemzetépítésbe fogtak, mint a példának a magyarok. Nyelvi reformok, társaságok, horvát és szerb nyelvű sajtó, illetve az adott politikai keretek autonómia, (a szerbek esetében ez vallási autonómiát jelentett), sőt föderáció irányába történő kitágításra törekvő mozgalmak jelentek meg. 1848-ra, a század végéről nem is szólva, a magyar politikai elit egyre görcsösebben ragaszkodott az egy és oszthatatlan magyar politikai nemzet gondolatához, valamint a törvényhozás, a kormányzás és a megyei adminisztráció magyar jellegéhez. Ezzel **tagadták** a nem magyar nyelvű közösségek, így a horvátok és a szerbek **nemzet jellegét** is. Ebben a helyzetben született meg a jugoszlávizmus első történelmi formája, a horvát kulturális gyökerekből táplálkozó **illírizmus**. Ljudevit Gaj és társai a **német romantika** hatására úgy gondolták, hogy az egységes nyelv megteremtése elvezet az egységes illír, azaz jugoszláv kulturális identitáshoz – márpedig szerintük a nemzet lényege ebben fogható meg. (A horvátnak ekkor három nyelvjárása volt – és ugye ha a nemzet lelke a nyelv – akkor a nemzet mégsem élhet három lélekkel.)

Szerbiai kortársaik, és közülük is hadd említsek legalább egy nevet, Vuk Karadžić is elfogadta a nemzet nyelvi-kulturális lényegét – és ezzel a szerbek is kiléptek a nemzetek modern európai porondjára. A helyzet persze meglehetősen paradox volt: csak az egyházban használt szlavenoszerb rendelkezett írott kultúrával, de eltűnt az az elit, amely ezt használta, a nép, vagyis a parasztok által használt nyelv viszont nem rendelkezett írott kultúrával. Annál gazdagabb volt szóbeli népdal és monda-világuk. A nyelvi-kulturális alapú nemzetfelfogás elfogadásával a szerbek túlléptek az ortodox egyház és vallás oszmán időkben oly fontos, ám a horvátoktól őket generálisan megkülönböztető protonacionalista nemzetképén. Az egyházi szlávtól történő eltávolodás egyúttal lehetővé tette a népnyelv, a szerb népi kultúra és történelmi hagyományok magas kultúrába történő beemelését. E kulturális építkezés mellett a szerb nemzetépítést az oszmán hatalmi központtól való függetlenedés, az autonómia, majd az állami függetlenség és az állami intézmények kiépítésének szükségessége uralta. Logikusan jelent meg a 19. század közepén Szerbia külpolitikájában az a kérdés, mi legyen a formálódó szerb **állam** nemzeti feladata. Ők ugyanis úgy látták, hogy az állam, a kicsiny Szerbia területén csak a nemzet (felfogásuk szerint a boszniai népcsoportok, vagy a bolgárok is a szerb nemzet részét képezték) töredéke él – a nemzet és állam diszharmóniáját pedig az állam **területének** növelésével lehet és kell feloldani. Megfogalmazódott tehát, az olasz egyesítés analógiájára Szerbia Piemont szerepe. Megvolt tehát a közös nyelv, létezett már egy kicsiny, fél-független, ám annál dinamikusabb szerb állam is, a kérdés most már az volt, a sokféle kulturális tradíció közül melyiket, vagy melyeket emeljék be a közös jugoszláv kulturális kánonba. Erre a 19-20. század folyamán háromféle kísérlet történt:

- 4) Az elsőt, mint már utaltam rá, **romantikus nyelvi-kulturális** alapú irányzatnak nevezhetjük, ez volt az **illírizmus**. Az illírizmus mögött mindig látnunk kell a **német romantika** hatását, a nemzetépítésnek azt a korabeli, Európa keleti felén oly nagyhatású felfogását. Ennek lényegét most a mi szempontunkból így foglalhatnám

össze: döntően egy **szintetikus nemzeti ideológia** megteremtésén múlik a nemzetek léte, avagy délszláv esetben az eddig politikai kényszerűségből külön járó etnikai csoportok egyesülése, a **jugoszláv nemzet** létrejötte. A jugoszlávizmusnak ez az első, horvátnak is nevezett változata, paradox módon, alapvetően szerb népi kulturális tradíciókból táplálkozott. (Gondoljunk csak híres népdalkiadásaikra, amelyek ekkor nyugaton komoly visszhangot váltottak ki, és olyan költők fordították le őket németre, mint Goethe.) E variáció tartós fennmaradása elé azonban komoly akadályok gördültek: mindenek előtt az, hogy a horvát és a szlovén nemzeti elit fejlett irodalmi, kulturális hagyományoknak kellett hogy hátat fordítson, és hiányzott az állam egységesítő hatása is, mivel a közös állam egyenlőre csak titkos álom volt még. A nemzet és állam közötti diszharmónia ekkor tehát a közös állam hiányában és a formálódó szintetikus jugoszláv ideológia közötti ellentmondásban nyert kifejezést. Hiányzott az a szláv állam, amely a maga eszközeivel, lásd Franciaország, az egységesítés motorjává válhatott volna, egyik délszláv népcsoport kultúráját domináns helyzetbe hozta volna, míg a másikat marginalizálta volna. (Az államkeretek miatt, mint már utaltam rá, a horvát és a szlovén nemzeti törekvések a Habsburg birodalmi centralizációval és a magyar politikai nemzettel konfrontálódtak.) Azt se felejtjük el, hogy a 19. század végére a német romantika hatása erősen megkopott, és az irodalmi realizmus, a materializmus és a pozitívizmus jelentősen csökkentette ennek a nemzeti idealizmusnak a hatását a délszlávok körében is.

- 5) A jugoszlávizmus a 19- 20. század fordulóján vált ismét népszerűvé, és három irányba fejlődött. A modernizmus és a magyar homogenizáció szellemi- politikai hulláman felerősödő jugoszlávizmus még mindig kénytelen volt nélkülözni az állam védő kezét, de már nem sokáig. Képviselői szentül hitték, hogy az egységes kulturális identitás már nem szerb alapokon fog nyugodni, hanem mindhárom ágból **egyenrangúan építkeznek** majd, ezt nevezzük **multikulturális modellnek**. Nemzetfelfogásuk magját a **három etnikai ágból, törzsből kinövő egységes jugoszláv nemzet alkotta**. Hogy a nemzet e három ágának, a szerbnek, a horvátnak és a szlovénnek a kulturális, történelmi tradícióiból mit kell majd beemelni és hogyan a közös nemzeti kánonba, nos ez komoly viták tárgyát képezte. De ott voltak a **kulturális unifikáció** hívei is, akik a három kulturális tradícióból a **szerbet** akarták standardizálni. De ne feledkezzünk meg a harmadik irányzatról sem, megjelennek a **nemzetek feletti modell** képviselői is. Az első jugoszláv állam e három szellemi áramlatból táplálkozott, a jugoszláv kulturális trónt azonban a két világháború között egyik „trónkövetelő” irányzat sem tudta tartósan elfoglalni. Paradox módon az unifikáció hívei voltak a leggyengébbek, inkább a multikulturális irányzat képviselői uralták a kulturális teret. Hadd utaljak olyan Európa szerte ismert képviselőikre, mint Ivan Meštrović szobrász és külügyér, vagy Ivo Andrić és Miroslav Krleža írók. A politikai és szellemi elit azonban inkább elbeszélte egymás mellett, semhogy együttműködött volna – a döntően szerb etnikai gyökerekkel rendelkező politikai elitet pedig elfoglalta a jelentős mértékben kibővült hatalmi tér kitöltésének mámorító feladata. **Fontosabb volt számukra az állam építése a nemzet építésénél.** Az erőteljes szerb alapú politikai centralizáció ellenére a közös nemzeti ideológia „csinálását”, a közös kulturális kánon formálását az állam elhanyagolta, inkább az egyes nemzeti elitek ügyének tekintette.
3. És végül a harmadik, és ez ideig az utolsó változat. A második, vagy közismert nevén

Tito Jugoszláviájában, egy rövid időt leszámítva, már nem kísérleteztek a különböző kultúrák vegyítésével, hanem **egy nemzetek feletti** jugoszláv identitás és kultúra kidolgozásán munkálkodtak, erőteljes állami részvétellel, amit a közismert jelszóba sűrítettek: **testvériség, egység**. 1945 után kiszélesedett a délszláv nemzetekbe beemelt etnikai közösségek száma (macedónok, majd bosnyákok) is. Az egyes nemzeti, sőt nemzetiségi kultúrák továbbélése is biztosított volt, egy feltétellel, ha elfogadják a közvetlen múlt, a második világháború partizán értelmezését, illetve az államhatalom adott politikai jellegét (előbb a klasszikus szovjet típusú államszocializmust, majd az öngazgatási szocializmust). A **kommunisták jugoszlávizmusa** generálisan különbözött a korábbi unitarizmustól, sőt multikulturalizmustól is. Lemondtak a közös etnikai eredet és egységes nemzet mítoszáról és hivatalosan is deklarálták az állam soknemzetiségű jellegét. A közös jugoszláv kultúra megteremtését azonban továbbra is elérendő célnak tekintették, mivel a nemzeti problematika egészét történelemileg elavult kategóriának tartották, amely majd csendben a történelem homályába vész. A „*testvériség – egység*”, vagy hogy a sztálinista formulát idézzem, „*formáját tekintve nemzeti, tartalmát tekintve szocialista*”, jelszával egy **nemzetek feletti kohéziós ideológiában, kultúrában gondolkodtak**. Ez a nemzetek feletti kultúra nem összekötötte, hanem inkább magába olvasztotta volna a horvát, a szerb, a szlovén, a makedón, a bosnyák, de a nemzetiségek irodalmi kultúráit, történelmi tradícióit is. Az állam és a nemzet között tehát egy **újfajta diszharmónia** jött létre. A 60-as évektől felerősödő szellemi, kulturális folyamatok ezt a diszharmóniát egyre határozottabban **nemzeti** irányba oldották fel. A hatvanas évek szlogenje már így hangzott: „minden nemzetnek, nemzetiségnek joga van, hogy szabadon fejlessze saját kulturális identitását.” Az állam, a szövetségi politikai elit tehát, miközben továbbra is ragaszkodott az egységes állam fenntartásához, bár egyre több centrális hatalmi jogkört adott át a köztársaságoknak, lemondott az egységes identitás, a „képzelt közösség” építéséről. A **jugoszlávizmus néhány európeér értelmiség játszóterévé zsugorodott**. A délszláv szellemi teret egyre dinamikusabban a horvát, a szerb, és még sorolhatnám, **nemzeti elkötelezettségű irányzatok töltötték ki**, így szellemileg szabadabbá vált az út a centrifugális erők előtt. A 20. század hetvenes éveire kialakult egy olyan állam, amelynek polgárai nem tudtak közös nevezőre jutni sem az irodalmi, sem a történelmi kánon tekintetében – különösen nem voltak hajlandók elfogadni az állam legitimációs magját képező partizán múlt egyoldalú, hivatalos interpretációját. A közös, hősi harc mítosza viktimológiai párharccá változott – ki szenvedett többet kitől a múlt során.

Zárásként hadd idézzem ismét Benedict Andersont: „*a nemzet életrajzát stukturáló halálok valóban különlegesek*.”⁸⁹ Igen, különlegesek. Jugoszláviát tragikus polgárháború kísérte utolsó útjára, és ez volt az új nemzetállamok születésének kísérőzenéje is. **A diszharmónia feloldódott. De valóban feloldódott?**

⁸⁹ Benedict Anderson: i.m.170.

Enikő A. Sajti: The disharmony of the Nation and the State in Yugoslavia in the 20th century

In her lectures Enikő A. Sajti tries to answer the questions related to the Yugoslavian state's disintegration, explore the reasons for the subsequent wars which were connected to the centrifugal dynamism of nations, illustrate why the Yugoslavian state's framework proved to be only a „provisional” structure for the Southern Slavic nations in the Twentieth Century, and shed light on why the disharmony between the state and the nation couldn't be solved from the beginning. Her concerns: why all the three attempts to create a collective national ideology were eliminated in the 20th Century, and why the uniform framework of the state couldn't be filled with collective national thoughts. Before Sajti attempts to give an answer to these questions, she makes some remarks about the recognition of history and the past, and then she traces the disharmony between the state and the nation to two basic conditions: First of all there was no single or uniform Southern Slavic nation state till the end of the 19th Century, and secondly the residents of the Yugoslavian state constituted in 1918, then reestablished in 1943, never had a common national canon accepted by every nationality - despite all efforts to create one. Though in the course of the history of Yugoslavia the state and the nation never completely jibed, they tried to create a common Yugoslavian national-cultural canon. Sajti alludes to three endeavours that were fully explicated in later periods. The first trend was „Illyrianism”, which was a romantic, linguistic and cultural based trend (bearing marks of German romanticism). A synthetic national ideology, it paradoxically drew on native Serb national-cultural traditions. But this first trend of „Yugoslavianism” lacked the single and uniform Slavic state that could be the moving spirit of ideology, and this option would have put one Slavic group in a dominant position while the others would have been isolated and pauperized. Three trends developed from Yugoslavianism at the end of the Nineteenth Century. Followers of the multi-cultural model wanted to construct from all of three branches in equal shares and they imagined a single Yugoslavian nation that would have been derived from the three main ethnic groups (Serbian, Croatian, Slovenian). But the advocates of cultural unification wanted to standardize only the Serb traditions from these three ethnic-cultural traditions. And of course the followers of supranational model also appeared. The first Yugoslavian state was influenced by these three intellectual trends, but none held sway over the public. The final trend evolved in Tito's Yugoslavia: they laboured at the development of supranational Yugoslavian identity and culture with forceful state intervention, which was expressed in the well-known rallying cry: „brotherhood and unity.” Communistic Yugoslavianism gave up the mythology of a collective ethnic origin and uniform nation, and they officially declared a multiracial state. The communists were pondering about a supranational cohesive ideology that wouldn't have connected, but rather would have assimilated the Serbian, Croatian, Slovenian, Macedonian, Bosnian and other ethnic literary cultures and historical traditions. Consequently between the state and nation a new disharmony came into existence, which leaders during Tito's rule tried to solve with nationalism. The Southern Slavic intelligentsia was filled with nationalist tendencies, thus in the 70's Yugoslavia became a country where the citizenry couldn't agree about either the literary or the historical canon. Instead of providing a definite answer Enikő A. Sajti closes her lectures with a question wondering whether this kind of disharmony has really been dissolved by the disintegration of Yugoslavian state and the birth of new nation states or not.

A MAGYAR-ROMÁN KAPCSOLATOK MIGRÁCIÓS KONFLIKTUSAI 198-1989

Adalékok a magyar-román kapcsolatok migrációs konfliktusainak történetéhez

1. A 1987-89 táján a menekültügyi problémák szinte azonosnak tűntek a magyar-román kapcsolatok egészével. A Romániából érkező menekülthullám eltakarni látszott a két ország kapcsolatának és konfliktusainak egyéb dimenzióit – hiszen a „falurombolás” keltette feszültségek is beletartoztak –, de azt a tényt is, hogy harmadik országok migránsai is egyre inkább tekintettek úgy Magyarországra, mint alkalmas cél- vagy tranzit-országra. Ráadásul a magyar politikai vezetés számára kedvező lehetőséget nyújtott a „reform-szocialista ország” pozitív alternatíváját reprezentálni nyugaton a Romániából ide vonzódók tömegének felmutatásával. Magyarország a nyolcvanas évek közepéig menekülteket adott a világnak, 1987-től viszont már maga fogad menekülteket, 1988 és 1995 között pedig több, mint 130 ezer menekültet vettek nyilvántartásba az országban. A román állampolgárok beáramlása a rendszerváltás-kori magyar belügyi szerveket addig ismeretlen feladatok elé állították. Magyarország 1989 márciusában csatlakozott a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi Genfi Egyezményhez. A helyzet kezelése határ- és igazgatásrendészeti, köz- és állambiztonsági intézkedéseket igényelt, miközben „testvérpárt”-közi tárgyalásokra éppúgy szükség volt, mint diplomáciai, nemzetközi politikai és jogi megoldásokra.

Annak, hogy közkeletűen „romániai menekültek”-nek nevezett migrációs csoport kitüntetett figyelmet vívott ki magának, a jelenség összetett voltával is magyarázható. A két, ugyanazon (kommunista) szövetségi rendszerhez tartozó ország között egyre feszültebbé váló nemzetközi, (párt)politikai és ideológiai diszkrepanciák a politikai vezetői szférán túl is állandósították a polémiait. A sajtó, a történettudomány, vagy a Magyarországon formálódó többpártrendszer éppúgy részese lett a két ország közötti, változó hevességgel dúló vitáknak, mint ahogyan nemzetközi szinten is támogatókat kívántak szerezni a szembenálló felek. Ebben a helyzetben a legkülönbözőbb értelmezések, adatok és érvelések láttak napvilágot a Romániából Magyarországra távozók számát, döntéseik céljait és motívumai illetően. Az alapképlet látszólag egyszerű: a zsarnokság felől mindig a szabadság felé tart a menekülők útvonala. A különböző migrációs okok között azonban csupán annyi az azonosság, hogy valamely csoport a kényszerből hagyja el lakókörnyezetét: e kényszerek között tarthatjuk számon a politikai üldözést, a nemzetiségi vagy faji diszkriminációt, a katasztrófákat, a háborúkat és fegyveres konfliktusokat, végül a munkanélküliséget, a gazdasági vagy szociális ellehetetlenülést. Románia vonatkozásában a tárgyalt időszakban nyilvánvaló leegyszerűsítés lenne a politikai motívumot kizárólagossá tenni. Igaz, hogy a Romániából érkezett menekültek elsősorban a „demokrácia hiányára, a terrorra, a lakosság szinte teljes egészét átfogó besűgőhálózatra”, a nemzetiségi sérelmekre (a „falurombolásra”) panaszkodtak, de a hivatalos propaganda híresztelése ellenére köztudott volt, hogy Romániában a lakosság többsége – nem csak az európai átlaghoz, de a magyarországi viszonyokhoz képest is – nagyon alacsony, és folyamatosan romló életkörülmények között élt. Mindezekből elsősorban mégis a politikai motívumok a meghatározóak, hiszen ennek az

meghatározó jelentősége volt nem csupán a romániai állampolgárok távozási szándékában, hanem a magyar állam, a belügyi szervek intézkedéseit illetve a közvélemény befogadási hajlandóságát illetően is.

A menekültkérdés a hazai és nemzetközi közvélemény számára sokáig román-magyar konfliktusnak tűnt: Magyarország és Románia között illetve a magyar kisebbség és a Ceaușescu-i diktatúra között. „Az utóbbi időben, főképpen a magyar nemzetiségűek hátrányos megkülönböztetése miatt és az életviszonyok rosszabbodása miatt növekszik azoknak a legálisan vagy illegálisan hazánkba érkező – döntő többségben magyar nemzetiségű – állampolgároknak a száma, akik nem szándékoznak visszatérni a Román Szocialista Köztársaságba”.⁹⁰ A román-magyar relációban jelentkező okok között az első helyen az 1987-ben megkezdődött ún. terület- és településrendezési program – hivatalos román szóhasználatul „szisztematizálás”, a magyar köznyelvben „falurombolás” – állt. Emellett a Ceaușescu-i diktatúra emberi jogokat sértő gyakorlata játszott jelentős szerepet, amely a magyar, német és zsidó kisebbség vonatkozásában az etnikai diszkriminációval is párosult. Nem elhanyagolható tényezője volt a migrációs motívumoknak a gazdasági és szociális gondok sokasága sem. A román állampolgárok beáramlása a magyar belügyi szervek részéről határ- és igazgatásrendészeti, köz- és állambiztonsági lépéseket igényelt, miközben „testvérpárt”-közi tárgyalásokra éppúgy szükség volt, mint diplomáciai, nemzetközi politikai és jogi megoldásokra. A migrációs folyamat bonyolult problémakörének vizsgálata során általában a román kivándorlási engedéllyel érkezők, a visszatérni nem kívánó beutazók és – a legnagyobb publicitásban részesülő – „zöldhatáros menekülők” kerültek a figyelem középpontjába. Az ügyek egy további típusa azonban – diplomáciai, illetve operatív–állambiztonsági titkosságuknál fogva – mindmáig ismeretlen.

Voltak ugyanis olyan személyek, csoportok, akik valamely külföldi magyar képviseleten igyekeztek segítséget kérni Magyarországra településükhöz. A kényes helyzet részesei így a Magyarország – Románia – menekültek konfliktusba bevonták a külképviseletet fogadó országot is, amely akaratán kívül kényszerült mérleg nyelve szerepét betölteni. Az eseteket különböző eszközökkel, módszerekkel kívánták megoldani, több-kevesebb sikerrel. Az eddig feltáratlan dokumentumok a magyar és a román diplomácia, hírszerzés, elhárítás több szinten zajló rejtett küzdelmét jelzik, miközben a két ország – mellesleg ugyanazon ideológiai-katonai szövetség részeseként – szembesült a rendszer teljes széthullásával.

2. Sokáig kezelhetetlennek tűnt az a helyzet, amely Szófiában alakult ki, ahol öt hónapon keresztül lakott egy menedéket kérő erdélyi csoport a magyar nagykövetségen. Az esetről az angol kommunista párt hivatalos hetilapjában 1988 novemberében jelent meg az első tudósítás. A riport címén – „Menedéket keresve Ceaușescu elől” – túl az alcím pontosan jelezte a kényes és rendkívüli helyzetet: „Romániának saját magyar nemzeti kisebbségével

⁹⁰ A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok ügyeivel foglalkozó Állami Tárcaközi Bizottság tájékoztatója a fővárosi valamint megyei tanács vb-titkároknak a Magyarországon tartózkodó és hazatérni nem kívánó külföldi, elsősorban magyar nemzetiségű román állampolgárok helyzetének rendezésével kapcsolatos tanácsi feladatokról. 1988. április 14. MSZMP KB KAO. MOL M-KS 288. f. 31/21. ö. e.

szembeni bánásmódja példa nélkül álló diplomáciai incidenst eredményezett Bulgáriában”. A lap beszámolt arról, hogy 1988. szeptember 24-én öt gyerek és hét felnőtt elhagyott egy Romániából Bulgáriába érkezett üdülőcsoportot és segítséget kértek a magyar nagykövetségen, hogy csatlakozhassanak Magyarországon élő családtagjaikhoz. Bár a magyar diplomácia szigorú hírzárlatot rendelt el, az Interparlamentáris Unió akkoriban Szófiában tartott konferenciáján részt vevő magyar delegáció vezetőjétől mégis eljutottak az újságírókhoz a disszidálásról szóló információk. Az év végén az angol riporterek azzal a kéréssel fordultak a szófiai magyar nagykövethez, hogy interjút készíthessenek a menekültekkel, ugyanis a beosztott diplomatáktól semmiféle információt nem kapnak. Simics Sándor nagykövet azzal hárította el a megkeresést, hogy a sajtónyilvánosság károsan befolyásolhatja a már hetek óta tartó feszült helyzet esetleges sikeres megoldását.⁹¹

A színtalpak mögött természetesen kezdettől fogva nagy taktikai csatát vívtak a politikai, kormányzati és diplomáciai szereplők.⁹² A román vezetéssel az események bekövetkeztekor történt azonnali diplomáciai üzenetváltások nyilvánvalóvá tették, hogy a helyzet kétoldalú, magyar-román megállapodás útján nem oldható meg. Bukarest ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a menekültek térjenek vissza Romániába, és a lakóhelyükön adják be kivándorlási kérelmüket, amit román részről „késznek soron kívül kedvezően elbírálni”. A menekültek azonban – a súlyos megtorlás lehetőségétől érthetően tartva – ezt semmilyen körülmények között sem voltak hajlandóak elfogadni és a magyar részről is úgy értékelték, hogy biztonságuk Romániába történő visszatérésük esetén nem garantálható. 1988. október 4-én a Genfi Misszió révén első ízben kérték fel közreműködésre a Nemzetközi Vöröskeresztet, amit a Magyar Vöröskereszt október 17-i levelében megismételt.

Ugyanakkor megkezdődtek a diplomáciai tárgyalásokat az ügyben kezdettől fogva semlegességét hangoztató Bulgáriával is. Magyarország azt az álláspontot képviselte, hogy a kérdés aktív bolgár közreműködés nélkül nem oldható meg. Végül közel fél év taktikai küzdelmeinek eredményeképpen változott meg a helyzet. Az 1988. október 14-én Szófiában lezajlott külügyminiszter-helyettesi megbeszélésen a magyar fél megkísérelte a bolgár felet rávenni a menekültek elengedésére Magyarországra, vagy valamely harmadik országba. Előzetesen már a jugoszláv illetékesek hozzájárulását is megszerezték az esetleges átutazásukhoz. A bolgár hivatalos álláspont azonban változatlanul azt volt, hogy az ügyet magyar-román megállapodással kell rendezni. Ugyanakkor azt már a tárgyalások kezdetén sikerült magyar részről elfogadtatni, hogy a lehetséges megoldások közül kizárják a menekültek visszajuttatását Romániába.

Október 26-án a magyar kormány nevében a külügyminisztérium jegyzékben kérte fel a bolgár kormányt, hogy vállaljon közvetítő szerepet olyan megoldás kialakításában, amelynek eredményeként a menekültek Magyarországra, illetve harmadik országba

⁹¹ Brit újságírók levele az erdélyi menekültek ügyében. Magyar Népköztársaság Nagykövetsége jelentése, Szófia, 1989. január 4. KÜM TÜK visszaminősített iratok 1989. MOL XIX-J-1-j. 76. d. 3/Szt/89.

⁹² Erdélyi menekültek a szófiai magyar nagykövetségen. KÜM III. Területi Osztály 1989. február 21. KÜM TÜK visszaminősített iratok 1989. MOL XIX-J-1-j. 76. d. 00172/1/89.

távozhathatnak. Erről Várkonyi Péter külügyminiszter október 28-án a Varsói Szerződés Külügyminiszteri Bizottsága budapesti ülésén tárgyalta Petar Mladenov bolgár külügyminiszterrel, majd november 9.-én levélben is felkérte őt személyes közreműködésre. Az ülés alkalmával Várkonyi Péter Ioan Totu román külügyminiszter útján újabb kísérletet tett a román álláspont megváltoztatására – eredménytelenül.

1989. január 9.-én Németh Miklós miniszterelnök fogadta Andrej Lukanovot, a Bolgár Kommunista Párt póttagját, külgazdasági minisztert, aki a Magyar–Bolgár Gazdasági és Műszaki–Tudományos Együttműködési Bizottság XIII. ülésszakán tartózkodott Budapesten. A találkozó során a kétoldalú és a KGST keretében megvalósuló gazdasági együttműködés kérdései mellett Németh Miklós szóba hozta a szófiai magyar nagykövetségen – immár negyedik hónapja – tartózkodó 12 magyar nemzetiségű román állampolgár ügyét.⁹³ Rámutatott, hogy a megoldás elhúzódása miatt a hazai és a nemzetközi tájékoztatási szervek részéről egyre nagyobb nyomás nehezedik a magyar vezetésre. Nevezettek visszaszolgáltatását Romániának magyar részről nem lehet elfogadtatni sem a hazai, sem a nemzetközi közvéleménnyel. De ezt a magyar vezetés egyébként sem vállalhatja, mert a tapasztalatok szerint nevezettek Romániában súlyos testi és lelki megtorlás várna. [1. sz. melléklet]

Németh Miklós kifejtette, hogy az ismert román hozzáállás lehetetlenné teszi a menekültügy magyar-román relációban történő rendezését, ezért a kedvező megoldáshoz a bolgár fél segítsége szükséges. Kérte Lukanovot, hogy továbbítsa a bolgár vezetésnek, elsősorban Georgi Atanaszov miniszterelnöknek a magyar vezetés vonatkozó kérését. Az elfogadható megoldás előfeltételeként azt is kérte, hogy a bolgár fél legalább tartsa fenn a kialakult helyzetet, s a menekültekkel szemben ne tegyen egyoldalú lépéseket. Ez utóbbira Lukanov a bolgár vezetés nevében határozott ígéretet tett, de ugyanakkor a már ismert bolgár álláspontot ismételte meg. Jelezte, hogy a bolgár vezetés megérti a kérdés emberi vonatkozásait, s e tekintetben nem kétséges, hogy melyik oldalon áll. Ugyanakkor Bulgária és Románia között a hasonló esetek kezelésére hatályos szerződés van érvényben, amelyet nem hagyhatnak teljesen figyelmen kívül. Érzékeltette, hogy egy esetleges egyoldalú bolgár döntés nem szolgálná a bolgár-román kapcsolatokban kialakult helyzet javítását. Azt javasolta, hogy a menekültügyben kezdeményezni kellene egy újabb magyar-román külügyminiszteri megbeszélést.⁹⁴ Németh Miklós végezetül megemlítette, hogy a magyar fél mindenképpen célszerűnek és hasznosnak tartaná a menekültügyet még Grósz Károly és Todor Zsivkov főtitkárok ez évre tervezett, elvben már egyeztetett szófiai találkozója előtt rendezni.

⁹³ Tolmácsjelentés Andrej Lukanov, a BKP PB póttagja, külgazdasági miniszter és Németh Miklós miniszterelnöknél tett látogatásáról (szófiai menekültügy) KÜM III. Területi Osztály 1989. január 11. KÜM TÜK visszaminősített iratok 1989. MOL XIX-J-1-j. 76. d. 00172/1/89.

⁹⁴ „A magyar-román párbeszéd felunásának főosztályunk változatlanul nem látja értelmét. Az ügy kedvező megoldását továbbra is a bolgár félnél célszerű szorgalmaznunk.” Pro domo megjegyzés az irat végén

Január 28-29-én a szófiai nagykövetség lehetővé tette, hogy a magyar sajtó és a televízió – korlátozott terjedelemben és mélységben – hírt adjon a menekültekről. Ezt jelzésként szánták a bolgár félnek annak érzékeltetésére, hogy a megállapodásuk ellenére nem áll a magyar fél módjában és érdekében a kérdés diszkrét kezelésének további elnyújtása.

A Külügyminisztérium koordinálása mellett párhuzamosan folyt a megoldás lehetséges, konkrét módozatainak egyeztetése a Nemzetközi Vöröskereszt, illetve a Bolgár és a Magyar Vöröskereszt vonalán is. [2. sz. melléklet] Célzott információkkal arra irányították a bolgár fél figyelmét, hogy csökkentheti a konfrontálódás veszélyét Romániával, ha a menekülteket egy nemzetközi szervezetnek adja át és harmadik ország felé engedélyezi a kiutazásukat. Ugyanakkor jelezték azt is (amire Németh Miklós is utalt), hogy a magyar félnek nem áll módjában az 1989-re előirányzott felsőszintű találkozók konkrét időpontjáról tárgyalni, amíg a menekültek Szófiában tartózkodnak. Ezekkel a lépésekkel egyre nagyobb nyomás nehezedett a bolgár vezetésre a menekültügy megoldásának elhúzódása miatt.

Végül 1989. február 13-án Marij Ivanov a külügyminiszter első helyettese közölte a magyar nagykövettel, hogy lehetővé teszik a menekültek távozását a Nemzetközi Vöröskereszt útiokmányaival és képviselőjének kíséretében Ausztriába. A feltételek és a részletek alapos egyeztetése után a menekültek 1989. február 17-én elhagyták Bulgária területét osztrák repülőgépen, bécsi úticéllal. A bolgár fél kérésére a menekültügy lezárásáról először a bolgár hírügynök adhatott ki közleményt, február 17-én este.⁹⁵ Egy héttel a helyzet sikeres megoldása után a Simics Sándor nagykövet szigorúan titkos feljegyzésben tájékoztatta Várkonyi Péter külügyminisztert a szófiai események ismeretlen részleteiről.⁹⁶

Az előzetes megállapodás szerint Christina Kruck, a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője Budapestről történt megérkezése után február 17-én 10.00 órakor utolsó egyeztető megbeszélést tartott a bolgár vöröskereszt székházában. Egyetlen kérdésben kellett még megállapodni. A bolgár fél elképzelése szerint közvetlenül a menekülteket szállító repülőgép felszállása után, vagy a repülőgép bécsi landolását követően kívánták kiadni a távirati iroda (BTA) közleményét. Kruck asszony azonban ezt határozottan visszautasította és kitartott amellett, hogy majd csak az ő hétfői, február 20-i telefonértesítése után adhatja ki a BTA a menekültekkel kapcsolatos közleményét. Ezt a bolgár fél végül tudomásul vette.

Kruck asszony külön felkérte a magyar nagykövetet, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a menekültek eltávozásának tényéről addig illetéktelenek – különösen a magyar sajtó – ne szerezzenek tudomást. A nagykövet felajánlotta, hogy az egyik diplomata Kruck asszony és a csoport tagjai közötti nyelvi nehézségek áthidalása érdekében elkísérhetné a menekülteket Bécsig. Kruck asszony azonban ezt a javaslatot határozottan elutasította.

⁹⁵ Tájékoztató a szófiai menekültügy lezárásáról KÜM III. Területi Osztály 1989. február 21. KÜM TÜK visszaminősített iratok 1989. MOL XIX-J-1-j. 76. d. 00172/3/89.

⁹⁶ Menekültek távozása. Magyar Népköztársaság nagykövetsége, Szófia. 1989. február 22. KÜM TÜK visszaminősített iratok 1989. MOL XIX-J-1-j. 76. d. 3/3/Szt/89.

A menekültek biztonságos utazásához szükséges hírzárlat biztosítása érdekében délelőtt 11.00 órakor megszakították a nagykövetség belső és külső telefonforgalmát. Csak egyetlen, a titkárságon üzemelő be/ki jövő vonal élt ettől kezdve. Délben elengedték a bolgár adminisztratív-technikai személyzetet – a gépkocsivezetők kivételével. Ettől az időponttól kezdve a nagykövetség épületét senki nem hagyhatta el, illetve oda senki nem jöhetett be. 13.15 órakor két követségi alkalmazott jelenlétében a nagykövet ismertette a nyolc felnőtt menekülttel az ügyükbe addig történt fejleményeket, a bolgár kormány döntését és annak fontosságát. Ismertették velük a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőjével Christina Kruck asszonnyal 14.30 órakor történő találkozásuk körülményeit, elutazásuk módját, időpontját és úticélját, illetve a szükséges útiokmányok átvételének és a nyilatkozatok aláírásának szükségességét, jelentőségét.

Felhívták a figyelmet, hogy az előttük álló néhány órában mennyire fontos a fegyelmezett viselkedés és az egymásra utaltság. Figyelmeztették a menekülteket arra is, hogy útipoggyászként egy-egy sportszatyorban csak a legszükségesebbeket vihetik magukkal. Ígéretet kaptak arra, hogy a többi, személyes holmijukat tartalmazó csomagjukat egy kamionnal a legrövidebb időn belül utánuk küldik. Központi engedélyezés alapján a menekült házaspárok részére két-két ezer, a felnőtt fiú részére ezer forint zsebpénzt fizetett ki a nagykövetség számadója. Az elhangzottakat az érintettek fegyelmezetten, látszólag felkészülten vették tudomásul. A szerdai fényképezkedés után ugyanis ráérezve a dolgokra – talán nem is először – megkezdték holmijaik összecsomagolását.

14.35 órakor megérkezett a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője Christina Kruck asszony, akit elkísért a Bolgár Vöröskereszt elnöke Ignatov, Marinov, a nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője, M. Karaszimeonov, a külügyminisztérium nemzetközi jogi szakértője, a konzuli osztály helyettes vezetője valamint az „illetékes szervek” egy képviselője. Az előzetes megállapodás szerint az átadási eseményen részt vett és minden aláírást videokazettára rögzített két szakember. A nagykövetségre történt megérkezés után közvetlenül Karaszimeonov telefonon értesítette a történetről a külügyminisztériumát, Kruck asszony is tájékoztatta genfi központját az addigi eseményekről. Az emeleti kissozalonban a fenti időpont előtt már helyet foglalt a 12 menekült. Kruck asszony először megköszönte a bolgár kormánynak és a Vöröskeresztnek, hogy lehetővé tette az ügy ilyen pozitív lezárását és megengedte a távozt. Részletesen ismertette az eltávozt tervét, megemlítve az osztrák fővárost mint úticélt. Kruck asszony a nemzetközi Vöröskereszt útiokmányának bemutatása és ismertetése után az érintett felnőtteknek névre szólóan személyesen adta át ezeket. Ezt követően a menekültek aláírták az útiokmányokat, valamint a bolgár kérésre a magyar követség által előre két nyelven, bolgárul és magyarul elkészített nyilatkozatokat. Ezek szövege a következő volt: „Alulírott kijelentem, kategorikusan megtagadom a Román Szocialista Köztársaságba való visszatérést és a Magyar Népköztársaság Szófiai Nagykövetségét önszántamból azért hagyom el, hogy a Bolgár Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság – Genf közreműködésével Bécsbe”⁹⁷

⁹⁷ A célország kiválasztása körüli bonyodalmakra utalhatott, hogy a nyilatkozat kipontozott helyére utólag gépelték be a bécsi célállomást. Egyébként a Bécsbe repült menekültek még ugyanaznap Budapestre érkeztek.

utazzak. Igazolom, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságtól a nevemre (és gyermekem nevére) szóló okmányt átvettem”. [3. sz. melléklet]

A végén két kisebb hiba mégis becsúszott a gondosan előkészített forgatókönyv megvalósításába. Az átadási folyamat során derült ki, hogy a Bolgár Vöröskereszt, az előzetes ígérettől eltérően mégsem fizette ki a repülőjegyeket, mert a jegypénztár csak USA dollár ellenében adta volna ki azokat. Végül a magyar nagykövetség biztosította a megvásárlásukhoz szükséges 3.042,- USA dollárt. A menekültek három óra után pár perccel a nagykövetség épülete előtt, az utcán várakozó bolgár Vöröskeresztes autóbuszra szálltak – amely az előzetes egyeztetés ellenére túl nagyra bizonyult, így nem tudott beállni a nagykövetség udvarára – és a repülőtérre mentek. A vám- és az útiokmányok ellenőrzésére a bolgár illetékesek külön helységet biztosítottak a menekültek részére. Az előzetes megállapodás értelmében a nagykövetség munkatársai közül senki nem kísérte el őket. A nagykövet végül az állambiztonsági ellenőrzésére utalva megjegyezte: „Tapasztalható volt, hogy a nagykövetségünk környékén az illetékes bolgár szervek nagy erővel, de nagyon konspirált módon jelen voltak a repülőtérig vezető útvonalon.”

A szófiai akció azonban túlmutatott az egyszeri kimenekítés történetén. Hasonlóan ismeretlen, de az alaphelyzetet illetően azonos szituáció alakult ki fél évvel később Budapesten is. 1989 nyarán 140-150 NDK-beli menekült bevonult az NSZK budapesti követségére, konzulátusára és vízmosztályára, azzal, hogy nyugatra, az NSZK-ba kívánnak távozni.⁹⁸ Az NSZK követségén diplomáciai védelmet élveztek, de kijönni onnan nem tudtak, mert a magyar hatóságok akkor még nem engedték át őket az osztrák határon, és a kétoldalú megállapodás értelmében ki kellett volna őket adni az NDK-nak. A magyar – NSZK – NDK háromszögben a patthelyzetet itt is vöröskereszt közvetítő szerepe oldotta fel. A helyzet megoldására létrehozott bizottságban részt vett a Külügyminisztérium képviselője, a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője, a Magyar Vöröskereszt alkalmazottja és a magyar kémelhárítás tisztje is. Végül 1989. augusztus 24-én Nemzetközi Vöröskereszt repülőgépén 101 NDK-beli állampolgár Budapestről Bécsbe érkezett.⁹⁹ Az időzítés sem lehetett véletlen. Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter ugyanis másnap Helmut Kohl kancellár meghívására a Német Szövetségi Köztársaságba utazott.

⁹⁸ Elsőként Bartus László számolt be a történetekről: A állambiztonság törvénytelen akciója Magyar Hírlap 2002. augusztus 24.

⁹⁹ Fokozta az operatív művelet kockázatát, hogy a Német Demokratikus Köztársaság állambiztonsági szervezete (Stasi) „feltehetőleg a menekültek között is rendelkezett ügynökökkel”. Oplatka András: Egy döntés története : magyar határnyitás - 1989. szeptember 11. nulla óra. Helikon, Bp., 2008. 287. o.

KÜLÜGYMINISZTERIUM
III. Területi Főosztály
Sziklavári Vilmos
00172/1/1989.

0006

SZIGORUAN TITKOS!
Szv. idő: visszavonásig
Készült: 6 példányban
Kapja: Várkonyi elvtárs
Horn elvtárs
Ózsi elvtárs
S z ó f i a
S u k a r e s t
Saját

F e l j e g y z é s

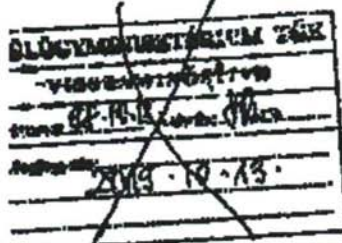
Tárgy: Tolmácsjelentés Andrej Lukanov, a
BKP PB póttagja, külgazdasági mi-
niszter Németh Miklós miniszterrel-
nöknél tett látogatásáról
(szófiai menekültügy)

Németh Miklós, az MNK Miniszttertanácsának elnöke 1989. január 9-én fogadta Andrej Lukanovot, a BKP PB póttagját, külgazdasági minisztert, aki a Magyar-Bolgár Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottság XIII. ülésén tartózkodott Budapesten.

A találkozó során a kétoldalú és a KGST keretében megvalósuló gazdasági együttműködés kérdései mellett Németh Miklós elvtárs megemlítette a szófiai nagykövetségünkön tartózkodó 12 magyar nemzetiségű román állampolgár ügyét. Rámutatott, hogy a megoldás elhúzódása miatt a hazai és a nemzetközi tájékoztatási szervek részéről egyre nagyobb nyomás nehezedik a magyar vezetésre. Nevezettek visszacsoligaltatását Romániának nem tudnánk elfogadtatni sem a hazai, sem a nemzetközi közvéleménnyel. Ezt a magyar vezetés azért sem vállalhatja, mert a tapasztalataink szerint nevezettekre Romániában súlyos testi és lelki megtorlás várna.

KÜLÜGYMINISZTERIUM
III. Területi Főosztály

00172/3/1989.

0001

SZIGORUAN TITKOS!

Árv.105: visszavonósi

Készült: 15 példányban

Kapja: Várkonyi elvtárs

1. Horn elvtárs

2. Ózsi elvtárs

3. Bányi elvtárs

4. Kovács L. elvtárs

5. Nagy G. elvtárs

6. Havasi elvtárs

7. Demus elvtárs

8. Somogyi elvtárs

9. Görgy elvtárs

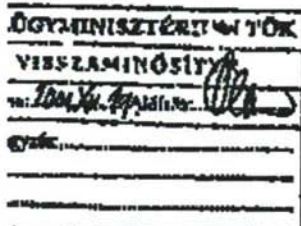
10. Hajdu A. elvtárs

11. Kupper V. elvtárs

12. B u k a r e s t

13. S z ó f i a

14. Bajt

F e l l e g y e s

Tárgy: Tájékoztató a szófiai menekült-
ügy lezárásáról

Az MNK szófiai nagykövetségén 1988. szeptember 15-én, elviselhetetlen romániai helyzetükre hivatkozva 12 magyar nemzetiségű román állampolgár magyarországi letelepedéshez kért segítséget.

A román vezetéssel történt diplomáciai üzenetváltások nyilvánvalóvá tették, hogy kérésük magyar-román megállapodás útján nem teljesíthető. Bukarest ragaszkodott ahhoz, hogy nevezettek térjenek vissza Romániába, a lakóhelyükön adják be kivándorlási kérelmüket, amit román részről készek soron kívül kedvezően elbírálni. A menekültek - súlyos megtorlástól félve - ezt semmilyen körülmények között sem voltak hajlandók elfogadni és magyar részről is úgy értékelték, hogy biztonságuk Romániába történő visszatérésük esetén nem garantálható.

1988. október 4-én Genfi Misszióink révén közreműködésre kértük fel a Nemzetközi Vöröskeresztet, amit a Magyar Vöröskereszt október 17-én levélben megismételt.

NYILATKOZAT

Alulírott Szollós György.....

kijelentem, kategorikusan megtagadom a Román Szocialista Köztársasághoz való visszatérést és a Magyar Népköztársaság Szófiai Nagykövetségét és színteréből azért hagyom el, hogy a Magyar Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság - Genf közreműködésével
.....Bécsbe.....utazjak.

Igazolom, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságtól a nevemre (és gyermeke nevére) szóló okmányt kaptam.

Szófia, 1989. február 17.

Szollós
aláírás

Az aláírás és a keltetés hitelesíti:

Szófia, 1989. február 17.

Béla Révész :Some Remarks on the History of the Migration Conflicts between Hungary and Romania

The author states, that the emigration of Romanian citizens (mostly ethnic Hungarians) to Hungary from 1987 to 1989 almost shattered all dimensions of the bilateral relations between the two countries. Besides the notorious "village-destruction" case in Transylvania making these relations even more difficult, the Hungarian Party-State leaders intended and managed to gain advantage from the migration: in their interpretation it also enforced the positive image of the successful "Reform-Socialist" country. The mass migration started in 1987, and between 1988 and 1995, more than 130,000 Romanian citizens fled the country to Hungary. However, that also created a difficult and unexpected situation for the Hungarian Internal Security forces. Though in March of 1989 Hungary signed the Agreement of Geneva concerning the international rights of refugees (1951), Hungary also had to preserve relations with its "comrade" and neighbor Romania: this made the situation more and more precarious.

The fact that the "Refugees from Romania," as Hungarians called them, gained much respect in a short period of time can be explained by several reasons. In Hungary, these problems were mostly discussed in the framework of the fierce debates on history, and the political differences between the two - nominally friendly - countries. Contemporary Hungarian explanations to the migrations mostly consisted of the lack of democracy and freedom under the Ceausescu regime, the oppression of ethnic Hungarians in the neighbor country, but the process can also be traced back to the very low living standards in Romania, and to the role of Hungary, as a stepping stone to the idolized West. Despite these facts, political motives are more important in this case, as they generated an overall positive approach towards the Romanian refugees even at an official level in Hungary.

Both to the local and international public, the case seemed to be a national or ethnic conflict for a long time, even if the ignorance of basic human rights in Ceausescu's Romania was obvious. The article concentrates on the case-study of a very unusual situation that occurred in Sofia, Bulgaria, when a group of ten Transylvanian refugees barricaded themselves in the Hungarian Embassy, requesting settlement rights in Hungary. A recently found document reveals the hard informal struggle between Hungarian and Romanian secret services and security forces to reach a satisfactory solution to the conflict. The first report of the case was published in the official newspaper of the Communist Party of Great Britain in November 1988. The article states that twelve Romanian citizens (5 children and 7 adults) were stuck at the Hungarian Embassy in Sofia during their attempt to request refugee status in Hungary. Information from the refugees exhilarated some of the officials at the embassy, so the Hungarian government tried everything to resolve the situation, first by classifying the files, then on the contrary, using the international public to reach a conclusion to the conflict.

A pártállamok összehasonlító modellje: az önreprodukciókban, reformokban és átalakulásokban megbúvó különbségek és egyezések mögött lévő strukturális okok

Bevezetés

Mi a pártállamok változásának és működésének politikai, gazdasági és társadalmi logikája? Hogyan magyarázhatjuk a közöttük lévő egyezéseket és különbségeket? Átalakulások folyamán létrejövő különbözőségüknek mik a magyarázatai? Egyesek miért omlanak össze, míg mások fennmaradnak? Egyes változások miért társulnak gazdasági recesszióval, míg mások a fellendülés időszakában keletkeznek? A továbbiakban egy olyan összehasonlító-elemző modellt mutatok be, mely elméleti magyarázattal szolgálhat a fent említett kérdésekre, valamint egy lehetséges empirikus kutatás kiindulópontja lehet, mely a pártállamokra és annak változásaira irányul. A modell rávilágít különleges hatalmi berendezkedésekre, melyek a független pártállami és gazdasági szereplők közötti kölcsönös kapcsolat termékének tekinthetők. A struktúra meghatározza a szereplők önreprodukciós érdekeit, viselkedését, és ezáltal, természetesen a dinamikáját, a politikai racionalitás szempontjából. A modell rámutat a strukturális és dinamikus csapdákra, melyek meghatározzák az önpusztulás fő okait. Három különböző hatalmi megosztással kapcsolatos lehetséges utat mutat be, melyek az önreprodukció eszközeinek dinamikus és strukturális okainak feltárására szolgálnak, melyek az átalakulás és összeomlás három különböző forgatókönyvéhez vezetnek.

A modell fejlődése

Az Interaktív Pártállami Modell (IPS) egy induktívan fölépített, dinamikus modell, mely a magyarországi gazdaságpolitikai döntések és azok következményeinek több mint 28 évig tartó empirikus kutatásán alapul. A kutatás legfőbb célja az volt, hogy feltárja az intézményesült kölcsönös függéseket és az érdeklehetőségeket, a pártállami és a gazdasági döntéshozók között lévő strukturális okokat. A szereplők közötti kölcsönhatás feltérképezése elengedhetetlen volt egy efféle megközelítéshez. Az interaktivitás azt jelentette, hogy a pártállam belső működése és az egyéni és intézményes érdekek közvetlen hatása és viselkedése meg van határozva egy bizonyos strukturális karakterisztika által. Ezen empirikus kutatások átíveltek a magyar pártállami rendszer bukása utánra is.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Néhány empirikus kutatás: Csanádiné Demeter Mária: "A vállalatnagyság, a jövedelmezőség és a preferenciák néhány összefüggése," (Some Relationship Between Enterprise Size, Profitability and Preferences) *Pénzügyi Szemle*, XXIII.:2 (February 1979): 105-121; Maria Csanádi, *A differenciált erőforráselosztás és a támogatások újratemmelődésének néhány összefüggése* (Selective Resource Distribution and Some Aspects of the Regeneration of Subsidies) Pénzügykutatási Intézet (Budapest: Institute of Financial Research), 6 (1980); Maria Csanádi, *Függőség, konszenzus és szelekció* (Dependence, Consensus and Selection) Pénzügykutatási Intézet (Budapest: Institute of Financial Research), 3 (1984); Maria Csanádi, *Döntések kényszerpályán: az Ipari Minisztérium kialakítása és működésének első éve* (Decisions on Fixed Path: The Formation of the Ministry of Industry and Its First Year of Operation) Unpublished manuscript, Institute of Financial Research (Budapest, 1985a); Maria Csanádi *Új vállalatirányítási formák kialakításának folyamata* (The Process of Introducing new enterprise

Második lépésben ezek az induktív eredmények kiterjedtek a Szovjet és Kelet-Európa államaira, ezáltal feltárva a pártállami sajátosságokat (Csanádi, 1997b).¹⁰¹ Jelenlegi célom, hogy rámutassak az azonos viselkedési formák és strukturális alapok létezésére, és hogy rávilágítsak a különbségek strukturális okaira. A bőséges és kiváló adatoknak köszönhetően könnyen el tudtam érni célomat.¹⁰²

management forms), manuscript, (Budapest: Institute of Financial Research, 1985b); Maria Csanádi, "Network Tension. The Relationships between Party and State decisions," *Heti Világgazdaság* (weekly), X.:37 (August 27, 1988a): 4-6; Maria Csanádi, "Farewell Symphony," *The New Hungarian Quarterly*, 118 (1988b): 53-57; Maria Csanádi "A pártállamrendszer szerkezete, kohéziója és szétesése Magyarország példáján," (The Structure, Cohesion and Disintegration of Party-states: the Hungarian example), *Gazdaság*, 23:4 (1989): 5-36; Maria Csanádi, "Beyond the image: The case of Hungary," *Social Research*, 57:2 (1990): 321-46; Maria Csanádi, "The diary of decline: The case study of the disintegration of the Party in one district in Hungary," *Soviet Studies*, 43:6 (1991): 1085-1100; Maria Csanádi, and Andras Lörincz, "Neural Network Formalization of the Hungarian Party-state System," *Behavioral Science*, 37:2 (1992): 81-108; Maria Csanádi and Erzsébet Pácz, *A privatizáció környezetvédelmi vonatkozásai* (Environmental Connotations of the Privatization) Budapest: Center for Environmental Studies (1996); Maria Csanádi, "The Legacies of Party-states for the Transformation," *Communist Economies, Economic Transformation* 9:1 (1997a): 61-85; Maria Csanádi, "Environmental Behaviour of Entrepreneurs in the Privatization Process," *Társadalmi Szemle*, 53:2 (1998): 3-22; Maria Csanádi, *Guarantees for Environmental Protection within Privatisation*, in Bertalan Diczházi, György Csáki, Ákos Macher eds. *Privatisation in Hungary I. Account for Talent Series of the State Privatisation and State Holding Company*, (Budapest, 1999a), 225-239; Maria Csanádi and Ruth Greenspan Bell, "Environmental Liability in Transition: A Look at the Record in Hungary," *Resources for the Future*, 134 (Winter 1999b): 10-13.

¹⁰¹ Maria Csanádi, *Party-states and their Legacies in Post-communist Transformation*, (Cheltenham, UK, Northampton, Ma, US: Edward Elgar, 1997b).

¹⁰² Például: Valerie Bunce, "The Political Economy of the Breznev Era: Decline of a Nation-state," *British Journal of Sociology*, 13 (January 1983): 129-58; Valerie Bunce, "The Empire Strikes Back: The Evolution of the Eastern Block from Soviet Asset to a Soviet Liability," *International Organization*, 39:1 (Winter, 1985): 1-46; Valerie Bunce, "Decline of a Regional Hegemon: The Gorbachov Regime and Reform in Eastern Europe," *East European Politics and Society*, 3:2 (Spring 1989): 235-67; Sharon L. Wolchik, "Prospects for Political Change in Czechoslovakia" (Paper prepared for presentation at the meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, 14 April, 1988); Sharon L. Wolchik, "Czechoslovakia's Velvet Revolution," *Current History*, 89: 551 (1990): 413-16; Ellen Comisso, "Market failures and market socialism: Economic problems of the transition," in *Eastern European Politics and Societies*, 2:3 (1988): 433-65; Merle Fainsod, *Smolensk under Soviet rule* (Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1958); Katherine Brown, "Khabarovsk: Resurrecting the Nomenklatura. Russia at the Grass Roots," *Radio Free Europe, RL, Research Report*, 1992): 26-32; Gregory Grossman, "The party as manager and entrepreneur, from entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union," in Eds. by G. Guroff and F.G. Carstensen (Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1983); Jerry Hough, *The Soviet prefects* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1969); Hough, Jerry and Merle Fainsod, *How the Soviet Union is governed?* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1979); Pacepa, I. M. (ed.), *Vörös horizontok: Egy román kémfőnök vallomásai (Red Horizons: Confessions of a Spy Chief)* (I.H. Printing Enterprise, 198); Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union* (New York: Vintage Books, 1970); Jacek Tarkowski, "Endowment of nomenklatura, of apparatchiks turned into entrepreneurchiks, from communist ranks to capitalist

A tanulmányok, melyekből dolgoztam, a Keleti Blokkot és annak individuális államait vizsgálta, különböző nézőpontokból, különböző szinteken és időtartamokban.

A harmadik lépésben – minthogy különbségeket és egyezéseket vizsgálunk – az elmélet dinamikus modellé vált, ami feltételezett egy általános karakterisztikát a pártállamok működéséről és struktúrájáról különböző dimenziók mentén (idő, tér, aggregáció, feltétel), és azonosította a különbözőségekért felelős strukturális okokat.¹⁰³ Ezen elméleti feltevések később empirikusan is alá lettek támasztva, a Keleti-blokk, Jugoszlávia, Szovjetunió és Csehszlovákia kapcsán végzett kutatásokban, melyek a változás, fejlődés és összeomlás folyamatát vizsgálták.¹⁰⁴

Negyedik lépésként, a modell tovább fejlődött, így már alkalmas volt a kínai pártállami folyamatok jellemzésére is. A kínai állam bevonása alkalmassá tette a modellt, hogy három különböző minta alapján szerveződő hatalmi megosztást mutasson be. Ezek a minták, melyek a modell általános strukturális és dinamikus tulajdonságaival lettek alátámasztva, alkalmat adtak a változás és fejlődés útjának és az önreprodukció különböző karakterisztikájának tanulmányozására.

A meglévő leírások alapján megállapíthatjuk, hogy ezek a minták alkalmasak arra, hogy a puha költségvetési koncepciókat beillesszük hatalmi kapcsolatokba, valamint a folyamatot kiterjesszük időben, más aggregációs szintekre és a hatalmi struktúra, különböző feltételeire, és ezáltal meghatározzák, a hatalmi struktúrához igazodó szelektív természetét. Beillesztve ezt a hatalmi kapcsolatokba, meghatározhatjuk ezt a nézőpontot, mint szelektív önreprodukciós korlátozás. Az újragondolt fogalom a pártállamok önreprodukciójának, összeomlásának és átalakulásának markáns meghatározó tényezőjévé nőtte ki magát. A modell ezen kiterjesztése és a különböző dinamikák és struktúrák leírása lehetővé tették, hogy megállapítsuk a hatalmi relációkba beágyazódott reformok funkcióit, fölemelkedésük okát és helyét, s a hatásukat a pártállami rendszerek reprodukciójában és átalakulásában. A megállapítás alkalmat adott arra, hogy a hatalmi kapcsolatokba került reformokat szembeállítsuk az összehasonlító irodalom reform megközelítésével. Minden megfogalmazott kérdéskör tárgyalására hamarosan sor kerül.

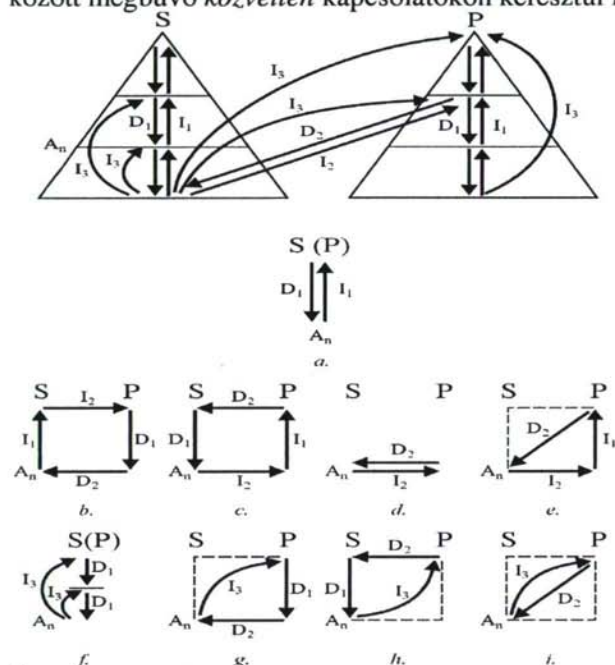
riches,” *Innovation*, 14:1, (Vienna, 1990); Michael Voslensky, *Nomenklatura: The Soviet ruling class - an insider's report* (New York: Doubleday and Co, 1984); Ilia Zemtsov, *The Private Life of the Soviet Elite* (New York: Craine Russac 1985).

¹⁰³ Csanádi, “The Legacies,” and Csanádi, *Party-states*,

¹⁰⁴ Marina Blagojevic, Marina, *Institutions in Serbia: From Collapse to What?* in *Institution Building in the New Democracies. Studies in Post-Post-Communism* ed. Hans Georg Heinrich, Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, Workshop Series, 1999), 43-85; Bunce, Valerie, *Subversive Institutions The design and the destruction of socialism and the state* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Steven Solnick, “The Breakdown of Hierarchies in the Soviet Union and China. A Neo-institutional Perspective,” *World Politics* 48 (January 1996): 209-238; Wu Yu-Shan, *Comparative Economic Transformations: Mainland China, Hungary, the SU and Taiwan* (Stanford: Stanford Univ. Press, 1994); Andrew Walder ed, *The Waning of the Communist State: Economic Origins of Political Decline in China and Hungary* (California: University of California Press, 1995)

Az IPS modell struktúrája és dinamikája

Az IPS modell egy bizonyos önhasznosító¹⁰⁵ karakterisztikát feltételez a pártállamok struktúrája és műveleteinek bizonyos dimenzióiban (idő, tér, a struktúra különböző aggregációi és feltételei). Továbbá feltételez strukturális különbségeket a pártállamok között is.¹⁰⁶ Az *első ábra* vázlatosan ábrázolja a pártállami hálózat elemeit és strukturális tulajdonságait a párt és az állam között lévő hierarchia általános szabályai mellett. A pártállami struktúra sajátossága a párt és állam, és a párt és állam által birtokolt gazdaság között megbúvó közvetlen kapcsolatokon keresztül fejlődik.

Ábra 1. A pártállami rendszer hatalmi szerkezet és a döntéshozók kilátásai (A szereplő), az érdeknilvánítás lehetséges módjai (A-tól I-ig)

Jelmagyarázat:

- S Állami (nem párthoz kapcsolódó) hierarchia
- P Párti hierarchia
- A_n Döntéshozók (szereplők) a struktúra n szintjén
- D_1 Egy adott hierarchián belüli függőség iránya
- D_2 Hierarchiák közötti függőség iránya
- I_1 Egy adott hierarchián belüli érdekérvényesítés iránya
- I_2 hierarchiák közötti érdekérvényesítés iránya
- I_3 Visszacsatolások iránya

¹⁰⁵ Önhasznosító (fraktál) megtalálható: B. B.Mandelbrot, *The Fractal Geometry of Nature* (San Francisco: Freeman and Co, 1983). The self-similarity of party-states and that of within them was first defined in Csanádi and Lőrincz, "Neural Network," 81–108.

¹⁰⁶ Csanádi, *Party-states*, 26.

Ezen közvetlen kapcsolatok a párt hatalmi eszközei által keletkeznek.¹⁰⁷ Ezeket *összekötő függőségi szálaknak*¹⁰⁸ hívjuk (D_2). A szálak áttörnek a nem pártokhoz kapcsolódó intézményeken és közvetlenül gyakorolnak befolyást azáltal, hogy átfedik, a politikailag fontos helyzeti szervezeti és aktivitási struktúrát és az egyéni döntéshozatalt.

A függőség természete hozza létre (D_2) a rendszer politikai jellegét (I_2) azok számára, akik kötődnek e szálakhoz. Ebből következően, a függőségi szálak strukturálisan elkerülhetetlen egyenlőtlenségeket produkálnak azok között, akik kimaradtak ezen kapcsolatokból, és akik ezeket birtokolják. A függőségi szálak közvetlen kapcsolataiból következik, hogy minden közgazdaságtani döntésnek lesz közvetlen politikai következménye és fordítva.

Az egyenlőtlenségek tovább növelik a stratégiai¹⁰⁹ szereplők mélyebb integrációját egy struktúrába. A távolságok lerövidülnek a döntéshozatali folyamatban a párt és állam hierarchiája között minden szinten. Ezeket a lerövidítéseket strukturális visszacsatolásnak (I_3) hívjuk, mely egy hurkot képez a D_1 és D_2 között. Ezen visszacsatolások által a különböző szereplők képesek kinyilvánítani érdekeiket és kivédeni a számukra komoly hátrányt jelentő döntéseket azáltal, hogy közvetlenül érintkeznek a döntéshozókkal, akikkel másképp – tekintettel a hivatalos helyzetükre – a hierarchiában, sohasem találkozhatnak. Tehát a visszacsatolások (I_3) által egy további strukturális egyenlőtlenséggel találkozunk.¹¹⁰ Ezen tények következtében (I_2 és I_3) az alkuképesség és a formálisan egyenlő pozícióban lévő szereplők potenciálja radikálisan eltérhet. Az alkuképesség *szelektív*, és ez azon alapul, hogy a strukturális egyenlőtlenségek politikailag racionális kritériumokon alapulnak. Ezt a komplex kapcsolati rendszert az egyenlőtlenségek és az érdekvényesítés között a *hatalom struktúrájának* hívjuk, az egyéni döntéshozók szintjén.

A fent említett magyarázatok *két fő elve* meghatározza e rendszer berendezkedését: a függőségi szálak, mint a hatalom eszközei, csak a párt szintjéről eredeztethetőek, míg a visszacsatolásban keletkezett függőségi szálak az állami szintből. Ezen karakterisztikák világossá teszik a politika egyedi intézményi interaktivitását és az egyéni döntéshozók egyéb szféráját, és felfedik a különböző alszférák interpretációjának módját (párt és állam, állam és társadalom, politika és gazdaság).

A főnti megállapítások képezik a pártállamok *működési elvének alapját*: mivel minden döntéshozó függőségi szálakkal kapcsolatban áll a hierarchiájában (D_1), és csak a párti döntéshozók állnak függőségi szállal kapcsolatban mindenki mással (D_2), ezért a

¹⁰⁷ Nem csak az állam által irányított gazdaság kapcsolódik közvetlenül a párthoz. Hasonló közvetlen kapcsolatok fönntalnak a társadalom más alszférájában is: kultúra, politika, oktatás, egészségügy, társadalmi mozgalmak, stb. Az egyszerűség kedvéért ezek most a nem párti – állami – hierarchiába sorolandók.

¹⁰⁸ A összekötő függőségi szálak a nem pártokhoz kötődő intézményi keretrendszeren áthatolnak, úgy mint pl: a pártállam hierarchikus rendszere átfedi a döntéshozatalt az aktivitási struktúrán keresztül a nem párti szervezetekben, (instruktori) rendszer, amely a döntéseket az intézményi struktúrán keresztül éri el, valamint a párttagság, amely a döntéseket a tagok pártfegyelmén keresztül fedi le. (Csanádi, *Party-states*; and Csanádi, *A model*).

¹⁰⁹ Azon szereplőket nevezem stratégiainak, akiknek aktivitása és viselkedése rendkívül fontos a politikai és gazdasági stabilitás szempontjából, például, a belső ellátás kérdése, a Szovjet exportmennyiség teljesítése, humán erőforrás mértéke, rendkívül fontosak a politikai kérdések tekintetében.

¹¹⁰ További részletekért lásd: Csanádi *Pártállamok*, 28–37.

függőségek és az érdekképviselet, csakúgy, mint az erőforrás kinyerés és felhalmozás politikai monopóliumot alkotnak.

A strukturális háttér és a dinamikus működés egy *különleges dinamikához* vezettek. A feltételezés azon alapul, hogy a politikailag monopolizált struktúrában a szereplőknek kettős szerepük van. Egyidejűleg *birtokolják a függőségi szálakat, de az is fogva tarja őket.* Következésképpen, megvan a hatalmuk, és szükségük is van rá, hogy közbeavatkozzanak, mint szálak monopóliumával rendelkező szereplők, és minthogy foglyai is azoknak, ki is vannak szolgáltatva nekik, és motiváltak azok megőrzésében és bővítésében.

Mária Csanádi: The structural background of the different transitions

The interactive party-state model was developed over a 28-year period. Its purpose was to reveal the facts behind decision-making both in the political and economic sphere. Similarities and differences were found among the former member states of the socialist block. According to the model, we can determine how someone was able to have influence over others and what kind of techniques were needed in order to maintain it. But as the socialist system was on the brink of destruction, the interactive party state began to collapse. Based on the evidence of the research, three different patterns emerged, offering possible solutions of what would likely happen to the system and the former socialist member states. The research highlights the similarities and differences among the member states, what the states are fighting for in the political and economic sphere, and how each state can protect its own interests.

The research also considers the problem of resources and how someone can allocate, maintain and lose any kind of resource. Because of the different capabilities of the member states, the collapse of the system will affect each one differently. We can recognise our own potential problems based on the research.

MODELVÁLTÁS? RENDSZERVÁLTÁS? MÓDSZERVÁLTÁS?

MÍTOSZOK ÉS ELLENMÍTOSZOK A RENDSZERVÁLTÁSRÓL

Előadásom témája a már hagyományosan „rendszerváltás”-nak nevezett 1989-90-es átmenet körüli egyre szélesebb *disszenszus*.

Magának a „rendszerváltás” fogalmának az elterjedt és bevett használata arra enged ugyan következtetni, hogy a különböző okok miatti egyet nem értések ellenére egyfajta *végző vagy alapkonszenzus* legalább van abban, hogy 1989-90-ben rendszerváltás volt, vagy hogy a rendszerváltás *végbement*. Valójában mára már erőteljesen megkérdőjeleződött nemcsak a „rendszerváltás” *értelme* (jó volt-e, kinek volt jó, szükséges volt-e stb.), hanem *ténye* is: tényleg rendszerváltás volt-e, megtörtént-e egyáltalán a rendszerváltás, befejeződött-e a rendszerváltás stb.

Az előadást néhány mottóval igyekeztem eredetileg elkezdni, felkeltetendő az érdeklődést, de a mottók keresése során igen hamar a bőség zavarával kellett küzdenem, ezért úgy döntöttem, hogy felsorakoztatom a sok, *önmagáért beszélő* és mottóra esélyes idézetet.

A mottók:

- 1) „Azért akarunk modellt váltani, mert az MSZMP a demokratikus szocializmus meghirdetése mellett nem híve és nem lehet partner semmiféle rendszerváltásban. Azért váltunk és kell ezt a modellváltást elvégezni, hogy ez a rendszerváltás elkerülhető legyen...” (Németh Miklós, 1989. június 23.)¹¹¹
- 2) „több, mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás.” (Orbán Viktor, 1998)
- 3) „Magyarországon nem rendszerváltás volt, hanem szerkezetváltás. Hogy lesz-e ebből rendszerváltás? Nem tudom. Az bizonyos, hogy legfeljebb struktúraváltás, modellváltás történt.” „Magyarországon nem rendszerváltás volt, hanem modellváltás. Ugyanazok a gyakorlati materialisták egy másik modellben akarták a pénzt megszerezni.” (Bolberitz Pál, 2002)¹¹²
- 4) Csaba László: „A rendszervisszaváltás perspektívája. A posztsocialista átalakulás.” Figyelő, 1996/40. szám.

¹¹¹ Egy internetes fórumozó írta: „Kína inkább annak a példája, hogy politikai rendszerváltás nélküli gazdasági modellváltással mennyivel hatékonyabban építhető kapitalizmus, esetleg egy kevés szociális PR-al. Ha most az országot Magyar Népköztársaságnak, a Ferenciek terét Felszabadulás térnek hívnák, állna az Osztapenko és ünnep lenne április 4. - de lenne McDonalds (87-től volt is.), WestEnd, Infopark, stb. - szerintem hány embert zavarna az MSZP, az SZDSZ, a Jobbik és a Magyar Gárda hiánya?! Szerintem igen keveseket. (Amúgy Nyers Rezső akart valami ilyet, ő lett volna Teng apó.” http://ujtarsadalom.blog.hu/2007/09/03/kellett_nekunk_kapitalizmus

¹¹² Bolberitz Pál–Eperjes Károly: Thália és teológia. Válasz Könyvkiadó, 2003.

- 5) „A miniszterelnök magas labdát adott föl az MSZP ellenlábasainak, akik kapva-kapnak az alkalmon, hogy a vízlépcső-ellenességhez kötődő rendszerváltoztató romantikát felélesztve „rendszervisszaváltásnak” láttassák azt, ami történik. Sikerült jókora politikai botránnyá dagasztania az ügyet, és ürügyet szolgáltatnia egy jó kis kormányellenes tüntetésre a választási kampány kezdetén.” (Bárány Péter, 1998)¹¹³
- 6) „A Fidesz-kormány négyéves hagyatéka: a szabadság garanciáinak átgondolt, szisztematikus leépítése, a megakasztott demokratikus fejlődés, a szervezett felvilág kialakulása, morális csőd, a szélsőségekkel való együttműködés, a rasszizmus terjedése, arrogáns kirekesztés, az emberek egymással való szembefordítása - egy szóval kifejezve: rendszervisszaváltás.” (Kóródi Mária, 2001.)¹¹⁴
- 7) „1998-tól 2002-ig parlamenti konstruktív ellenzékként megpróbáltuk a valódi, teljes rendszerváltás irányába ösztökélni a kormányon lévő Fideszt, azonban egy-két felemás, a semminél több, de elégtelen törvény, intézkedés kivételével az alapvetők tekintetében mindhiába.” „Ez a kormány gyáva. Kiterjeszthetjük ezt az egész rendszerre is. Ezt az a szárnalmas bujkálás bizonyítja, amit az idén rendeztek június 16-án, Nagy Imre kivégzése napján. A népharag tavalyi és korábbi megnyilvánulásaitól tartva, az idén belső emigrációba vonulva, bujkálva rendezték meg a Nagy Imre-emlékezőket. A cél az, hogy június 16-át, a kivégzés, majd az újratemetés napját letöröljék az emlékezet táblájáról (...) Június 16-a ezentúl a rendszervisszaváltás napja.” (Csurka István, 2003)¹¹⁵
- 8) „Az Orbán-féle rendszervisszaváltás abban a paradox cselekménysorban is kifejezésre jutott, hogy miközben erőteljes ideológiai harcot folytattak a nem létező bolsevizmussal szemben, maguk élesztették újjá a Kádár-korszak populizmusát.” (Petschnig Mária Zita, 2003)¹¹⁶
- 9) „A Fidesz elnöke ugyan a fiatalok előtt tartott beszédet, de 50-60 évet visszament az időben, és meghirdette a rendszervisszaváltás, a visszaállamosítás, az állami önkény programját.” (Az MSZP közleménye Orbán Viktor kőszegi beszédére, 2005)¹¹⁷

¹¹³ Bárány Péter: Ki a legény a gáton? Hetek, 1998. február 21.

¹¹⁴ Parlamenti felszólalás politikai vitanapon. 2001. 10. 18.

¹¹⁵ Magyar Fórum, 2003. június 19.

¹¹⁶ A „rendszerváltásnál kevesebbet, kormányváltásnál többet” programjával színre lépő társulat valójában revansot vett az általa „nomenklatúrának” nevezettek, klientúracerét hajtott végre. Minden korábbinál erősebb kormányzást vezetett be a „győztes mindent visz” elvére hivatkozva, és megindította a rendszervisszaváltást. Előremenetel helyett visszalépett a piacgazdaság építésében, a döntési hatáskörök és a vagyoni centralizáció újra erősítésével, a normativitás elvének félre tételével, az elvtelen állami osztogatás gyakorlatának újjáélesztésével. A kormánytól való függőség megerősítésével, a privatizáció leállításával, a visszaállamosításokkal, a további piaci liberalizáció halogatásával, a voluntarista döntésekkel, amelyek indokolatlan és káros beavatkozásokat jelentettek az ár- és bérvizonyokba, és nem utolsósorban a gazdasági patriotizmus kormányzati elvvé tételével. A gazdasági patriotizmus, amely a saját klientúra építésének fedőneve volt, szembe ment Európával. Petschnig Mária Zita: Újra Európa kapujában. Népszava, 2003. február 8. – ünnepi szám.

¹¹⁷ MTI, 2005. augusztus 28.

- 10) [Az 1988-ban nyugdíjazott Hárs István] „egész rádióvezetői életműve maga is hozzájárult ahhoz, hogy az általa egyébként nem akart kapitalista rendszervisszaváltás viszonylag békésen menjen végbe.” (Agárdi Péter, 2004)¹¹⁸
- 11) „Annyi látható, az első és a második Gyurcsány-kabinet rendszervisszaváltást hajt végre a határon túliak „érdekében”, vagyis megkérdőjelezi azt a viszonylagos konszenzust, amely az elmúlt tizenöt évben az anyaország és az elcsatolt területek magyarsága között kiépült: szétverték a HTMH-t, megszűnt a Máért, az Illyés és Teleki alapítványok.” (Németh Zsolt, 2006)¹¹⁹
- 12) „Maradt itt egy közös cinkosság: a félelem a változtatástól, az a remény, hogy megőrizhető az 1990 előtti világ álbiztonsága. És a legnagyobb rendszerváltók, közöttük az egyik legfiatalabb, rendszerváltóból lassan a rendszervisszaváltó kádári tanítvány.” (Gyurcsány Ferenc, 2006)¹²⁰
- &
- „ki kell törnünk abból az ördögi hazugságból, amelynek a következménye, hogy az ország egyik legfontosabb rendszerváltó politikusából rendszervisszaváltó politikus lett.” (Gyurcsány Ferenc, 2006.)¹²¹
- 13) Novák Gergely–Veress József: A „második rendszerváltás” Magyarországon. Tapasztalatok Magyarország I. nemzeti fejlesztési tervének (2004–2006) kidolgozása és végrehajtása során. (Tanulmány a MPTÉ 2005-ös kötetében)
- 14) „a rendszerváltás rendszere megbukott.” (Tellér Gyula, 2006)¹²²
- 15) „Módszerváltás történt rendszerváltás helyett.” „A magyarországi módszerváltó politikai garnitúra nem más, mint a gyarmatosító hatalmak janicsárbandája. A magyarellenés rablóbanda a nép butítását lakájmédiájának agymosásával végzi rettenetes hatékonysággal. Az Istenadta magyar nemzet azt gondolta, hogy diktatúrából forradalom és elszámoltatás nélkül át lehet menni demokráciába? Hát igen, jól gondolta, át lehet.” (Egy radikális jobboldali honlap, 2006)¹²³

¹¹⁸ Agárdi Péter: A Magyar Rádió utolsó 15 éve -Médiakutató: 2004. ősz IV.

¹¹⁹ A kormány a helyén van, de megbukott. Beszélgetés Németh Zsolttal, a Fidesz országgyűlési képviselőjével Erdélyi Napló, 2006. december 12.

¹²⁰ Gyurcsány Ferenc: nem érdekel, hogy került ki a hanganyag. MTI tudósítás a Magyar Televízió A szólás szabadsága című műsoráról. 2006. szeptember 17.

¹²¹ Elég az álszent politikai gügyögésből. Népszabadság. 2006. szeptember 18.

¹²² Tellér Gyula: Cikkek, esszék, elemzések I-II. 2005. „A magyar történelmet 1953-tól kezdve kompromisszumok soraként értelmezi. Ebbe a sorba illeszkedik a rendszerváltás is, amelyet nem szakadásként, hanem mélystrukturális, ontologikus kompromisszumkötésként értelmez. Ennek lényege bontakozik ki a második kikristályosodási pont, a megalvadt mélystrukturák kapcsán. Az 1989-es kompromisszum lényege, hogy a társadalmi, gazdasági struktúráváltás ugyan sok helyen megtörtént, de az elit ugyanaz maradt” – mondta Fekete Balázs Tellér könyvéről. <http://www.gondola.hu/cikkek/47605>.

¹²³ <http://szabadmagyar.wordpress.com/modszervaltas-tortent-rendszervaltas-helye>

- 16) „Ha... kiderülne, hogy a rendszerváltás rendszere megbukott, ez egyúttal a rendszerváltó elitek kollektív bukásával volna azonos.” (Bogár László, 2007)¹²⁴
- 17) „megérett az idő a második rendszerváltásra. Az elsőnél ugyanis sok terület érintetlenül maradt, így az államháztartás az elosztási rendszerekkel, az igazgatási rendszerek stb. Ezek megkövesedett struktúráként vannak jelen, változás nélkül pedig versenyhelyzetünk nem javíthat.” (Parragh László, 2005)¹²⁵
- 18) „Ma is aktuális kérdés: váltottunk-e rendszert? - Napjainkban egyre többen teszik fel a kérdést a még hivatalban lévő kormány erőszakos ténykedését figyelve: nem rendszervisszaváltás szenvedő alanyai vagyunk-e? Szabad György, az első demokratikus magyar parlament elnöke ezt a kérdést úgy teszi fel: vajon váltottunk-e rendszert? Az akadémikus úgy véli, vissza kell fordulnunk a jogállami alapokhoz, s ehhez Antall József munkássága szolgálhat modellül. A néhai miniszterelnök kormánya ugyanis – minden ellenkező állítás ellenére – következetesen hajtotta végre a nyugati demokráciákhoz történő integrációt.” (Magyar Nemzet, 2007. augusztus 11. 5. oldal.)
- 19) „Jóléti rendszerváltás” (Az MSZP vezető politikai szlogenje a 2002-es választási kampányban.
- 20) „nem lesz új rendszerváltás, kommunizmus, lesz azonban modellváltás, azért, hogy a piaci versenyt megújíthassuk.” (Lendvai Ildikó, 2009)¹²⁶
- 21) „Több, mint kormányváltás, s nem kevesebb mint rendszerváltás”; „vissza kell térni az alapkérdéshez, s meg kell valósítanunk a rendszerváltást; ami nem sikerült 1989-1990-ben, annak sikerülnie kell 2009-2010-ben.” (Fricz Tamás, 2009)¹²⁷
- 22) "Valódi rendszerváltás" a szélsőjobboldalon - avagy a Jobbik a politikában. (Novák Attila cikkének címe, 2009.)¹²⁸

A mottókat külön nem magyarázom, csak a kulcsfogalmakra hívom fel a figyelmet:

¹²⁴ Bogár László közgazdász, egyetemi tanár előadása: Az Európai Unió fejlődése és hatása Magyarországra. 2007. május 3. „A diskurzus válsága, tehát a közbeszéd válsága döntően annak tulajdonítható, hogyha véletlenül elbeszélhető lenne a lényeg, hogy amit rendszerváltásként, felszabadulásként, szabadságként, piacgazdaságként, demokráciaként, jogállamként ünneplünk, az diktatúra, a globális hatalomgazdaság brutális diktatúrája helyi kollaboráns elitek által üzemeltetve, akkor bizony az elitek igen nagy bajba kerülnének. <http://www.polgarokhaza.hu/download.php?type=csatolmany&id=91>.

¹²⁵ Parragh László: Miért fontos az államháztartás és a közszolgálat korszerűsítése? Pénzügyi szemle 2005/1.

¹²⁶ Az MSZP.hu tudósítása az Országgyűlés 2009. január 29-i rendkívüli üléséről. <http://mszp.hu/belfold/bovebben/rendkivuli-parlamenti-ules-1>

¹²⁷ Fricz Tamás: Egy következmények nélküli ország. Magyar Nemzet, 2009.04.16.

¹²⁸ Konzervatórium, 2009 február 09. Előtte Hírszerző, 2009. január 23.

modellváltás, valódi rendszerváltás, több mint kormányváltás, jóléti rendszerváltás, második rendszerváltás, bukott rendszerváltás, módszerváltás, rendszervisszaváltás, teljes rendszerváltás, szerkezetváltozás, struktúraváltás.

A továbbiakban szükségesnek tartok feltenni egy *társadalom- és politikai lélektanilag* fontos, de talán udvariatiannak tetsző kérdést: bár a konferencia nem emlékülés vagy ünnepi megemlékezés, mégis: vajon volt-e 1887-ben valamifajta konferencia vagy ünnepség a rendszerváltásnak tekinthető Kiegyezés húszéves évfordulóján? Ez a *relativizáló* kérdésfeltevés egy – elismerem – szintén relativizáló kontextusban tűnik igazolhatónak: noha az 1989-90-es *átmenetet* tekintjük általában „a” rendszerváltásnak, az elmúlt bő százötven év rendszerváltások sorával tarkította a magyar történelmet. Ez a *határozott névelős egyediség* már önmagában egyfajta *mítosza* az 1989-es átmenetnek.

Vázlatosan és szubjektív történelemszemléletem alapján a következő „rendszerváltásokkal” kell számolnunk:

- 1 1848, áprilisi törvényekkel: polgári, alkotmányos és parlamentáris Magyarország megeremtése.
- 2 1949: neoabszolutista visszarendeződés.
- 3 1867, kiegyezés: alkotmányos monarchia, polgárosodás, polgári Magyarország.
- 4 1918, őszirózsás forradalom: polgári demokrácia.
- 5 1919, március 21: tanácsdiktatúra
- 6 1919-: ellenforradalom; 1922-től Horthy autoriter rendszere.
- 7 1944, március 19: német megszállás, nemzetiszocialista mintakövetés bábkormányokkal; október 15: Szálasi „hungarista” rendszere.
- 8 1945: demokratikus Magyarország.
- 9 1949-re: sztálinista diktatúra.
- 10 1956. október 23: demokratikus Magyarország.
- 11 1956. november 4: ellenforradalom és restauráció.
- 12 1989. október 23-tól „a” rendszerváltás.

Az 1989-es átmenet *rendszerváltó mítoszá*t, a *határozott névelőt* ugyanakkor magyarázza, hogy az aktuálisan élő kortársak valamilyen (pozitív vagy negatív) módon viszonyulnak az *adott* rendszerhez, ezért a *kronológiai cezúra* értelemszerűen felértékelődik, s maga az éppen megélt rendszer történelmileg kiemelkedik.

A *történelmi narrációk és identitások* azonban tarkítják „a” rendszerváltásról kialakuló képet:

I)

- 1) A 3. magyar köztársaság mítosza szerint három köztársasággal kell számolnunk: 1918, Magyar Népköztársaság; 1946, Magyar Köztársaság; 1989, Magyar Köztársaság.
- 2) Ugyanakkor 1919-ben volt egy Tanácsköztársaság, 1949-ben pedig megszületett a Magyar Népköztársaság.
- 3) A 3. magyar köztársaság mítosza elsősorban *antimonarchista* és *baloldali-liberális*, s kevésbé demokratikus vagy jobboldali mítosz, ami megfogható abban, hogy a baloldali-liberális retorikában a Szent Koronával mint a „*királyság szimbólumával*” és annak közjogi-politikai szerepével kapcsolatban kapott hangsúlyos szerepet, és ebben a minőségében egyfajta ellentettje a jobboldalon elterjedt tradicionalista mítoszoknak. Utóbbiak idevágó lényege, hogy míg a 3. magyar köztársaság mítosza történelmileg

megalapozza és mintegy legitimálja „a” rendszerváltást, a jobboldali tradicionalista mítoszok történelmi ellenérvekkel szolgálnak „a” rendszerváltás ellen azzal, hogy delegitimáló érvek tárházával szolgálnak. Például azzal, hogy a Szent Korona alkotmányos szerepének elismerésével kaphat a rendszer történelmi legitimitást, vagy azzal, hogy már a köztársaság kikiáltása 1946-ban is törvénytelen volt és illegitim rendszert eredményezett!

II)

A politikai törésvonalak és szakadékok miatt nincs közmegegyezés 1918-ról, és még a demokratikus jobboldalon is igen erős a *monarchista* és *antidemokratikus* Horthy-rendszer pozitív értékelése, ami a köztársasági hagyományt megkérdőjelezi.

III)

Egy absztrakt elméleti problémának tűnő kérdés reális politikai problémaként vetődik fel a jobboldalon: *a rendszerváltás és az új rendszer illegitimitása*. Ez egy *illegitimitási mítosz*, bár erősen szubkulturális (nemzeti radikális).

A köztársaság kikiáltása 1946-ban *illegitim* volt, mert nem volt sem alkotmányozó nemzetgyűlés, sem népszavazás.

A hatályos alkotmány az ún. „*sztálini alkotmány*”: 1949. évi XX. törvény; a Magyar Köztársaság alkotmánya.

1989-ben nem volt sem alkotmányozó nemzetgyűlés, sem új alkotmány.

IV)

Az illegitimitási mítosz reálpolitikai alapjai:

1989-ben az MDF politikai programjában az *alkotmányozó nemzetgyűlés* tényleg szerepel

A *köztársaság Szűrs Mátás általi kikiáltásával* az akkori „rendszerváltó ellenzék” sem azonosult, azt az állampárt, a régi rend politikai taktikai húzásnak tartotta.

Többször napirenden volt egy *új alkotmány* megteremtése, ami pártpolitikai konszenzus hiánya miatt bukott el.

A *Justitia-terv* (1990), az *I. igazságtételi törvény* (1991), a *II. igazságtételi törvény* (1993) és az *átvilágítási törvény* (1993).

Az 1990-es ún. *Justitia-terv* az 1956 utáni elit teljes körű átvilágítását és felelősségre vonását javasolta.¹²⁹

Az 1991. november 4-én elfogadott *I. igazságtételi törvény* (lex Zétényi-Takács) „a történelmi igazságtétel szándékával készült. Lehetővé kívánja tenni az elmúlt évtizedek legsúlyosabb politikai indítékú bűncselekményei tekintetében a politikai okokból mindeddig mellőzött büntetőeljárás megindítását és a felelősség megállapítását”, „egyebek között nem titkoltan az 1956-os gyilkos sortűzek felelőseinek bíróság elé állítását próbálja meg lehetővé tenni”.¹³⁰

Az 1993-ban, a Boross-kormány utolsó napjaiban elfogadott átvilágítási törvény azon az

¹²⁹ Für Lajos: „Ebbe nem csak a politikai számonkérést foglaltuk bele. Mert szó volt benne más bűnökről is. Nem csak azokról, akik gyilkoltak, hanem azokról is, akik visszaéltek a hatalommal, akik kiárúsították az országot. Ezért is felelősségre kell vonni őket! De azokat szintén, akik 1956. november 4-e után gazdasági bűncselekményeket követtek el. Szerepelt benne továbbá az is, hogy amikor meghozták ama híres átalakulási törvényt, s amit csak lehetett, átjátszottak a maguk kezére, nos, ezeket a bűnös lépéseket is számon kellett volna kérni. Ha súlyos a jogkijátszás, az illetőket meg kellett volna fosztani azoktól a javaktól, melyekre hatalmi helyzetükkel visszaélve, törvénytelenül, csalással és ügyeskedésekkel tettek szert.” Katasztrófa felé tart Magyarország. Beszélgetés Für Lajossal. Háromszék, 2007 augusztus 11.

¹³⁰ Idézet Józsa FABIÁN (MDF) 1991. október 15-i parlamenti felszólalásából.

alapon működött, hogy az egykori III/III-as csoportfőnökség, az úgynevezett belső elhárítás tagjait szűrjék ki a közéletből, de „a lusztrációt kiterjesztették nemcsak az állambiztonsági jelentések szerzőire, hanem azokra is, akik megkapták őket, vagyis az *egykori állampárt felső vezetőire* is (...) az átvilágítandó körbe kerültek az újságírók és a szerkesztők. A jogszabály ugyanakkor a nyilvánosságon kívül más szankciót nem állapított meg az érintettekkel szemben”.¹³¹

Az *igazságtételi és elszámoltatási* törekvésekből,¹³² valamint a Justitia-tervekből következnek az illegitimitási mítosz *morális és politikai kulturális* dimenziói: *a bűnös rendszer bűnös képviselőinek nincs helye az új rendszerben; a kommunisták morálisan illegitim szereplők*, a törvényes megválasztásból eredő demokratikus legitimitásuktól függetlenül. Ez az illegitimitási felfogás akkor még arra is alapozódhatott, hogy „az úgynevezett *elszámoltatás* az akkori demokratikus ellenzék valamennyi (...) pártjának választási programjában központi helyen szerepelt, szinte versengés folyt közöttük e téren. Emlékezzünk csak például a Szabad Demokraták Szövetsége vagy a FIDESZ gyújtó hangú szórólapjaira”¹³³ 1990 elején még az MSZP elnöksége is az elszámoltatás/igazságtétel mellett foglalt állást.

Azok, akik osztják az illegitimitási felfogást, úgy gondolják, hogy a (poszt) kommunisták hatalomra kerülése (1994, 2002, 2004, 2006) *morálisan olyannyira illegitim kormányokat* eredményezett, hogy azok közjogi legitimitása, törvényes felhatalmazása másodlagos vagy lényegtelen. A felfogást külön is alátámasztó érvek: Horn Gyula „pufajkás” múltja és „sortüzes” pere, Medgyessy Péter D-209-es múltja. A (poszt) kommunisták így felfogott kormányzati illegitimitása azzal járul hozzá a rendszerváltásnak és magának a rendszernek a delegitimálásához, hogy végső soron a rendszer az, amely lehetővé teszi, hogy illegitim erők illegitim módon kormányozzanak, s történhet mindez azért, mert az illegitim erők a maguk képére formálták és uralják a rendszert.

Az MDF-SZDSZ-paktum (1990) okán, a jobboldalon erőteljesen él a kép egy „*rózsadombi paktumról*”, amely a *nemzetellenes hatalomátmentés* bizonyítéka lenne.¹³⁴ A „*rózsadombi paktum*” mítoszához szorosan kapcsolódik, hogy Csurka Istvánnal már igen hamar megkezdődött a *rendszerváltás elmaradásának számonkérése akár a jobboldali hatalomtól*

¹³¹ „Kimaradtak ugyanakkor az átvilágítandó körből a III/I-es és a III/II-es - a hírszerzés és a kémelhárítás - csoportfőnökségek egykori munkatársai, de nem vizsgálta a létrehozott átvilágító bírói kar az egyházi személyek, illetve a szakszervezeti vezetők múltját sem.” Népszava, 2007. június 25.

¹³² Az MSZP-nek a Next 2000 árnyékában tartott 1989. októberi kongresszusán Ágh Attila javasolta egy szigorú etikai kódex megalkotását azokkal szemben, akik törvénytelen eljárásokban vettek részt, vagy általános erkölcsi normák megsértésével jutottak anyagi előnyökhöz. Ágh javaslata vitát kavart, de Keserű Imre hozzászólása valóságos ellentűntetést váltott ki az egybegyűltekből: „a véres kezű gyilkosok kimaradtak a pártból, de a párt nem szabadult meg a patkányoktól!” Horn Gyula kijelentette: „kételyem az, hogy a társadalom meggyőződhet-e arról, hogy itt erkölcsi, politikájában, hitelében valóban új pártról van szó...”

¹³³ Józsa Fábián (MDF) parlamenti felszólalása.

¹³⁴ Für Lajos: „Nem tudok róla, hogy ilyesmi lett volna. Ami biztos, jómagam nem vettem részt efféle megállapodásban. De arról sem tudok, hogy az Antall-kormány bármelyik tagja — beleértve Antall Józsefet is — részt vett volna ezen. Persze, mindenről senki sem tudhat. Ami talán elképzelhető, hogyha nem is a Rózsadombon, de egy úgynevezett informális tanácskozáson, amelyen előzetes, félig hallgatólágos, félig pedig fenyegetésekkel kikényszerített megbeszélésen szóba kerülhetett, hogy kesztyűs kézzel kellene bánni a régi rendszer híveivel. Arról sem tudok, hogy a Szovjetunió nevében maga Gorbacsov kért volna az általuk korábban támogatott kommunista vezetőknek elnéző bánásmódot.”

is, s így lett jobboldal radikális térfelén Anall József *paktumos áruló, országot eladó hazaáruló* vagy „küldött ember”, aki fő oka a rendszerváltás elmaradásának.

1994 óta általános toposz a jobboldalon, hogy *el kell kezdeni* vagy *be kell fejezni* a rendszerváltást. Mindkettő arra utal, hogy *nem ment végbe* (a) rendszerváltás. Ha a rendszerváltás tényét netán mégis elfogadják, úgy gondolják, hogy *új rendszerváltásra* van szükség.

Ezekben a jobboldali toposzokban lényeges elem annak gondolata, hogy az új intézmények és az intézményrendszer egésze a (poszt) kommunisták hatalmát szolgálja, vagy egyenesen a (poszt) kommunisták kezében van. A jobboldalon ezért mindenféle „igazi” rendszerváltás koncepciójának leglényege, előfeltétele vagy fundamentuma az az *elitváltás*, amit az SZDSZ, a jobboldal egy fő ellensége, 1990-től politikailag nyíltan megkérdőjelezett.

A „*módszerváltás*” jobboldali politikai nyelvezetben mára már igen elterjedt fogalma arra utal, hogy a *végbement „rendszerváltás”* nem más, mint pusztán csak a *hatalom megtartásának és gyakorlásának módszerében* történő változás.

A jobboldal nagyon is élő *rendszerváltás-ellenes* mítoszaival ellentétben a politikai és köztudatban elsikkadt, hogy a baloldal kezdetben mind politikailag, mind elméletileg ambivalensen viszonyult a rendszerváltáshoz. Elsősorban azért, mert 1989 közepéig a rendszerváltás reális politikai alternatívájaként fogták fel a *modellváltás* lehetőségét.

Mielőtt a modellváltás baloldali felfogását tárgyalnám, érdemes jelezni azt, hogy a „modellváltásban” programja vagy a „modellváltásban” gondolkodás ténye megragadhatók akkori elemzések címében is. Néhány kiragadott példa:

Simon János (társszerző): *A modellváltás anatómiája*. Műhelytanulmányok-sorozat. Budapest, Társadalomtudományi Intézet. 1989.

Tabajdi Csaba – Szokai Imre: *A magyar társadalmi modellváltás - a magyar külpolitika orientációváltása*. Magyar Nemzet, 1989. március 18.

Tabajdi Csaba – Szokai Imre: *Társadalmi rendszerváltás - több pilléren nyugvó magyar külpolitika*. Hitel, 1990. május 2.

A *modellváltás* programja a szocializmus modelljei között választás programja volt, amin általában azt értették, hogy a szocializmus *diktatórikus modelljét* képviselő Kádár-rendszer politikai és társadalmi reformok sorozatával a szocializmus *demokratikus modelljével* felváltható. A szocializmus demokratikus modelljével a *demokratikus szocializmus* eszméje volt összhangban, modell és eszme egyaránt ellenétben állt a rendszerváltással.

A modellváltás programjának híveit legalább két csoportra oszthatjuk: 1) akik tényleg egyfajta *hatalomátmentési* célból gondolkodtak modellváltásban, aminek lényege az volt, hogy az új modell azokból a dolgokból áll össze, amikről a hatalom megtartása érdekében kénytelenek voltak lemondani, vagy amikbe kénytelenek beleegyezni; 2) akik a szocializmus egy *értékek és elvek* szerint magasabb vízióban gondolkodtak.

A modellváltásnak a *pártállami nomenklatúra* által *preferált változata* egy *hatalompolitikai és politikai stratégiai program*, mégpedig a rendszerváltást *eleve blokkoló* politikai programja volt. Ahogy Németh Miklós fogalmazott 1989. június 23-án: „Azért akarunk modellt váltani, mert az MSZMP a demokratikus szocializmus meghirdetése mellett *nem híve és nem lehet partner semmiféle rendszerváltásban*. Azért váltunk és kell ezt a

modellváltást elvégezni, hogy ez a *rendszerváltás elkerülhető legyen...*”

A modellváltásnak eszerint nemcsak hogy *nem szabad rendszerváltásba torkollnia*, hanem *eleve el kell kerülni* azt, nehogy a rendszerváltásnak egyáltalán a lehetősége is felmerüljön.

Modellváltás címén egy olyan *hegemón többpártrendszer* kialakítására törekedtek, amelyben az MSZMP hegemón (uralkodó) szerepet tölt be: az MSZMP egyedül vagy – az erőviszonyok kedvezőtlen változásával – egy koalíció meghatározó elemeként kormányoz. A szocializmus új modelljében *korlátozott pluralizmus* érvényesült volna a) csak szocializmust építő baloldali pártok többpártrendszere; b) olyan többpártrendszer, amely elismerte volna a polgári pártok létjogosultságát, de csak akkor, ha 1) azok a szocializmus építésének alkotmányos talaján maradnak, vagy 2) akár koalíciós együttműködés formájában elismerik a párt vezető szerepét.

A stratégia az volt, hogy az állampárt monopolhelyzetének a kényszerű feladása ne egy bármilyen (*rendszerváltó*) *kimenetelű* folyamat legyen, hanem a párt *hegemón* helyzetét eredményezze. A modell a *politikai és közjogi fékek* kiépítését és alkalmazását foglalta magában, és ezek elfogadtatására törekedett. Fejti György a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon. Horváth József, a III/III. csoportfőnökének beszámolója a választások lebonyolításához szükséges biztonságpolitikai feladatok előkészítésére alakult á[llam]b[iztonsági] operatív bizottság június 30-i ülésén hűen tükrözi a törekvéseket. „Az MSZMP nagyméretű veresége az országot a robbanás szélére sodorná. Ezért olyan választási harcra kell készülni és *olyan eredményre kell törekedni*, amely megalapozhatja a *jogállamiságra való átmenetet*, a *modellváltás* békés eszközökkel történő megvalósítását. *Olyan választási eredmény kívánatos*, amelynek a nyomán nem alakul ki az országban hatalmi vákuum és a választások után működni képes, *legalább az MSZMP vezetése alatt álló* koalíciós kormány alakítására alkalmas Parlamentet hoz létre. Ennek alapvető feltétele, hogy az MSZMP – amely helyzeténél fogva egyedül esélyes és képes *kívánatos modell* létrehozására – a választásokból minimálisan koalícióképes erőként kerüljön ki (...) A két csoportfőnökség [III/1 és III/2.] vizsgálja meg, hogy kik azok a vezető emigráns személyek, akik nyilatkozataikban a *jogállamiság* megteremtése, a *demokratizálási* folyamat további folytatása *fő letétmentésének a megújult MSZMP-t tekintik*. Akik szerint Magyarország modellváltása az MSZMP erős parlamenti frakciója révén érhető el.”¹³⁵

1989. szeptember 1-én az MSZMP KB ülésén Pozsgay Imre még arról beszélt, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon „az MSZMP *nem a hatalom átadója*, hanem az új demokratikus jogállam megépítőjeként vesz részt ebben a folyamatban, és velünk, s elsősorban a mi politikai erőnk alkalmazásával jöhet létre a *modellváltás*”.

A modellváltásnak az *idealista reformszocialisták* szerinti elképzelése [*≠ program*] szerint „*demokratikus szocializmus*” váltotta volna a szocializmus diktatórikus modelljét. A reformkörösök egy része úgy gondolta, hogy „az államszocializmus modellváltással (azaz a szovjet típusú szocializmus *kapitalizmus nélküli demokratikus szocializmussá*) átalakítható”, amivel ellentétben „a *rendszerváltás* (...) a *magántulajdon dominanciáján alapuló piacgazdaság és a többpártrendszerű parlamentáris demokrácián alapuló jogállam*”¹³⁶

¹³⁵ Varga Krisztián: A III/III. Csoportfőnökség jelentései az állambiztonság feladatairól és strukturális átalakításáról 1989-ben. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00004/varga_krisztian.htm

¹³⁶ Az MSZMP reformkörü mozgalma és a Budapesti Reformkör szerepe e mozgalomban. Open Society

A radikális reformszocialisták szinte idealista módon úgy képzeltek el, hogy a demokratikus szocializmus modelljének a pártok szabad versenyében és szabad választások révén kell elnyernie a társadalmi támogatásból eredő legitimitást. Ez egyben azt is jelentette, hogy ha a társadalom többsége nem támogatja a modellváltást, akkor azt tudomásul kell venniük. A későbbi források bőven szólnak a modellváltás mára már azért is elfelejtődött alternatívájáról.

Földes György, a Politikatörténeti Intézet igazgatója, 1999-ban azt nyilatkozta: „Bevallom, én 1989-ben nem rendszerváltást, hanem modellváltást akartam”.¹³⁷

A volt reformkörös, Novák Zoltán úgy dokumentálja a rendszerváltást, hogy 1989. szeptember 18-án, „a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások befejezésekor, a megállapodás aláírásánál Nyers Rezső - ekkor már ugyan nem a megállapodás aláírásának a feltételeként - még és már azt mondta, hogy az MSZMP célja a demokratikus szocializmus megvalósítása, és olyan politikai modellváltást akarnak megvalósítani, amely nem a hatalomátadás módját, hanem a hatalomgyakorlás átalakítását jelenti. Alig múlt el hét hónap és a szocializmus elfogadása, mint a többpártrendszer megvalósításának a feltétele a demokratikus szocializmus célkitűzésének jámbor óhajává szelődött”.

Vitányi Iván tanúsága szerint: „Amikor 1989. október 6-án megalakult a Magyar Szocialista Párt, nem volt eldöntve, hogy mi lesz, modellváltás vagy rendszerváltás. Pozsgay Imre elvtársunk azzal az ideológiával lépett fel, hogy az eddigi szovjet modelltől egy kicsit többpártosított modellre térünk át, meg új közigazgatási rendszerre vagy valami. Nem volt eldöntve. Csak 1990 októberében a siófoki kongresszuson döntöttük el, körülbelül abban a szellemben, amelyben most Gyurcsány Ferenc beszélt - azért tudom, mert én voltam az előadó.”¹³⁸

Az előadás legvégén a baloldal néhány rendszerváltó mítoszára is ki kell térnem igen röviden. Eme mítosz szerint a baloldal és a liberálisok kultúrfőként vannak konzervatív és jobboldali ellenfeleikkel szemben. S mint „a progresszív erők” a rendszerváltás értékeinek, elveinek és eszményeinek letéteményesei. Az ő kormányzásuk a haladás ciklusai, szemben a retrográd, múltba forduló stb. jobboldallal. A rendszerváltás tíz éves évfordulójára az MSZP-ben megerősödtek olyan nézetek, hogy a rendszerváltást a szocialisták hajtották végre, ami Nagy Imre 1953-as reformjaitól kezdődő és a rendszerváltással záródó szocialista reformkontinuitás mítoszára alapozódik. Egy olyan mítosza, amelyben a rendszerváltás valójában egy több évtizedes szerves fejlődés eredménye.

Archives. http://www.osaarchivum.org/files/fa/isaar/400c_mf_Hu.html

¹³⁷ <http://rs1.szif.hu/eltegyor/paragrafus/az%20ujsag/marcus/emberarcu.htm>. „1988-ban írt, Hatalom és mozgalom című könyvem[ben] egy olyan történelmi, kritikai és elméleti elemzés [található], amely nem rendszerváltást, hanem 'csak' modellváltás kívánt megalapozni, s mint ilyen, megjelenésének pillanatában már nem volt időszerű.” Földes György: Erkölc, politika és jelenkortörténet. ÉS, 2002. szeptember 20.

¹³⁸ „Kádár és korunk. Gyurcsány Ferenc a Fapados Szalonban”. Mozgó Világ, 2007/4.

Tibor Löffler: Myths and Anti-Myths of the Political Change in Hungary (1989/90)

Tibor Löffler surveys the political dissension related to the last twenty years since the political change in Hungary in 1989 and 1990. The starting point of his study is that there are ambivalent judgements in Hungarian political discourse related to the event. Opinions are far different. Nowadays both the essence of the political change and its historical fact are queried. Notions like „social change model,” „method change,” „wellfare regime change,” „re-change of regime” as well as „change of social sutructure” are also mentioned.

Opinions, which have appeared in public life and professional discourse, get a heavy emphasis in Löffler's study. The words of politicians, professors, thinkers and even average Internet users are considered. The author produces lots of citations to illustrate and contrast each aspect. He attempts to represent a wide range of opinion while avoiding bias. On the other hand, the selected viewpoints make the subject more interesting because they allow us to get close to the controversial issue.

The author looks for the roots of myths about regime change. But he says that differing forms of historical narrations and identities make it more difficult, not to mention the political ruptures in Hungary. Even the analysis of the legitimacy of the post-communist social system on the part of Hungarian right-wing have created an abstract political situation and directly or indirectly have led to the appearance of anti-myths. These anti-myths get a special treatment thanks to realpolitik references in the text. As well, the analysis mentions the Hungarian left-wing's initial relation to the political change of 1989 and 1990. However, these issues play an important role in today's national political discourse.

The study also provides insight into the mind of those socialists who were followers of the social change model and believed they were able to replace the dictatorial Kádár Era with the model of democratic socialism. The author provides two examples of this model and gives us a glimpse of some less formal details from the so-called round-table discussions at that time.

This interesting study deals with one of the most controversial issues of Hungarian political life these days. On the whole the author makes an attempt at informing us of different judgements regarding the political change and touches on myths and anti-myths created by both right-wing and left-wing policy. What is more, he does this by trying to be up-to-date and remain objective throughout his study.

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium bemutatása

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégiumot 1995-ben hozták létre szegedi egyetemi hallgatók, hogy intézményes keretet adjanak a tagok érdeklődésének megfelelően szerveződő kurzusoknak, előadásoknak.

A Szakkollégium magas színvonalú szakmai képzést folytató, közösségformáló, autonóm intézmény, mely társadalmi problémákra érzékeny, szakmailag igényes értelmiség kinevelésére hivatott. Célja, hogy tagjai intézményes keretek között, felelősségteljesen gyarapíthassák tudásukat, elsajátíthassák a demokratikus magatartásformát, hozzájáruljanak a Szakkollégium hagyományainak hosszú távú megőrzéséhez, valamint hogy öregbítsék a Szegedi Tudományegyetem és a város hírnevét.

Jóllehet a Szakkollégium az Egyetem minden hallgatója számára nyitott, elsősorban az Állam- és Jogtudományi, a Bölcsészettudományi, a Gazdaságtudományi, valamint a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar hallgatóira számítunk, várjuk azonban más karok társadalomtudományi érdeklődésű fiataljait is. A felvételin nem elsősorban a hallgatók tárgyi tudását, hanem nyitottságát, probléma-érzékenységét, kreativitását vizsgáljuk.

A szakkollégiumi képzés színvonalát belső szakmai szabályzatunk és szervezetünk (Tanulmányi Bizottság) garantálja. Szakmai kurzusaink előadóit igyekszünk az ország vezető szakteintélyei közül kiválasztani. Mivel a Szakkollégium célja – a szakmai képzés mellett –, hogy felelős, széles látókörű értelmiségivé képezze tagjait, ezért tagjaink interdiszciplináris, az egyes szaktudományok határterületein mozgó kurzusokat is szerveznek. Tagjaink számára publikációs lehetőséget biztosítunk kiadványainkban (Szakkollégiumi Füzetek), illetve honlapunkon.

Mindemellett előadásokat, konferenciákat szervezünk tagjaink és az egyetemi hallgatók számára. Szakkollégiumunk nem zárt, a rendezvények mellett a kurzusokra is várunk „külsőöket”. Célunk, hogy a különböző tudományágak új eredményeit a szélesebb közönséggel is megismertessük.

A szakkollégiumokra országosan jellemző az együttlakás. Sajnos mi – saját épület híján – csak tagjaink egy részére tudunk kollégiumi elhelyezést biztosítani a Herman Ottó Kollégium 52 fős „B” épületében.

Közösségi életünk része a frissen felvettek beilleszkedését segítő táborok, beszélgetések, vitaestek, filmnézések szervezése, illetve végzős hallgatóink búcsúztatása.

A Szakkollégium önállóan működő közhasznú egyesület, anyagi javaival önállóan gazdálkodik. Bevételeinket a tagdíjak mellett elsősorban pályázati pénzek és az SZJA 1%-ából származó források jelentik. A Szakkollégium jelenleg három számítógéppel, egy nyomtatóval, egy projektorral, egy szkennelrel, egy fénymásolóval, továbbá magnókkal, diktafonnal, írásvetítővel rendelkezik. Könyvtárunk mintegy 200 kötetből áll.

Eddigi főbb tevékenységeink, eredményeink

1995 tavaszán hallgatók által szervezett előadássorozat indult a kelet-közép-európai és magyarországi rendszerváltásról. Az előadássorozat anyagi feltételeit a hallgatók pályázati úton teremtették meg. A szervezés közben adódó sikerek és kudarcok vetették fel a szakmai munka intézményes kereteinek megteremtését. A kezdő lépések megtételében segítséget nyújtott Chikán Attila, a Rajk László Szakkollégium igazgatója, aki hasznos tanácsokat adott a Szakkollégium megalapítása körüli teendőkhöz. A tagság a már működő öt kurzus (ifjúságszociológia, morálfilozófia, gazdaságtörténet, kortárs magyar irodalom, a rendszerváltás története) résztvevőiből szerveződött. Első előadóink közé tartozott Vajda Mihály professzor, akit a 2000. februári Közgyűlés a Szakkollégium első tiszteletbeli tanárává választott.

1996 tavaszán került sor a Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium Szervezeti és Működési Szabályzatának megszavazására és az ügyvivői testület megválasztására. Az 1996/97-es tanév első félévében már kurzusismertető kiadványban foglaltuk össze nyolc induló kurzusunk tematikáját. Az ügyvivői testület az SZMSZ-nek megfelelően négytagúra bővült, a közgyűlés pontosította a tagság kritériumait is. A kurzusok szervezésében és vezetésében egyre inkább számíthattunk a JATE oktatóinak szakmai és erkölcsi támogatására.

A Szakkollégium 1996 őszén képviseltette magát a töserdei szakkollégiumi találkozón. Az 1996/97-es tanév második félévében annyiban módosult a kurzusrend, hogy az előadások túlsúlyát az elmélyült szemináriumok és műhelymunka váltotta fel. Ezek a sikeresen működő oktatási formák, megteremtve a kiscsoportos munka feltételeit, mikroközösségek létrejöttét, a Szakkollégium bővítésének, fejlesztésének szükségességét hívták elő.

1997 tavaszán pályázatot adtunk be a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz és a Soros Alapítványhoz. A pályázatokon elnyert 2,5 millió forintot a már működő kurzusok mellett újabbak indítására, ill. a Szakkollégium intézményi és infrastrukturális feltételeinek kialakítására fordítottuk. Az 1997/98-as tanév első félévében 12 előadássorozat és kurzus indult. Az eredményes munkának köszönhetően a szakkollégisták száma nőtt, a Szakkollégium pedig az egyetem kísérleti műhelyévé nőtte ki magát. A támogatásnak köszönhetően sikerült a Szakkollégium könyvtárlományát az előadások, kurzusok igényeinek megfelelően kibővíteni. Az 1997/98-as tanév első félévében ismertető kiadványaink jelentek meg, aktívabbá vált részvételünk a szakkollégiumok közötti együttműködésben.

1998 augusztusában, Terényben megtartottuk első nyári táborunkat, ahol a résztvevők értékelték az elért eredményeket, és döntöttek a szakmai munka struktúrájának további fejlesztéséről, a beszámoltatási rendszerről, a következő évi kurzusrendről és költségvetésről. A bajai NYATA (Szakkollégiumok Országos Nyári Találkozója) első napján a szakkollégiumi tagság kritériumait elemző szekciót Szakkollégiumunk egyik képviselője vezette, a *Szakkollégiumok felelőssége a hallgatói önkormányzatok demokratizmusában* címmel önálló vitaindítót tartottunk.

1999. március 25-én a Rajk László Szakkollégiummal közösen *Társadalmi mobilitás a felsőoktatásban* címmel szakmailag sikeres konferenciát és kerekasztal-beszélgetést rendeztünk, melyen Bukodi Erzsébet, Utasi Ágnes, Gábor Kálmán és Róbert Péter tartott előadást.

1999 tavaszán a Szakkollégium intézményesülése minden tekintetben lezárult: élvezve a JATE oktatóinak erkölcsi és anyagi támogatását, formális együttműködési megállapodást kötöttünk a Társadalomelméleti Intézettel. A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégiumot a Csongrád megyei Bíróság 1510. szám alatt társadalmi szervezetként nyilvántartásba vette. A szakkollégiumi képzés folyamatosságának megőrzésében, az intézményesülés előmozdításában Dr. Dékány András (tszv. egyetemi docens, SZTE Filozófia Tanszék) szakkollégiumi tanár alapvető segítséget nyújtott.

1999. augusztus 21–24-ig Sikondán szakkollégiumi nyári tábor tartottunk, mely hatékonyan elősegítette új tagjaink beilleszkedését a szakkollégiumba. Ezen előkészítettük a következő év képzési tervét, közösségi és kulturális programjait. Lefektettük a társintézményekkel (szakkollégiumokkal, civil szervezetekkel, szakmai egyesületekkel) való együttműködés irányelveit.

1999 októberében az Alkalmazott Vallástudományi Kutatócsoporttal közösen rendeztük meg *Vallás–tudomány?* című konferenciánkat.

2000 tavaszán országos szakkollégiumi találkozót rendeztünk *Közzszolgálatosság* címmel, melyen budapesti, veszprémi, pécsi és debreceni szakkollégiumok képviseltették magukat.

2000 májusában megjelent a *Szakkollégiumi Füzetek* első száma, benne szakkollégisták tanulmányaival és könyvrecenzióival.

2000 augusztusában Domaszéken rendeztük meg nyári táborunkat, ahol – egyidőben az *Élet és Irodalom* vitafolyamának indulásával – a cigányság helyzetéről és társadalmi mobilitásának esélyeiről tartottunk vitát. A táborban finn egyetemi hallgatókat is vendégül láttunk.

2000. október 13-14-én a Filozófia Tanszékkel és a kolozsvári Pro Philosophia Alapítvánnyal közösen két napos nemzetközi konferenciát tartottunk *Európa közepe – Közép-Európa?* címmel. A konferencia anyaga megjelent a *Szakkollégiumi Füzetek* második számaként.

2001 nyarán beindítottuk a CEDTW projektet (*Central European Database of Theoretical Writing*), melynek célja, hogy összegyűjtse, és az interneten elérhetővé tegye a térség (V4 + Románia) kutatóinak, fiatal szakembereinek társadalomtudományi munkáit több nyelven (eredeti valamint az adott tudományágra jellemző nyelven). A projekt infrastrukturális hátterének megteremtéséhez jelentős segítséget nyújtott a MEH IKB.

2002 nyarán Egyetemünket egyedül képviseltük a Sziget Fesztiválon. Sátrunk a Civil Faluban kapott helyet, ahová minden napra szerveztünk egy beszélgetést. Igyekeztünk ritkán érintett, de a fiatalokat érdeklő témákban jártas előadókat meghívni. A Civil Nagysátorban élénk érdeklődés mellett folyt vita a civil szféra „erejéről” hazánkban, ill. ifjúságszociológiai vizsgálatokról tartott beszámolót – többek között – Gábor Kálmán, a Sziget-felmérések vezetője. Saját sátrunkban a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal fiatal munkatársaival a műemlékvédelem népszerűsítéséről, Vukán Györggyel és Szokolay Balázssal a komoly- és a könnyűzene kapcsolatáról, majd egy gyulai zenekarral a fiatal zenészek lehetőségeiről beszélgettünk. Nálunk tartott bemutatkozó előadást a Védegylet is.

A 2002/2003-as év első félévétől a Gazdaságtudományi Kar Feketesas utcai épületében önálló irodát kaptunk. Eszközeink nagy része és könyvtárunk itt kapott helyet.

2003 márciusában konferenciát tartottunk *Esélyegyenlőtlenségek a mai magyar társadalomban* címmel. Az elhangzott előadásokból konferenciakötetet adott ki a Szakkollégium.

2003 nyarán a Szakkollégium tagjai részt vettek a nemzetközi szakszervezetek által szervezett nyári egyetemen Hattingenben (Németország), melynek címe „*Resistance yesterday, today & tomorrow*” volt.

2004. március 23 – 24-én megtartottuk „*A felsőoktatás jelene és jövője*” című tudományos konferenciánkat, melynek keretében négy szekcióban tárgyaltuk meg a különböző egyetemi szakokon felmerülő reformokkal kapcsolatos kérdéseket.

2005 áprilisában újabb tudományos konferenciát szerveztünk a „*A szexualitás ezer arca*” címmel. A rendezvény helyszínét a József Attila Tudományos és Információs Központ (TIK) biztosította.

2005 augusztusában szakkollégiumunk tagjai részt vettek a Manchesterben megrendezett „*Social and economic regeneration and movement of workforce*” című nemzetközi nyári egyetemen. Valamint ugyanebben a hónapban képviseltettük magunkat a Szegedi Ifjúsági Napokon is.

2006 áprilisában tudományos konferenciát rendeztünk Kínáról „*Hová vezet a selyemút?*” címmel. A helyszínt ismét a TIK biztosította.

2007 tavaszán szakkollégiumunk ismét részt vett a töserdei szakkollégiumi találkozón.

2007 áprilisában újabb tudományos konferencia szervezése a TIK-ben a „*Közép-Európa társadalmi konfliktusai*” címmel.

2007 nyarán csereprogram szervezése 6 ország fiataljai részvételével, „*WHOMAN? 'Gender roles in societies'*” címmel.

2007 augusztusában szakkollégiumunk ismét részt vett a SZIN Civil Falujában.

2008 tavaszán tudományos konferencia szervezése „*Hatvannyolc*” címmel az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának épületében, amely az 1968-as események és az ezekben szerepet játszó, vagy az események kapcsán megszülető mozgalmak, eszmék bemutatására vállalkozott.

2008 júniusában a lengyelországi „*Take an action!*” – *Training on active participation*, valamint a szlovéniai „*iLearn.iParticipate.iCulture*” programon való részvétel.

2009 tavaszán konferencia szervezése „*Nyolcvankilenc*” címmel a közép-európai rendszerváltozásokról többek között Csaba László közgazdász (CEU), Ripp Zoltán történész (Politikatörténeti Intézet) és Matolcsy György volt gazdasági miniszter részvételével. A helyszín ismét az MTA SZAB székháza.

2010 márciusában a közelgő országgyűlési választások alkalmából ehhez kapcsolódó előadássorozat szervezése, melynek célja a magyar választási rendszer, valamint a politikai kampányok, manipulatív technikák részletes bemutatása meghívott szaktekintélyek (Prof. Dr. Láncki András – BCE, Kovács László – SZTE, Löffler Tibor – SZTE) tolmácsolásában.

Konferenciánk célja, hogy széleskörű tudományterületi és nemzetközi kitekintéssel megpróbáljon '89 eseményeinek egyes történeti/jogi és társadalmi-kulturális kérdéseire aktuális válaszokat találni.

A '89-es rendszerváltások részletes ismerete nélkül, vajon milyen mértékben érthető meg jelenünk?

'89-ről szerzett ismereteink milyen mértékben befolyásolják jelenünk és az elmúlt 20 év megítélését?

Hogyan képzeltek el a politikai átmenetet '89-ben a konzervatív, baloldali és liberális politikai felek?

Kelet-Európa országainak rendszerváltásai mennyire különíthetők el, és mennyire függenek össze?

Milyen külső és belső társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális okok, illetve folyamatok generálták a rendszerváltást?

A '89-es rendszerváltások milyen hatást váltottak ki, bel- és külföldön?

Az ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolását célként kitűző konferenciánk kötetét tarthatja most kezében az olvasó. A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium ezzel igyekszik hozzájárulni a '89-es rendszerváltások megértéséhez és újragondolásához.

s z e g e d i
t á r s a d a l o m t u d o m á n y i
s z a k k o l l é g i u m

командующего войс
опасности и министр
реальных дел генер
а Ю. Влада и нар
тил, что министр
х дел и все его по
месте с армией б
сение нации и р
ода, призвал на
этой борьбе. О
т действий тех
тва, которые
ность клану
обращениях
ажайшихся
акже звучи
обеде, они
полируют
стране.

кое радио и телеви
али обращение быв
ра внутренних дел
елнику, находящегос
момента под арест

личной охраны Н. Чаушеску.
Полковник, окруженный танками и

он призвал части госбезопас
сти, которые продолжают тер